

КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра соціології та соціального управління

Калениченко Р.А.

**СИСТЕМИ СЛУЖБ
ТА ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

навчальний посібник

Київ - 2007

**Калениченко Р.А., кандидат психологічних наук,
професор кафедри соціології та соціального управління
Системи служб та функції соціальної роботи: Навч. посіб. — К.:
КиМУ, 2007. — 117 с.**

Рецензенти:

**доктор філософських наук, професор Ананьїн В. О.
кандидат педагогічних наук, професор КиМУ Пилипенко О.І.**

Редактор Піскова Р.В.

Навчальний посібник розроблено відповідно до навчального плану дисципліни «Системи служб та функції соціальної роботи». Розглянуто функції, структуру та рівні практичної соціальної роботи, а також основні сфери діяльності та функції соціального працівника в системі соціальних служб. Навчальний посібник призначено для студентів, викладачів і всіх, хто цікавиться соціальною роботою як практичною діяльністю.

Даний навчальний посібник розроблений на основі навчального посібника «Соціальна робота: технологічний аспект» / За ред. проф. А.Й. Капської (Київ, 2004) і посібника «Соціальна робота в Україні: теорія та практика» / За заг. ред. А.Я. Ходорчук (Київ, 2001).

Лекція 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Специфіка діяльності соціального працівника.
2. Об'єкти і суб'єкти соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: ДЦССМ, 2000.
2. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко. — Кн. 2. — К.: ДЦССМ, 2002.
3. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. — М.: ИНФРА, 2002.
4. Ляшенко А.И. Организация и управление социальной работой в России. — М.: Наука, 1995.
5. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект). — М.: ИПС — Воронеж МОДЭК, 1997.
6. Социальная работа: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2002.
7. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича: У 7 ч. — Ч. II. — К.: ДЦССМ, 2002.

1. Специфіка діяльності соціального працівника

Порушення на початку 90-х років ХХ ст. традиційних для України механізмів соціального регулювання і взаємодії, поведінки людей потребує перегляду не лише соціальної політики, але й теоретичних засад, які є фундаментом для осмислення того, що відбувається з людиною, суспільством, яка логіка зміни людей, який механізм самозахисту і загальнодержавної підтримки людей. Становлення і розвиток інституту соціальної роботи пов'язані також із загостренням міжнаціональних відносин, еміграційних процесів. Ситуація ускладнюється і тим, що в останній період зіштовхнулися різні концепції і стратегії соціальної перебудови суспільства та розвитку соціальної роботи. А сьогодні, як ніколи, потребується найбільш точне і швидке визначення стратегії і тактики соціального захисту населення, створення оптимально-необхідних установ соціальної роботи, а також підготовки і перепідготовки працівників.

Досить очевидним стає вплив па специфіку діяльності соціального працівника масовість і якість змін у самій людині: всеохоплююча грамотність, поінформованість, соціально-побутова забезпеченість. Переосмислення основного змісту і напрямів соціальної політики привело до необхідності визначення суті і напрямів соціальної роботи в реалізації цієї політики. Тому, насамперед, необхідно відповісти на такі питання: що ми розуміємо під поняттям «соціальна робота», який її основний зміст і різновиди? Які основні особливості й ознаки?

Як зазначалося вище, соціальна робота є найважливішим інструментом

соціальної політики. Водночас соціальна робота, виконуючи функцію оберненого зв'язку, виступає в ролі соціального локатора, який визначає на основі спеціальних індикаторів реальні наслідки соціальної політики, її життєвість і ефективність. Саме система соціальної роботи як діяльність з надання допомоги людині, сім'ї, групі осіб, які перебувають у складній життєвій ситуації, шляхом надання матеріально-фінансової, морально-правової підтримки, консультування й обслуговування демонструє реальні можливості суспільства і держави щодо соціального захисту людини. Відомо, що кожна професія характеризується спільними з іншими професіями і специфічними, притаманними лише їй цінностями. Особливості професійних цінностей обумовлені роллю і статусом професії в житті суспільства і конкретної людини.

Визначення ціннісних орієнтацій професійної діяльності тим самим підкреслює не лише системну єдність, цілісність розвитку особистості і діяльності, але й відводиться їм певна роль у досягненні професіоналізму, майстерності особистості й діяльності.

Цінності професійної діяльності можна розуміти як домінуючу потребу — служити своєю професією на благо людей, яка орієнтує (акумулює) професійно-особистісну активність соціального працівника в досягненні означеної гуманної мети.

Взявши за основу характерні потреби особистості і співвідносячи їх з новою професією — соціальною суттю, можна назвати такі групи цінностей цієї діяльності:

— цінності, які відображають специфіку професійної діяльності, альтруїстичного характеру (допомоги іншому, який потребує такої підтримки, слабозахищеній людині);

— цінності етичної відповідальності перед професією (соціальний працівник захищає гідність і цілісність професії, дотримується і примножує етичні принципи, норми, знання і місію соціальної роботи, яка, як і інші галузі перебуває в процесі постійного розвитку і збагачення тощо);

— цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження й самовдосконалення особистості соціального працівника і досягнення професіоналізму в діяльності.

Структурний і якісний аналіз цінностей соціальної роботи як професійної діяльності виявляє її комплексний характер, гуманістичну природу і зміст. Саме гуманістичний ідеал — самоцінність особистості — визначає смисл і призначення цієї діяльності, а її цінності у зв'язку з цим відображають визнання гармонії суспільних й особистісних інтересів, усвідомлення праці як вищого смислу життя, пріоритет загальнолюдських цінностей (істина, здоров'я, мир, милосердя, добро, допомога тощо). У зв'язку з цим завданням соціальної роботи є встановлення балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і відповідальністю особистості перед суспільством.

Аналіз різних наукових підходів [1, 2] дозволив визначити зміст соціальної роботи, який включає три основні аспекти:

— надання допомоги окремій людині чи групі осіб, які опинились у скрутній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації,

патронажу та використання інших видів соціальних послуг;

— актуалізація потенціалу самопомоги осіб, котрі опинились у складній життєвій ситуації;

— цілеспрямований вплив на формування і реалізацію соціально-економічної політики на всіх рівнях — від регіонального до державного для забезпечення соціально-оздоровчого середовища для життєвого розміщення і життєдіяльності людини, створити систему підтримки людей, які опинились у складній життєвій ситуації.

Перші два аспекти проявляються на мікрорівні, третій — на макрорівні соціальної роботи.

Так що ж таке «соціальна робота»?

Нині є чимало визначень цього феномену. Ми пропонуємо лише деякі з них, які найповніше відображають суть соціальної роботи. Так, Національна асоціація соціальних працівників США наголошує, що соціальна робота — це професійна діяльність з надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їхньої здатності до соціального функціонування та створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей [3, 31—32].

Російський учений А. Ляшенко [4] розкриває соціальну роботу у двох площинах: у широкому розумінні — це вплив професіоналів громадськості на соціальне облаштування суспільства через формування і реалізацію соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для життєдіяльності людини. У вузькому розмінні — це професійна діяльність, яка здійснюється професійно-підготовленим спеціалістом і його помічниками і спрямована на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї, групі осіб, які попали у важку для них життєву ситуацію, шляхом інформування, консультування, натуральної чи фінансової допомоги, через соціальну реадaptaцію, догляд, обслуговування, педагогічну і психологічну підтримку тощо.

Варто звернути увагу ще на розкриття суті соціальної роботи, яке дає М. Фарсов [4, 21]. Він, зокрема, акцентує увагу на такому аспекті, як самопомога, включаючи її до загального — допомога в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і відносин різних суб'єктів.

Вітчизняні вчені (В. Андрущенко, М. Лукашевич та ін.) під поняттям «соціальна робота» розуміють професійну діяльність організацій, груп і окремих індивідів з надання допомоги у здійсненні соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли через брак належних умов у суспільстві або особистих вад їхня соціалізація ускладнюється, призупиняються або набуває зворотного напрямку (десоціалізація).

Останнє визначення є дещо суперечливе, оскільки в соціальній роботі перше місце посідає не допомога в соціалізації, а допомога людині у визначенні самоцінності соціально значущої поведінки прояву, соціальної активності, «знайти» себе і своє місце. Це дозволяє висловити думку про можливість функціонування ще одного визначення поняття «Соціальна робота», яку ми розуміємо як соціально-філософський, психолого-педагогічний феномен, який вбирає в себе багатогранність будь-якої особистості і професійної діяльності фахівця в соціальній сфері: це інтегрована управлінська діяльність, спрямована

на зміну сукупності умов функціонування і розвитку процесів для досягнення оптимальної їх відповідності інтересам і потребам особистості, груп суспільства. Таке широке тлумачення соціальної роботи дозволяє розглядати її як феномен, метою якого є корекція соціальних відносин, соціальних процесів, соціальних умов, соціальних технологій. Можна говорити про соціальну роботу не лише як про професійну практичну діяльність, а й як про феномен суспільного життя, який включає і практичну, і наукову, і навчальну діяльність у цій галузі, а також знання, визнання, інституалізацію в суспільстві цього феномену.

Слід зазначити, що можна говорити про професійну і непрофесійну соціальну роботу [3, 7], до того, як свідчить практика, остання частіше простежується на вихідному етапі становлення. Цим етапом міг бути ще період XIV—XVI ст. Сьогодні можна вести мову уже про професійну доцільну роботу, яка розпочалася в 90-х роках XX ст. в Україні в період інституалізації, створення методології і теорії соціальної роботи, що сприяло початку розвитку наукового напрямку в цій галузі — соціальної роботи з різними категоріями населення.

2. Об'єкти і суб'єкти соціальної роботи

Поліпшення соціального самопочуття людини, удосконалення умов її життя, забезпечення гідного, комфортного життя — усе це є безпосередніми практичними завданнями соціальної роботи. Здійснювати компетентно ці та інші завдання повинен спеціаліст, професіонал високої кваліфікації, який наділений особистісно-моральною спрямованістю, професійно необхідними якостями.

Розглядаючи сферу діяльності соціального працівника, чималу кількість соціальних інститутів, установ організацій, окремих груп і осіб, які з певних причин взаємодіють у спільній сфері діяльності, доцільно коротко зупинитися на об'єктах і суб'єктах соціальної роботи.

Думається, є виправданим твердженням П. Павленка [1] про те, що в цій парі понять має домінувати не суб'єкт, як це практикується, а об'єкт. Об'єкти соціальної роботи ставляться на перше місце завдяки тим характеристикам, завданням, які необхідні при розв'язанні тих проблем, з якими зіштовхуються об'єкти. Суб'єкти ж формуються й організуються на цій основі. Можна сказати, що суб'єкти є надбудовою в складних соціальних процесах.

Саме в такій послідовності ми й розглянемо ці два поняття «об'єкти і суб'єкти», без яких неможливо розкрити суть усієї соціальної роботи. Об'єктом соціальної роботи в широкому розумінні цього поняття є всі люди, оскільки їх життєдіяльність з великими чи малими проблемами потребує уваги соціального працівника чи окремої служби, які спроможні створити чи видозмінити відповідні соціальні умови з метою усунення чи корекції певної проблеми.

Звичайно, проблеми суспільства, групи чи окремої людини можуть багато в чому розходитися, не перетинатися. І не завжди їх може розв'язати саме соціальний працівник, а іноді може і зовсім не допомогти. Наприклад, якщо в

студента погіршилося здоров'я, помічено функціональне відхилення, то соціальний працівник може і зобов'язаний допомогти переадресувати молоду людину в спеціальну лікарню, щоб отримати відповідну консультацію і, якщо потрібно, — лікування. А якщо, скажімо, у заможної людини не вистачає коштів придбати «Мерседес» останньої моделі, то навряд чи ця людина повинна стати об'єктом уваги соціального працівника.

Отже, виходячи зі специфіки сфери діяльності соціального працівника, можна говорити про численну групу суб'єктів, які організують, стимулюють, реабілітують, корегують, допомагають різним людям, групам, громадам, серед яких на перше місце слід поставити соціального працівника, а потім уже установи, організації, соціальні інститути. Усі вони мають розв'язувати проблеми, які постають перед об'єктами соціальної роботи [2, 15], тобто тих, хто надає допомогу [3, 18].

Вітчизняні й зарубіжні науковці ведуть дискусії з приводу визначення тих, хто входить до групи об'єктів. З'явилося чимало термінів, зокрема: той, хто потребує допомоги (але її потребують усі, хто звертається у відповідні інституції), хто зазнав насилля: пацієнт, хвора людина, зубожіла людина, клієнт тощо.

Автори книжки «Соціальна робота» [3] дотримуються думки, що термін «клієнт» може бути узагальненим відображенням суті об'єкта соціальної роботи. Оскільки населення в країні структуроване на різній основі і серед нього є такі люди, такі групи і прошарки, які, опинившись у складній життєвій ситуації, або зовсім не можуть, або частково не спроможні розв'язувати свої соціальні чи інші проблеми [2, 14]. Тому, розглядаючи соціальну роботу з позиції її практичної спрямованості, можна визначити такі групи об'єктів соціальної роботи:

- інваліди (представники різних вікових груп); сім'ї, у яких виховуються діти-інваліди; діти і дорослі, які мають психологічні проблеми, стреси, схильні до суїциду;
- люди похилого віку, які прирівнюються до ветеранів й учасників військових дій і Великої Вітчизняної війни, вдови і матері загиблих військовослужбовців; колишні неповнолітні в'язні фашистських концтаборів;
- люди похилого віку, які неспроможні себе обслуговувати, залишилися самотніми, які мають проблеми через певний вік чи інвалідність;
- діти й молодь, схильні до девіантної поведінки; діти, які зазнають психічного, фізичного чи сексуального насильства; ті, що опинилися у кризовій ситуації, коли є загроза їхньому життю чи здоров'ю; особи, котрі повернулися з місць позбавлення волі; сім'ї, у яких живуть особи, схильні до вживання наркотиків, алкоголю;
- кризові, неблагополучні сім'ї, в яких виховуються діти-сироти чи діти, що залишилися без батьківської опіки, багатодітні сім'ї; неповні сім'ї; сім'ї, де проявляється жорстока поведінка батьків, конфліктні ситуації, сексуальна розбещеність;
- діти, які опинилися у складних критичних ситуаціях з різних причин: діти-

сироти; діти, котрі залишились без батьківської опіки; діти, котрі зазнали насилля з боку батьків; діти-бродяжки, обездолені.

Звичайно, названі групи не є вичерпними і сталими. Їхній склад може змінюватись як під впливом соціально-економічних умов, так і під впливом змісту соціальної політики в державі, посилення соціально-профілактичної чи соціально-правової роботи з різними групами населення.

Окрім того, якісні і кількісні зміни в названих групах залежать від того, наскільки продуктивно будуть працювати соціальні працівники, щоб якнайбільшу кількість клієнтів залучити до групи самопомоги, включити їх у реальну діяльність з метою поліпшення власного життя і більш самостійного розв'язання власних проблем чи проблем своєї сім'ї.

Суб'єктів соціальної роботи залежно від їхніх функцій можна поділити на кілька груп:

Перша група — організація, установи, соціальні інститути суспільства.

Друга група — громадські, добродійні організації, фонди різного профілю, приватні соціальні служби тощо.

Третя група — люди, котрі виконують функції соціального працівника як професіонали чи на громадських засадах.

Четверта група — викладачі, а також ті, хто сприяє формуванню знань, умінь і навичок.

П'ята група — ті, хто займається дослідницькою роботою в соціальній сфері.

Безперечно, основним суб'єктом соціальної роботи є соціальний працівник. Широкий багатоаспектний діапазон його діяльності говорить про певне базове підґрунтя, професійну компетентність, особистісні якості тощо.

Як засвідчує практика, базовим підґрунтям у його роботі є практико-гуманістична спрямованість діяльності фахівця. Найважливішою характеристикою особистості соціального працівника, яка обумовлює ефективність його діяльності, є її гуманістичний потенціал і ціннісна орієнтація, яка визначає особистісний сенс професійної діяльності, відображає реальне ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається його діяльність. Ефективному соціальному працівникові притаманна орієнтація на людину як на найвищу цінність усвідомлення і прийняття її самоцінності, неповторної індивідуальності і творчої сутності.

Можна говорити, що професійно-ціннісна орієнтація є основою діяльності соціального працівника як об'єкта соціальної роботи. Розвиток професійного «Я-об'єкта» формує базові складові особистості: професійну свідомість і самосвідомість, які не лише акумулюють основи професійних вимог і завдань, своїх потреб, можливостей, інтересів, але й сприяють пізнанню професійної ролі, виступаючи як внутрішні мотиви професійної діяльності. У такого професіонала, котрий володіє розвиненою самосвідомістю, підвищується впевненість у собі, задоволення своєю професією, ефективність роботи, зростає прагнення до самореалізації, до розвитку особистісного потенціалу. Структура особистісного потенціалу включає такі компоненти:

а) професійні знання, уміння, навички (кваліфікаційний потенціал);

- б) працездатність (психофізіологічний потенціал);
- в) інтелектуальні здібності (освітній потенціал);
- г) креативні здібності (творчий потенціал);
- д) здатність до співробітництва і взаємодії (комунікативний потенціал);
- е) ціннісно-мотиваційну сферу (моральний потенціал).

Основу особистісного потенціалу становлять професійно обумовлені якості особистості, до яких відносяться: психологічні характеристики, що є частиною здібностей для даного виду діяльності; психоаналітичні якості, орієнтовані на вдосконалення соціального працівника як фахівця — професіонала; психолого-педагогічні якості, спрямовані на створення ефекту особистої привабливості.

Соціальному працівникові мають бути притаманні і такі особистісні якості, як гнучкість, яка проявляється на інтелектуальному, емоційному й поведінковому рівнях; висока міра особистості і соціальної відповідальності; адаптованість, яка проявляється як відкритість у спілкуванні, готовність прийняти і розділити норми, цінності і спосіб життя іншої людини; уміння контролювати свою поведінку в різних життєвих ситуаціях і ситуаціях спілкування; здатність відстоювати свої переконання, створювати і підтримувати емоційний комфорт у ситуації міжособистісного спілкування.

Така вимогливість до професійно-особистісних якостей соціального працівника як до суб'єкта соціальної роботи пояснюється надзвичайно складною і багатоаспектною структурою об'єкта соціальної роботи.

Проблемні питання щодо об'єктів соціальної роботи розв'язують суб'єкти, в особі різних соціальних служб та інституцій, які є різними за рівнем відомчої підпорядкованості.

Як зазначає Інститут проблем сім'ї та молоді, об'єктом соціальної роботи можуть бути не лише клієнти, які становлять об'єкт соціальної роботи, а й люди, які становлять її суб'єкт, а також інші люди, які можуть вливати на соціальну проблему, заради якої, наприклад, створений той чи інший проект (наприклад, керівники й політики, що приймають рішення). Це означає, що в межах одного соціального проекту можуть існувати кілька рівнозначних або нерівнозначних об'єктів: одна або кілька цільових груп клієнтів, які отримують допомогу; цільові групи соціальних працівників, волонтерів, фахівців, яких потрібно навчити методиці надання допомоги; цільові групи людей, котрих потрібно перекопати сприяти наданню допомоги доступними їм засобами (відповідними рішеннями, якщо це керівники й політики; формуванням громадської думки, якщо це представники засобів масової інформації, тощо).

Таким чином, сутність вибору об'єкта соціальної роботи полягає в тому, щоб обрати саме ту цільову групу (або кілька груп) серед усіх інших груп, існуючих у даному соціальному середовищі, яка найбільше страждає від тієї соціальної проблеми, на розв'язання якої переважно спрямована соціальна робота, та або може найбільше вплинути на характеристики цієї проблеми (зміст, структуру, масштабність, характер, соціальну значимість тощо).

Природно, технологія соціальної роботи, форми і методи втручання при роботі з цими групами, можуть бути різними [3].

До основних критеріїв вибору об'єкта конкретного соціального проекту слід віднести такі:

- відповідність об'єкта ідеології даного проекту. Якщо дія спрямована на попередження епідемії ВІЛ/СНІДу, недоцільно обирати об'єктом «дітей вулиці» або тих, хто зловживає алкоголем, хоча й серед цих цільових груп клієнтів соціальної роботи можуть бути ВІЛ-інфіковані, які слугують джерелом поширення інфекції. Доцільніше дослідницьким шляхом визначити ту цільову групу чи кілька груп, «внесок» яких у поширення інфекції є найбільшим. Якщо дослідження вказують, що найбільша питома вага в загальній структурі ВІЛ-інфікованих належить ін'єкційним наркоманам, то, очевидно, саме ця цільова група має бути обрана об'єктом уваги в попередженні епідемії;
- відповідність об'єкта визначеним цілям проекту, програми. Якщо метою проекту визначено запобігання інфікуванню ін'єкційних наркоманів у межах певної території, недоцільно включати до складу об'єктів ін'єкційних наркоманів іншої території;
- відповідність об'єкта тим чинникам, які найбільше детермінують кризові ситуації клієнтів соціальної роботи. Якщо дослідження вказують на існування суміжних об'єктів, які суттєво впливають на соціальну проблему об'єкта, який є головним стосовно ідеології і цілей конкретної програми, ці об'єкти також мають бути включені в проект. Наприклад, неготовність державних службовців упроваджувати в Україні інститут прийомної сім'ї, зумовила необхідність визначити їх як об'єкт відповідної програми, поруч із самими дітьми-сиротами;
- відповідність об'єкта особливостям його внутрішньої структури. Якщо дослідження об'єкта «діти вулиці» вказують на існування кількох цільових груп усередині цього об'єкта, які істотно відрізняються одна від одної, доцільно передбачити відповідну диференціацію, визначаючи об'єкт (об'єкти) конкретної програми соціальної роботи.

Опрацювання критеріїв вибору об'єкта на етапі розробки будь-якої соціальної програми може викликати потребу в розширенні переліку об'єктів у межах цієї програми або виокремленні певних об'єктів для інших, суміжних програм зі схожою ідеологією і цілями. Суміжні програми, залежно від ситуації, можуть бути потрібними одночасно або послідовно, коли одна програма обов'язково має передувати іншій.

Лекція 2. ФУНКЦІЇ, СТРУКТУРА ТА РІВНІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Функції та структура соціальної роботи.
2. Рівні соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: УДЦ ССМ, 2001.
2. Социальная работа: теория и практика / Под ред. Е.И. Холостовой, А.С. Сорвина. — М.: ИНФРА-М, 2002.
3. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади. — К.: ДЦССМ, 2001.
4. Андрущенко В.П., Бех В.П. та ін. Соціальна робота: Навчальний посібник: У 7 кн. — Книга II. — К.: ДЦ ССМ, 2002.

1. Функції та структура соціальної роботи

Виходячи з аксеологічної і функціональної природи, соціальну роботу можна схарактеризувати як один із багатопланових і досить трудомістких видів професійної діяльності. Соціальний працівник виконує різноманітні функції щодо організації, координації, забезпечення підтримки (психологічної і фізичної), правової й адміністративної допомоги, корекції тощо. Це спеціаліст, який може сприяти реалізації соціальної політики держави на різних рівнях: на рівні управління, матеріально-технічного і правового забезпечення, освіти, охорони здоров'я і безпосередньої практики соціальної роботи.

Такий спеціаліст у процесі діяльності повинен володіти досить чималим і різноманітним обсягом знань, які служать основою професійних умінь: координації, управління, організації, діагностування, аналізу, комунікації, корекції, реабілітації.

Виходячи зі змісту соціальної роботи й особливостей сфери діяльності соціального працівника, можна визначити такі професійні функції спеціаліста:

- аналітико-гностична (виявлення й облік на території обслуговування сімей, неповнолітніх дітей, громадян, котрі потребують різної за видами і формою соціальної підтримки та здійснення стосовно їхнього патронажу);
- діагностична (виявлення причин появи у громадян труднощів як за місцем проживання, так і за місцем навчання й роботи);
- прогностична (програмування і прогнозування впливу на об'єкти соціальної роботи всіх соціальних інститутів суспільства, вироблення окремої моделі технології прогнозування і моделі поведінки об'єктів);
- організаційна (організація і координація діяльності соціальних служб, відомств, організацій, різних державних і недержавних структур щодо

надання допомоги і соціальної підтримки людям, які їх потребують; здійснює планування щодо реалізації завдань соціальної політики; сприяє розвитку мережі соціальних інституцій з обслуговування і соціальної підтримки населення);

- комунікативна (забезпечує налагодження взаємодії особистості, соціальної групи, які виступають клієнтами, та державних і недержавних організацій, волонтерів, спонсорів, соціальних партнерів);
- активізаційна (сприяння активізації потенціалу можливостей клієнтів — окремої людини, сім'ї чи соціальної групи, які опинилися в складній життєвій ситуації; стимулювання їхніх зусиль на самодопомогу, самовдосконалення);
- охоронно-захисна (сприяння захисту прав клієнтів і створення умов для виконання ними своїх обов'язків стосовно держави, суспільства, спільноти, сім'ї, дитини; організація правової просвітницької роботи серед населення для вивчення міжнародних і державних документів, які регламентують права, обов'язки, норми поведінки представників різних груп об'єктів соціальної роботи);
- посередницька (надання допомоги в налагодженні контакту з потрібними соціальними інститутами; виявляти основні функції соціальних інститутів; виявляти шляхи та зміст роботи профільних установ у соціальній підтримці і допомозі; попереджувати, за змогою, появу конфліктів між клієнтами і державними органами чи соціальними інститутами);
- соціально-терапевтична (розв'язання проблеми соціально-терапевтичної допомоги клієнтам, організація соціально-терапевтичної допомоги, виявлення рівнів і форм соціально-терапевтичної допомоги, обґрунтування доцільності надання соціально-терапевтичної допомоги);
- корекційно-реабілітаційна (здійснення аналізу суб'єктивних і об'єктивних можливостей щодо соціальної реабілітації; організація корекційно-реабілітаційної роботи з різними клієнтами; вибір оптимальних видів корекції, визначення рівнів й ефективності корекційно-реабілітаційної роботи, розробка методичних матеріалів для корекційно-реабілітаційної роботи);
- попереджувально-профілактична (виявлення закономірностей і особливостей проблеми клієнта, приведення в дію соціально-правових, психологічних, соціально-медичних, педагогічних та інших механізмів попередження і подолання негативних явищ, вибір і застосування ефективних форм соціально-профілактичної роботи, використання методів заохочення і покарання на засадах гуманізму, забезпечення клієнтів інформаційними матеріалами).

Перелік функцій може бути дещо розширеним, оскільки науковці і практики виявляють нові обов'язки соціальних працівників, нові проблеми людей різних соціальних груп і різного віку. Останнім часом набувають свого визнання такі функції соціального працівника [1], як:

— соціально-педагогічна — це функція виявлення інтересів і потреб

у різних видах діяльності (культурно-оздоровчій, технічній і художній творчості, екскурсійно-туристичній тощо);

— соціально-психологічна (проведення різного виду консультацій і здійснення корекції міжособистісних стосунків людей у різних соціальних інститутах, надання допомоги в соціальній реабілітації всім, хто цього потребує);

— соціально-медична (організація заходів з проведення профілактики захворювань, допомога в оволодінні основами першої медичної допомоги, культури харчування; організація заходів з планування сім'ї, формування відповідального ставлення до репродуктивної і сексуальної поведінки; сприяти формуванню здорового способу життя);

— соціально-побутова (сприяння в наданні необхідної допомоги різним категоріям населення — інвалідам, людям похилого віку, молодим сім'ям тощо — у поліпшенні їхніх житлових умов, організації нормального побуту).

2. Рівні соціальної роботи

Зміст і особливість функцій, на думку П.Д. Павленка, О.Й. Холостової, А.Й. Капської, М.П. Лукашевича [1; 2], вмотивовують структуру і рівні соціальної роботи. Безперечно, структура соціальної роботи — це взаємообумовлення досить стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують збереження цих основних властивостей [1]. З цих позицій можна розглядати структуру соціальної роботи, яка включає низку взаємопов'язаних компонентів: суб'єкт — зміст — управління — об'єкт та функції, які реалізуються в дії і пов'язують усі складові структури.

Звичайно, будь-яка робота починається з об'єкта, оскільки він її виконує, але завершується вона певним результатом, який безпосередньо пов'язаний з цими результатами. І від того, наскільки вдало визначено в структурі соціальної роботи об'єкт, суттєво залежить результативність соціальної дії фахівця щодо надання допомоги в певній галузі.

Як зазначають вітчизняні вчені, «органи соціальної роботи мають за мету здійснення політики держави, громадських структур, забезпечення людей потенційними життєвими благами, сприяння нормалізації соціально-психологічних відносин між ними, розвиток самостійності працівників державних установ в управлінні» [3]. Хоча структурними компонентами в організації соціальної роботи виступають не лише державні установи, відомства, а й спеціалізовані державні установи чи заклади, які причетні до умов праці, побуту, дозвілля, охорони здоров'я, безпеки тощо [3].

Проте зазначені компоненти лише в сукупності можуть розкрити суть соціальної роботи, яка за змістом і характером домінуючих проблем потребує усвідомлення двох основних аспектів соціальної роботи в Україні: перший — це розв'язання найбільш болючих і невідкладних проблем людей; другий аспект — це розв'язання глобальних завдань у перспективі, прогнозування і попередження появи гострих соціальних проблем у масштабному плані

(злиденність, безробіття, хвороби, обумовлені соціальними причинами, проблема загострення девіації серед дітей і молоді та ін.).

При такому сприйнятті двох основних підходів до розуміння суті соціальної роботи можна стверджувати, що вони, безперечно, обумовлені соціальною політикою, основними напрямками й орієнтирами розвитку суспільства. Зокрема, що стосується основних напрямів (або видів) соціальної роботи:

- соціальна діагностика і профілактика,
- соціальна реабілітація,
- соціальна корекція і терапія,
- соціальне проектування,
- соціальне прогнозування,
- соціальна експертиза,
- соціальне посередництво,
- соціальне консультування,
- соціальне забезпечення,
- соціальне страхування,
- соціальна опіка й опікунство.

Особливості і зміст основних напрямів діяльності будуть розкриті далі.

У ролі домінанта, який обумовлює структуру соціальної роботи, ми вважаємо державну систему соціальної роботи в Україні, до складу якої входять державні інститути (законодавча влада, судова влада та засоби масової інформації). Але при цьому, слід зазначити, що центральні державні інститути через «законодавчу ініціативу, бюджетну і кадрову політику, систему контролю та іншими засобами і способами впливають на всі ланки системи соціального захисту населення — управління праці і соціального захисту міських і районних державних адміністрацій, трудові колективи» [3].

До таких державних інститутів можна віднести:

Міністерство праці та соціальної політики, якому підпорядковуються по вертикалі і горизонталі різні відомства й організації (мережа центрів зайнятості, обласні і міські управління соціального захисту, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян та ін.);

Міністерство охорони здоров'я, якому підпорядковуються всі заклади охорони здоров'я, медичні навчальні заклади різного рівня акредитації;

Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, яке включає Державний центр соціальних служб для молоді, обласні, міські та районні центри ССМ разом зі спеціалізованими центрами в містах, регіонах;

Міністерство освіти і науки, якому підпорядковуються через інші державні структури різні загальноосвітні навчально-виховні заклади, спеціалізовані школи-інтернати, професійно-технічні заклади освіти тощо;

Міністерство внутрішніх справ, під егідою якого функціонують спеціалізовані приймальники-розподільники, виховно-трудова колонія;

Міністерство оборони, яке охоплює всі військові структури та навчальні

заклади різного рівня акредитації, де здійснюється підготовка військових офіцерів;

Міністерство надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Звичайно, соціальна робота, яка проводиться завдяки повноцінному функціонуванню названих державних структур, бере на себе розв'язання як глобальних, так і конкретніших проблем. Але при цьому, слід зазначити, що соціальна робота може і повинна здійснюватися на різних рівнях: державному, регіональному, місцевому, індивідуальному.

На державному рівні соціальна робота визначається, насамперед, законодавчою і соціальною політикою України. Саме в цьому масштабі соціальна робота виявляється в її широкому розумінні. Перший рівень соціальної роботи, безперечно, визначає її характер і в більш вузькому розумінні.

Зокрема, регіональний рівень, в основному, визначається її державним рівнем. Саме на регіональному рівні соціальна робота набуває конкретнішого спрямування, уточнюється її зміст, особливості і шляхи реалізації. Цей рівень є передумовою організації соціальної роботи у вузькому розумінні.

Тому на місцевому рівні соціальна робота має досить чітко виражену спрямованість і конкретний об'єкт. Основні завдання реалізуються як державними, так і недержавними службами, професійними і непрофесійними працівниками.

Проте соціальна робота має досить виразне спрямування не лише на соціальні групи клієнтів, а й на окремих індивідів, які потребують особливої, конкретної допомоги. Це здійснюється вже на індивідуальному рівні, що обумовлює посилення ефективності соціальної роботи.

Лекція 3. СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

1. Аналіз предметної сфери соціальної роботи.
2. Функціональний аспект діяльності соціального працівника.
3. Професіоналізм у соціальній роботі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белинская А.Б. Основы социальной работы: Учебное пособие. — М.: Социально-технологический институт МГУС, 2001.
2. Бочарова В.Г. Социальный педагог и социальный работник в России: профессиональные и этические стандарты // Социальная защита человека: региональные модели. — М., 1995.
3. Бочарова В.Г., Филонов Г.М. Научный статус социальной педагогики и её отношение к практике. — М., 1994.
4. Зимняя И.А. Функционально-ролевой репертуар деятельности социального работника // Функции и роли социальных работников в условиях обеспечения адресной системы социальной защиты населения. — М., 1977.
5. Колков В.В. Методологические аспекты формирования теории работы // Работник социальной службы. — 1997. — № 1(1).
6. Кондрашенко В.Т., Донской Д.И. Общая психотерапия: Учебное пособие. — Минск, 1997.
7. Миддлмен Р., Гольдберг Г. Социальная работа с группой // Энциклопедия социальной работы: В 3 т. — Т. 3. — М., 1994.
8. Мэнди Б. Роль надгосударственных организаций в формировании социальной политики и определении направления развития социальной работы: на примере Европейского Союза // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / Под ред. Ш. Рамон. — М., 1997.
9. Обучение социальной работе. Преемственность и инновации / Под ред. Ш. Рамон, Р. Сари: Пер. с англ. / Под ред. Ю.Б. Шапиро. — М., 1996.
10. Российская энциклопедия социальной работы: В 2 т. — Т. 2. — М., 1997.
11. Сидоров В.Н. Деятельность социального работника: роли, функции и умения. — М.: СТИ МГУС, 2000.
12. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. д. п. н., проф. Е.И. Холостова, д.и.н., проф. А.С. Сорвина. — М.: ИНФРА-М, 2001.
13. Справочное пособие по социальной работе / Под ред. А.М. Пайова, Е.И. Холостовой. — М., 1997.
14. Теория социальной работы: Учебник / Под ред. Е.И. Холостовой. — М.: Юрист, 1998.
15. Топчий Л.В. Проблемы кадрового обеспечения социальных служб:

- состояние и перспективы развития. — М., 1997.
- 16.Топчий Л.В. Проблемы профессионального мастерства специалистов по социальной работе // Работник социальной службы. — 1997. — №1/1.
 - 17.Эффективность социальной работй: Методологический семинар / Сост.-ред. В.В. Колков. — М.: Институт социальной работы, 1998.
 - 18.Шмелева Н.Б. Становление и развитие социального работника как профессионала. — Ульяновск, 1997.
 - 19.Яркина-Смирнова Е. Профессиональная этика социальной работы: Учебник. — М.: Ключ-с, 1998.

1. Аналіз предметної сфери соціальної роботи

Аналіз предметної сфери соціальної роботи. Соціальна робота як вид суспільної діяльності має свою структуру, яка складається з декількох порівняно самостійних і водночас залежних один від одного компонентів. Такими є суб'єкт, зміст, управління, об'єкт і, об'єднуючі їх у єдине ціле — мета, засоби та функції. Схематично це можна зобразити так:

Мета

Суб'єкт		Зміст		Засоби		Управління		Об'єкт
			Функції					

Це загальне уявлення про систему соціальної роботи має велике практичне значення. Логіка розташування компонентів не випадкова: соціальна робота, як і будь-який інший вид діяльності, здійснюється в напрямку від суб'єкта до об'єкта, хоча цілком очевидно, що об'єкт є визначальним чинником цієї системи. Тому в теорії і практиці соціальної роботи головним є цілісне осмислення проблем об'єкта соціальної роботи. Яку б конкретно соціальну роботу не доводилось виконувати (соціальний захист безробітних, людей з особливими потребами, неповнолітніх, сиріт, студентів чи одиноких людей похилого віку), у кожному конкретному випадку необхідно визначити особливості об'єкта, підібрати найадекватніший суб'єкт соціальної роботи, вибрати відповідний зміст, адекватне управління, визначити мету, віддати перевагу конкретним засобам і функціям. Наведений аналіз свідчить, що окреслений набір компонентів системи соціальної роботи є необхідним: вилучення хоча б одного з них веде до порушення, а інколи й до руйнування системи. Розглядаючи систему соціальної роботи важливо розуміти, що вона зводиться до системи діяльності.

У соціальній роботі як професійній діяльності виділяють три рівні: макрорівень — соціальна політика; мезорівень — соціальні програми регіонального, місцевого рівня і за місцем проживання; мікрорівень —

соціальна робота з клієнтом [5, 15]. Існують й інші підходи до виділення предметної сфери соціальної діяльності. Наприклад, якщо за основу взяти сфери соціальної практики, то в такому випадку можна виокремити соціальну роботу в освіті, охороні здоров'я, сфері дозвілля і т.п. Поширеним підходом є також виділення спеціалізацій соціальної роботи за характеристикою соціально-психологічних особливостей клієнтів: соціальна робота з молоддю, соціальна робота із сім'єю, соціальна робота з важкими підлітками чи іншими проблемними категоріями населення. Особливістю всіх цих видів соціальної роботи є їх конкретизація (наприклад, оптимізація механізмів соціального функціонування індивіда, профілактика і корекція поведінки окремих осіб або груп), що відображено у відповідних посадових інструкціях спеціалістів.

До основних професійних завдань соціальної роботи на макрорівні російський дослідник Є.І. Холостова відносить:

— цілеспрямований вплив на формування і реалізацію соціально-економічної політики на всіх рівнях — від місцевого до державного для забезпечення соціально здорового середовища життєвого існування і життєвої діяльності людини і створення системи підтримки людей, які опинилися в скрутному становищі;

— аналіз впливу змін, які відбуваються в соціальному розвитку суспільства чи окремого регіону, на соціальне становище різних груп населення;

— забезпечення взаємодії державних, громадських і благодійних установ у сфері соціального захисту громадян;

— розробка (паралельно з державними документами) додаткових (місцевих) показників і критеріїв щодо надання соціальної допомоги населенню [14, 127].

Соціальна робота на макрорівні реалізується через систему закладів та організацій соціальної роботи в їхніх вертикальних і горизонтальних зрізах, а керівною установою виступає Міністерство праці і соціальної політики України.

Вимоги до рівня знань і вмінь спеціалістів, які працюють на цьому рівні, зумовлюються специфікою вирішуваних ними професійних завдань і охоплюють фундаментальні й прикладні знання про політичні, соціальні та економічні процеси в суспільстві, про законодавство, інформаційні технології, соціальну статистику, про проблеми різноманітних груп населення, методи соціального прогнозування, теорії та концепції управління службами соціального захисту населення, теорію і практику організаційних і соціальних систем і т. п.

Найзагальнішим критерієм ефективності соціальної роботи на макрорівні можна вважати стабілізацію негативних тенденцій у соціальному здоров'ї суспільства та його поступове поліпшення. Причому принциповою умовою ефективного впливу соціальних служб на розв'язання проблем соціального здоров'я суспільства є парадигма їхнього діяльнісного статусу. З огляду на це у процесі підготовки спеціалістів для роботи на макрорівні вагоме значення має визнання домінуючої ідеології організації соціальної роботи або активне втручання в соціальне середовище для раннього виявлення проблем і здійснення профілактичних заходів на всіх рівнях соціальної роботи чи пасивна

констатація явищ, фактів та очікування винятково добровільного, не стимульованого соціальною службою, звертання клієнтів [17, 9]. У зарубіжній практиці макрорівень соціальної роботи відображає напрями соціального адміністрування і планування, а підготовка спеціалістів здійснюється в магістратурі або в межах так званих «просунутих» освітніх програм.

На мезорівні соціальна робота віддзеркалює специфіку об'єктів її діяльності, конкретних соціальних груп і спрямована на профілактику важких життєвих ситуацій, реабілітацію й адаптацію окремих людей чи груп до нових умов життєдіяльності. Мета соціальної роботи на цьому рівні зводиться до:

— створення спеціалізованих соціальних служб для різних груп населення з метою розв'язання типових соціальних і особистих проблем;

— організації комплексних служб підтримки найбільш соціально незахищених (вразливих) груп населення;

— розробки технологій роботи з різними проблемними групами, допомоги їм у процесах соціальної адаптації, реадаптації та реабілітації й отримання відчутних соціальних послуг;

— розробка комплексних соціальних програм із розв'язання соціальних проблем конкретної групи населення тощо [15]

Для даного рівня соціальної роботи підготовка спеціалістів здійснюється або в системі перепідготовки осіб, які вже мають достатній досвід адміністративної або управлінської діяльності, або в межах таких спеціалізацій, як «Менеджмент соціальної роботи», «Соціально-правовий захист населення», «Економіка соціальної сфери» та ін.

Зміст підготовки фахівців цього рівня становлять знання про специфіку життєдіяльності різноманітних соціальних груп, їх потреби і проблеми, додаткові знання про теорію і методи роботи з групою, про формування системи соціального обслуговування населення, про основи соціально-економічної та політичної теорії, про етнічні, соціальні й культурні групи в суспільстві, їхній спосіб життя і цінності, проблеми, які в них виникають, і т. і.

Мікрорівень соціальної роботи — це та сама сфера практичної психосоціальної діяльності, але вона в більшій мірі представлена індивідуальною роботою з клієнтами.

Основною метою соціальної роботи на даному рівні є:

— збільшення ступеня самостійності клієнта і його здатності контролювати своє життя, самостійно розв'язувати проблеми, що виникають у нього в процесі життєдіяльності;

— оптимізація процесів адаптації і реабілітації кожної людини в суспільстві;

— створення оптимальних умов для життя кожної людини, її саморозвитку й самореалізації, формування і збереження в неї почуття власної гідності.

Соціальна робота на цьому рівні спрямована на розв'язання таких професійних завдань:

— надання допомоги окремії людині, яка опинилась у важкій життєвій ситуації, через підтримку, консультування, реабілітацію або використання інших видів соціальних послуг;

— актуалізація потенціалу самодопомоги людей, які опинились у складній життєвій ситуації, активізація потенціалу власних сил і можливостей конкретної людини;

— здійснення профілактичної роботи із запобігання виникнення чинників, які негативно впливають на життєдіяльність особистості тощо [15, 74].

Кінцевою метою діяльності соціального працівника з конкретним клієнтом є досягнення такого результату, при якому в клієнта відпадає потреба в допомозі соціального працівника.

Підготовка спеціалістів, орієнтованих на «індивідуальні послуги», включає оволодіння знаннями з теорії особистості, персонології, девіантології, професійної етики, теорій і методів психосоціальної оцінки різних видів і форм втручання соціальних служб в особисте життя клієнтів, діагностики стану і проблем клієнтів, різноманітні типи консультування і т.п.

Діяльність спеціалістів цього рівня ґрунтується на принципах співпраці і розуміння, відкритості і конфіденційності, своєчасної соціальної допомоги і підтримки, пріоритетності профілактики психосоціальних проблем, визнання цінності особистості клієнта і значущості його проблем. У зв'язку з цим важливого значення набуває оволодіння етикою соціальної роботи як основи професійної діяльності, що являє собою «сукупність принципів і правил спілкування і поведінки, моральних норм і приписів, які регулюють стосунки між працівниками соціальних служб і клієнтами, між самими соціальними працівниками, а також між соціальними працівниками і службовцями державних і недержавних управлінських структур» [10, 381].

Діяльність працівників соціальних служб, незалежно від спеціалізації, регламентується принципами, які становлять інваріантний професійний зміст. До цих принципів належать:

— активний характер соціальної роботи, зорієнтованої на збереження чи створення умов, які дозволяють залучати до роботи самих клієнтів як суб'єктів дії;

— цільовий характер соціальної роботи, що проявляється у формуванні принципів і положень, правових норм, які забезпечують соціальний захист різних груп населення, у здійсненні заходів з підтримки належних умов життєдіяльності з урахуванням індивідуальних потреб людей;

— превентивний характер соціальної роботи, що передбачає здійснення профілактичних заходів із запобігання девіантної поведінки [16].

Цілком очевидно, що в нашій країні в ситуації економічної кризи і відсутності додаткової матеріальної підтримки соціальних програм, основний акцент буде зроблено на індивідуальну соціальну роботу і, власне, до неї необхідно готувати спеціалістів, які повинні вміти активізувати потенціал самопомоги кожної конкретної людини.

Аналіз предметної сфери практичної соціальної роботи свідчить про можливість виділення різних напрямів підготовки спеціалістів: від соціального працівника широкого універсального профілю до вузької прикладної спеціалізації. Для оптимального проектування підготовки фахівців необхідно вивчити потенційні робочі місця як на державному, так і на регіональному і місцевому рівнях, у закладах і організаціях соціального захисту населення, а також у приватних і благодійних організаціях.

Соціальна робота в значній мірі обумовлюється соціально-економічним, політичним, національно-географічним, культурним і духовним аспектами [1, 51]:

1. Соціально-економічний аспект обумовлюється умовами життя, доступом до трудової діяльності, системою охорони здоров'я та освіти, системою соціального обслуговування, справедливістю розподілу наявних ресурсів і т.п.

2. Політичний аспект відображає взаємозумовленість соціальної політики та соціальної роботи; адже сутність соціальної роботи значною мірою обумовлюється соціальною політикою держави, яка проявляється в регулюванні відносин у суспільстві в інтересах основних соціальних груп населення.

3. Національно-географічний аспект: соціальна робота базується на врахуванні особливостей даного конкретного народу, країни, регіону, місцевості, об'єднання, спільноти чи закладу.

4. Культурний аспект — це врахування традицій, переконань, культури окремих країн, народів, спільнот, громад, сімей та окремої людини.

5. Духовний аспект: у кожному суспільстві на конкретному етапі його розвитку існує певна система цінностей, які, безсумнівно, мають вплив на сутність і технологічний компонент соціальної роботи.

Як уже зазначалось у попередніх параграфах, соціальна робота є універсальним видом діяльності. Вона вимагає від спеціаліста знань у найрізноманітніших сферах і, що найважливіше, уміння використовувати їх на практиці. Через брак державного стандарту із соціальної роботи ми можемо навести лише орієнтовний перелік різноманітних професійних обов'язків соціального працівника.

Соціальний працівник зобов'язаний:

— виявляти сім'ї та окремих осіб, які потребують соціально-медичної, психолого-педагогічної, матеріальної чи іншої допомоги, охорони морального, фізичного і психічного здоров'я;

— виявляти причини виникнення в них проблем, конфліктних ситуацій (за місцем роботи, навчання, у сім'ї та ін.), сприяти їх розв'язанню і надавати соціальну допомогу;

— сприяти різноманітним громадським і державним організаціям і закладам у наданні необхідної соціально-економічної допомоги групам населення, які її потребують;

— надавати допомогу в сімейному вихованні, укладанні трудових договорів про надомну роботу жінкам, які мають неповнолітніх дітей, інвалідам, пенсіонерам;

— проводити психолого-педагогічну та юридичну консультації з питань сім'ї та шлюбу, виховну роботу з неповнолітніми дітьми з девіантною поведінкою;

— виявляти дітей і дорослих, які мають потребу в опікунстві, влаштуванні в лікувальні та навчально-виховні заклади, отриманні матеріальної, соціально-побутової чи іншої допомоги і сприяти їм;

— організовувати громадський захист неповнолітніх правопорушників, виступати (при потребі) в ролі їхнього громадського захисника в суді;

— брати участь у роботі зі створення центрів соціальної допомоги сім'ї (всиновлення, опікунство, соціальна реабілітація), притулків, молодіжних, підліткових, дитячих і сімейних центрів, клубів та асоціацій, об'єднань за інтересами та ін.;

— організовувати й координувати роботу із соціальної адаптації та реабілітації осіб, що повернулися з місць позбавлення волі й спеціальних навчально-виховних закладів.

Професійна діяльність соціального працівника характеризується трьома основними підходами до розв'язання проблеми [20, 64—65]:

1. Виховний — роль учителя, консультанта, експерта. Соціальний працівник у таких випадках дає поради, формує навички правильної поведінки, встановлює зворотний зв'язок, застосовує рольові ігри як метод навчання.

2. Фасилітативний — роль помічника, прихильника або посередника в подоланні труднощів чи проблем. Соціальний працівник інтерпретує поведінку клієнта, пояснює ситуацію, що склалася, пропонує й обговорює план подальших дій клієнта, допомагає знайти внутрішні ресурси.

3. Адвокативний — роль адвоката (виступає від імені конкретного клієнта або групи клієнтів), а також помічника тих людей, які не спроможні самостійно захищати свої права. Такого роду діяльність містить допомогу окремим людям у висуненні аргументів, підборі документальних і законодавчих матеріалів.

2. Функціональний аспект діяльності соціального працівника

Функції соціального працівника — це предметно-інструментальна основа його професійної діяльності. Професійні функції соціального працівника дозволяють уявити структуру функціональних обов'язків як певну суму знань, умінь і навичок, які забезпечують професійну компетентність спеціалістів у практичній роботі. Ми приділяємо цим питанням особливу увагу тому, що відсутність у студентів чітких уявлень про свої майбутні професійні обов'язки різко знижує мотиваційну функцію процесу навчання. За умови, коли під час навчання студент чітко пов'язує свою навчальну діяльність із майбутніми функціональними обов'язками, відбувається актуалізація навчальної діяльності, підвищується відповідальність за якість засвоєння знань.

Аналізуючи функції соціального працівника, вважаємо за необхідне підкреслити різноманітність підходів до їхнього виділення і класифікації.

Аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури [Сидоров В.М., Лавриненко І.М., Мещанкіна І.С.] свідчить про відокремлення двох підходів до характеристики

професійної діяльності соціального працівника через аналіз виконуваних ним функцій: спектральний і процесуальний.

Спектральний підхід характеризує конкретні рольові дії соціального працівника через спектр виконуваних ним функцій (або функціональний спектр). Процесуальний підхід базується на відокремленні функцій соціального працівника як частини процесу його професійної взаємодії з клієнтом, адекватного парадигмі «визначення проблеми — розробка плану — реалізація намірів — оцінка результату» (за Стівеном Шардлоу).

Український дослідник В.М. Сидоров основні з них об'єднав у два класи: базові та спеціальні [11, 53]. До базових функцій за цією класифікацією автор відносить: діагностичну (оціночну), прогностичну, корекційну. До спеціальних: комунікативну, організаторську, правозахисну, превентивну, психотерапевтичну, рекламно-пропагандистську, соціально-медичну, соціально-педагогічну, соціально-економічну.

Діагностична функція соціального працівника включає в себе вивчення, аналіз й оцінку клієнтів (індивідів, сімей, груп, спільнот), ступінь і направленість впливу на них соціального середовища і «ставить соціальний діагноз»; ця функція передбачає також і оцінку результатів, досягнутих у процесі соціальної роботи.

Прогностична функція полягає в прогнозуванні соціальним працівником розвитку подій, процесів, які проходять у сім'ї, групі людей, суспільстві і розробці певної моделі соціальної поведінки. Здійснення прогностичної функції вимагає від соціального працівника визначення пріоритетів, тому що проблеми, з якими йому доводиться мати справу, здебільшого багатогранні і вимагають дій за декількома параметрами.

У зарубіжній практиці соціальної роботи прогностична функція соціальних працівників реалізується, як правило, у формі контракту (письмової або усної угоди), яка укладається між соціальним працівником, клієнтом та іншими задіяними особами чи структурами. Контракт здебільшого укладається для визначення обов'язків усіх задіяних сторін і деталізації різноманітних аспектів сервісних послуг.

Корекційна функція — російські науковці В.Г. Бочарова і Г.М. Філонов обґрунтують її суть як «конструктивні зміни в соціумі і системі життєзабезпечення людини» [3, 7—8].

Аналіз практики соціальної роботи дозволяє говорити про два рівні реалізації корекційної функції: конкретний і програмний. Конкретний рівень передбачає задоволення потреб індивідів, груп, спільнот за спеціально розробленою моделлю. Корекційна робота на програмному рівні здійснюється через залучення певних груп, спільнот чи прошарків населення до цільових соціальних проектів регіонального, державного або міждержавного характеру. Прикладом корекції на програмному рівні можуть слугувати програми Європейського союзу, «...орієнтовані на молодь, хронічно хворих, мігрантів, етнічні меншини, жінок, осіб, залежних від алкоголю, наркотиків, людей з обмеженими функціональними можливостями. Допомога цим категоріям людей здійснюється в різноманітних формах, включаючи професійне навчання

і перекваліфікацію, створення нових робочих місць завдяки відкриттю дрібних, зокрема й так званих соціальних підприємств; ...створенню умов для незалежного існування людей з обмеженими можливостями, які в іншому випадку змушені були б стати постійними мешканцями закладів інтернатного типу» [8, 69—70].

Комунікативна функція забезпечує змістовий аспект співпраці соціального працівника з потенційним чи реальним клієнтом. Вона полягає у встановленні, продовженні чи припиненні необхідних професійних контактів, обміні інформацією, сприйманні та розумінні іншої людини, формуванні в усіх взаємодіючих сторін позитивної перцепції один до одного.

Реалізація **організаторської функції** полягає в тому, щоб сприяти організації соціальних служб на підприємствах і за місцем проживання, залученню до соціальної роботи волонтерських організацій, громадських об'єднань соціального і соціально-педагогічного спрямування, груп самодопомоги, помічників соціальних працівників і направляти їхню діяльність на надання різноманітних видів допомоги та соціальних послуг населенню; а також в узгодженні взаємодії всіх учасників і установ, задіяних до обслуговування даного конкретного клієнта, групи чи спільноти при розв'язанні конкретної соціальної ситуації чи проблеми.

Правозахисна функція передбачає оволодіння і вміння соціального працівника використовувати весь комплекс законів та арсенал правових актів для захисту прав і підтримки інтересів клієнтів, надання їм допомоги і підтримки, а також «сприяння у застосуванні заходів державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, які допускають прямі чи опосередковані протиправні впливи на клієнта» [2, 15]. Вважаємо за доцільне зауважити, що здійснення правозахисної функції соціальним працівником стосується як населення, яке проживає всередині країни, так і його частини, що з певних причин опинилася поза її межами.

Превентивна функція передбачає наукове обґрунтування і своєчасні дії соціального працівника, спрямовані на попередження і виникнення можливих життєвих колізій чи проблем у окремих індивідів, спільнот, груп ризику; до превентивної функції соціального працівника відноситься збереження, підтримка і захист нормального рівня життя і здоров'я людей; створення оптимальних умов для саморозвитку і самореалізації кожного громадянина суспільства. Цю функцію ще називають запобіжно-профілактичною, соціально-терапевтичною; інколи частину змістового контексту розглядають як окрему соціально-медичну функцію.

Психотерапевтична функція — український дослідник В.М. Сидоров цю функцію визначає як комплексний вербальний і невербальний вплив соціального працівника на когнітивну, емоційну і поведінкову сфери особистості клієнта з метою допомогти йому (клієнту) змінити ставлення до наявних проблем і навколишнього соціального середовища (в інших концепціях цю мету подають як особистісне зростання, самоактуалізацію, самовизначення, самовиховання та ін.). Окремі автори, виходячи з міркувань, що психотерапію не можна вважати соціальною роботою, пропонують називати

цю функцію психологічною, забуваючи при цьому, що «психотерапія може бути змістом соціальної роботи» [7, 198]. Таке твердження заслуговує на увагу особливо за умови, якщо йдеться про так звану психотерапію здорових людей, кількість яких, за даними В.Т. Кондрашенко і Д.І. Донського, становить не менш як половину пацієнтів психотерапевтів [6, 15].

Рекламно-пропагандистська функція вперше була виділена як окрема функція соціального працівника російським дослідником П.Д. Павленком. Найчіткіше вона проявляється у поширенні ідей соціального захисту людини, а також у наданні об'єктивної інформації про види соціальних послуг з метою формування попиту на них.

Соціально-педагогічна функція у широкому трактуванні передбачає діяльність соціального працівника і соціального педагога з формування пріоритету цілеспрямованого виховного впливу соціуму на поведінку і діяльність клієнтів. У вузькому трактуванні завдання соціально-педагогічної функції — «виявляти інтереси і потреби людей щодо різних видів діяльності (культурно-відпочинкової, спортивно-оздоровчої, технічної і художньої творчості, туризму) і залучати до роботи з ними різні установи, заклади, товариства, творчі спілки» [13, 122].

Соціально-економічна функція передбачає задоволення матеріальних інтересів і потреб малозабезпечених верств населення. Реалізується вона шляхом надання натуральної та грошової допомоги; визначенні пільг, одноразових компенсацій, здійснення соціально-побутового патронажу. У багатьох країнах світу ця функція є домінуючою в діяльності соціального працівника.

Пропонована типологія постійно доповнюється функціями, які дозволяють детальніше схарактеризувати види практичної соціальної роботи і виявити комплексні професійні вміння. У літературі можна зустріти визначення таких функцій соціального працівника, як евристична, суть якої полягає в підвищенні соціальним працівником своєї кваліфікації і професійної майстерності; системно-моделююча — визначення характеру, обсягу, форм і методів соціальної допомоги; активізуюча — сприяння активізації потенціалу власних можливостей окремої людини, сім'ї та соціальної групи; дієво-практична — передбачає діяльність соціального працівника в напрямі поліпшення взаємин між окремими людьми та їхнім оточенням, консультації з питань соціального захисту тощо [10; 15].

Така гетерогенність діапазону професійних функцій зумовлена, з одного боку, об'єктом соціального впливу, а з іншого — гострим дефіцитом професійно підготовлених соціальних працівників. У зв'язку з цим перелік професійних функцій спеціалістів із соціальної роботи необхідно розглядати радше як певну ідеальну модель, а не як перелік обов'язків і вимог до якості підготовки спеціалістів.

У зарубіжній практиці, здебільшого, розрізняють такі функції соціального працівника: адміністративну, організаторську, індустріальну і клінічну, що дозволяє при складанні освітніх програм не тільки краще враховувати специфіку соціальної діяльності, але й чіткіше орієнтувати майбутніх фахівців

на виконання певної функції (при обов'язковому знанні інших) і тим самим створювати умови для кваліфікованішої підготовки до конкретної роботи.

Вважаємо за доцільне зауважити, що динамічність розвитку соціальної роботи в Україні, як правило, приносить суттєві зміни в систему соціального обслуговування, що, відповідно, певною мірою змінює характер функцій працівників соціальних служб.

Ця тенденція змін у функціональному компоненті соціальної роботи як виду професійної діяльності обов'язково має бути врахована в процесі проектування програм навчання, оскільки лише за такої умови може бути реалізований прогностичний компонент розвитку цієї професії.

Для успішного виконання окреслених вище функцій соціальний працівник повинен володіти широким колом відповідних професійних знань і вмінь:

- мати належну професійну підготовку, володіти глибокими знаннями з теорії і практики соціальної роботи, технології її здійснення, із психології, педагогіки, фізіології, економіки й організації виробництва, законодавства, сучасних інформаційних технологій, методів математичної статистики та ін.;

- володіти достатньо високою загальною культурою, бути широко ерудованою людиною у сфері культури, музики, живопису;

- володіти інформацією про сучасні політичні, соціальні-економічні процеси в суспільстві, бути достатньо поінформованим про різні соціальні групи населення, їхні потреби й особливості;

- уміти передбачати наслідки своїх дій, послідовно втілювати в життя цінності професії;

- володіти навичками комунікативного спілкування, наприклад, уміти правильно спілкуватися з важкими підлітками, інвалідами, людьми похилого віку;

- дотримуватись етики професійної поведінки, професійної таємниці, бути коректним у питаннях стосовно інтимних аспектів життя клієнтів;

- бути емоційно врівноваженим, готовим до психологічних навантажень, добросовісно виконувати свій професійний обов'язок, не втрачаючи самовладання, доброзичливості та уваги до клієнта;

- уміти приймати рішення у складних, несподіваних ситуаціях, чітко формулювати і грамотно висловлювати свої думки.

Реалії сучасного українського суспільства створюють нові стимули і можливості для зростання ролі професійних соціальних працівників у розв'язанні, подоланні або, бодай, пом'якшенні багатьох соціальних конфліктів, соціальних колізій, становленні нової стратифікації українського громадянського суспільства.

3. Професіоналізм у соціальній роботі

Цілком очевидно, що соціальний працівник зможе виконувати названі вище обов'язки і реалізовувати схарактеризовані вище функції тільки за умови, якщо він буде володіти необхідними знаннями, уміннями і відповідними особистісними якостями, тобто буде професійно компетентною особистістю.

У зв'язку з цим важливо визначити, що таке професіоналізм у соціальній роботі, у чому його суть і чинники формування; чому моральні й етичні якості спеціаліста із соціальної роботи мають бути невід'ємним компонентом його професійної діяльності; у чому специфіка становлення в Україні системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації соціальних працівників. Іншими словами, спробуємо визначити, як формується професіоналізм соціальних працівників в Україні, у чому його зміст, суть, з яких елементів він формується та як його можна і потрібно досягати.

Поняття «професіоналізм у соціальній роботі» до цього часу є недостатньо визначеним з огляду на об'єктивні і суб'єктивні чинники. Одні дослідники переконані, що професіоналізм — це ступінь оволодіння соціальним працівником професійними навичками; інші вважають, що «професійна підготовка» і «професійна кваліфікація» — це обов'язкові компоненти професіоналізму; треті додають до цих компонентів «етичні знання» як невід'ємну частину професійної діяльності соціального працівника; четверті вважають, що професіоналізм у соціальній роботі неможливий без схильності до виконання соціальної роботи, здібностей до роботи з людьми [12, 362—363].

На початку 90-х рр. різні фахівці намагались дати визначення професіоналізму в соціальній роботі. Кожне з наведених нижче трактувань має свої переваги і право на визнання:

- соціологи здебільшого акцентують увагу на складових професіоналізму, а саме: професійні цінності, способи соціального впливу, професійне покликання, глибока мотивація до професійної діяльності соціального працівника, професійна підготовка, професійна майстерність, професійна культура, професійна спеціалізація, трудові навички, кваліфікація [4; 15; 18];

- психологи, акмеологи більшу увагу звертають на такі аспекти становлення професіоналізму соціальних працівників, як престижність цієї професії, професійна майстерність, соціальна престижність, успішність професійної діяльності, динаміка, етапи, рівні розвитку професіоналізму, знання, уміння, навички професійної діяльності, визначення індивідуально-психологічних властивостей і станів особистості соціального працівника, спрямованість, ієрархія мотивів, ціннісних орієнтацій. На цій основі вони розрізняють три компоненти професіоналізму: професіоналізм власне діяльнісний, професіоналізм власне особистісний, професіоналізм стосовно іншого (інших);

- педагоги акцентують увагу на таких пріоритетних, на їхню думку, якостях, як мотиваційно-ціннісне ставлення до професії, професійна свідомість і самосвідомість, професійно обумовлені якості та властивості особистості, готовність до професійної діяльності. Також значну увагу приділяють вивченню таких компонентів професійно-особистісного розвитку спеціалістів соціальної роботи, як готовність до розвитку і саморозвитку, самопізнання і самовдосконалення, самоуправління, самокорекція.

Цікавим є досвід зарубіжних колег, які також дають різні тлумачення професіоналізму в соціальній роботі, мають різні уявлення про професійну компетентність соціальних працівників. Наприклад, у США вважається, що

професійна компетентність соціальних працівників є результатом інтеграції різних типів компетентності, з-поміж них: 1) концептуальної (наукової); 2) інструментальної (володіння базовими професійними навичками); 3) інтегрованої компетентності (здатності поєднувати теорію з практикою). Таке переконання сприяє тому, що в освітніх програмах значна увага приділяється формуванню аналітичної, корекційної та оціночної компетентності [9, 16].

Рада США з освіти в галузі соціальної роботи розробила десять критеріїв компетентності соціального працівника загального профілю. Ця компетентність полягає в наявності таких умінь:

1) виявляти та оцінювати ситуацію, коли вимагається розпочати, посилити, відновити, захистити чи довести до логічного завершення стосунки між людьми або соціальними інститутами;

2) оцінювати проблему, поставлену мету і способи її досягнення, уміти розробити план дій, який сприяє відновленню або розвитку життєвих ресурсів і благополуччя людини;

3) стимулювати індивіда до розв'язання проблем, уникнення стресів, здатності до розвитку;

4) бути посередником між клієнтами й організаціями, структурами, що забезпечують людей ресурсами, послугами і можливостями;

5) ефективно втручатись у процес розв'язання проблем найбільш дискримінованих і вразливих верств населення;

6) сприяти ефективному й гуманному функціонуванню систем, організацій, які забезпечують людей послугами, ресурсами і можливостями;

7) брати активну участь у створенні нових систем послуг, ресурсів і можливостей, враховуючи запити споживачів послуг, прагнути нейтралізувати ті організації, які стали перешкодою для споживачів послуг;

8) оцінювати ступінь втручання і досягнутих змін;

9) постійно оцінювати своє професійне зростання і розвиток завдяки аналізу поведінки і набутих навичок;

10) сприяти вдосконаленню послуг, розвиваючи базу професійних знань і підтримуючи стандарти й етичні норми професії [19, 66—67].

Сутність і традиції становлення й розвитку професіоналізму в соціальній роботі визначаються багатьма чинниками як економічного, соціального, так і психологічного, етичного, культурологічного та іншого характеру. Професіоналізм відображає радикальні зміни ролі соціальної роботи в суспільстві, що сприймається як реакція на негативні зміни, явища в країні. Відомо, що професія в соціальній сфері — це готовність до виконання соціально-доцільної діяльності, яка поліпшує соціальний світ людини і максимально мобілізує потенційні можливості кожної особистості для розв'язання складних проблем, адекватної реакції на зміни в суспільстві та особистому житті.

Зміст професійної діяльності соціального працівника зумовлюється функціями, які він виконує згідно із законами, законодавчими актами і, звичайно, відповідно до розподілу праці у сфері соціального захисту населення, соціальної сфери суспільства в широкому її трактуванні. Професійна діяльність

соціального працівника складається із взаємопов'язаних і взаємно доповнюваних особистісних, функціональних і матеріалізованих (речових) компонентів.

Аналізуючи сферу діяльності соціального працівника, слід відзначити, що вона зумовлюється його спеціалізацією. Нині соціальні працівники спеціалізуються за більш ніж 20 напрямками. Відповідно до спеціалізації можна виділити групи соціальних працівників, зайнятих переважно управлінською діяльністю (менеджери соціальних служб та органів соціального захисту), контактною соціальною роботою в межах основних видів соціального обслуговування (соціально-економічні, соціально-медичні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, соціально-правові та соціально-побутові послуги), профілактичною і превентивною профілактичною роботою.

Зважаючи на сказане, можна дійти висновку, що професіоналізм у соціальній роботі обумовлюється високим рівнем знань, умінь і навичок, які постійно підтримуються на належному рівні, та є основою кваліфікованої допомоги людям у розв'язанні їхніх життєвих проблем, досягненні високої якості і результатів праці.

Професіоналізм соціального працівника характеризується наявністю в нього професійного покликання, глибокої мотивації до виконання роботи в різних її модифікаціях, духовно-моральних якостей, нахилів до роботи з людьми, професійної майстерності, об'єктивно-критичного ставлення до своєї діяльності, професійних знань і професійних умінь, здатності вчитися впродовж усього життя, підвищувати рівень своєї професійної компетентності, професійної гідності як соціально-психологічного стану особистості.

Соціальна робота об'єднує в собі і покликання, і професію, тому професіоналізм повинен визначатися ступенем гармонізації цих складових, їхньою цілісністю і системністю.

Для характеристики професіоналізму соціального працівника науковці рекомендують такі групи показників [1, 51]:

- *показники об'єктивного характеру*, які свідчать про те, наскільки людина відповідає вимогам професії, робить відчутний внесок у практику соціальної роботи;

- *показники суб'єктивного характеру* дозволяють судити, наскільки професія відповідає вимогам даної особистості, її мотивам, нахилам, прагненням, наскільки людина задоволена своєю професійною діяльністю;

- *результативні показники* свідчать про адекватність досягнень даного конкретного соціального працівника тим результатам, які очікує сьогодні суспільство в цій сфері професійної діяльності. У сучасній соціальній практиці виділяють два основні види оцінок діяльності працюючих кадрів: а) прями (оцінки результатів праці) і б) побічні (оцінка діяльності працівників за якістю). Так, наприклад, побічними показниками професіоналізму соціального працівника може служити швидкість і легкість виконання певних конкретних професійних завдань чи формування певних навичок у клієнтів;

- *процесуальні показники* інформують про те, чи використовує спеціаліст при досягненні своїх результатів сучасні соціальні технології, уміння, особисті

якості, наскільки вміло він реалізує різні функціональні ролі (посередника, консультанта, організатора, експерта, адвоката та ін.);

- *нормативно-етичні* показники дозволяють судити, наскільки соціальний працівник засвоїв норми, стандарти професії, чи стали етичні принципи особисто прийнятними; чи керується він у своїй роботі етичними нормами, правилами, прийнятими у світовій і вітчизняній практиці соціальної роботи;

- *критерії наявного рівня розвитку*. Наявний (актуальний) рівень професійного розвитку — це ті результати, які даного часу отримує соціальний працівник у роботі з конкретним клієнтом, сім'єю, спільнотою, організаціями і т.п. Даний рівень найчастіше є предметом вивчення під час атестації;

- *прогностичні показники* — дають інформацію про зону його найближчого розвитку. Це характеристики потенційних можливостей професійного розвитку й саморозвитку професійного соціального працівника, це ті результати і процеси, які тільки намічаються в нього і починають проявлятися;

- *показники здатності до професійного навчання* — це характеристика прагнення соціального працівника до освіти, підвищення рівня своєї професійної кваліфікації, готовності постійно поновлювати теоретичний і прикладний аспекти своєї кваліфікації, вивчати і запозичувати інноваційний досвід своїх колег, проявляти професійну відкритість.

Процес становлення професіоналізму завжди починається з професійної підготовки і виховання фахівців, поетапного формування системи практичних навичок соціальної роботи і професійної майстерності. Без професійної майстерності неможлива успішна організація індивідуальних соціальних послуг з метою розв'язання складних життєвих ситуацій клієнтів і забезпечення соціально-психологічної гармонії в їхньому житті та діяльності.

Професійно-особистісне становлення і розвиток спеціаліста соціальної роботи передбачає формування професійного покликання, опанування професійною освітою, розвиток і формування професійної майстерності, а також духовно-моральних якостей завдяки саморегуляції і самовдосконаленню.

Високий професіоналізм соціальних працівників сприятиме їхньому вмінню переконати суспільство, державні і громадські структури в необхідності і значущості своєї праці, результативніше вступати в конкурентні відносини на ринку соціальних послуг, демонструючи доцільність, необхідність і переваги свого впливу.

Лекція 4. СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Сім'я як соціальний інститут.
2. Українська сім'я у стані кризи.
3. Роль сім'ї в соціалізації її членів.
4. Педагогічні погляди на сімейний конфлікт в аспекті прав дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вентцель К.М. Декларація прав дитини. / Савченко О. Дидактика початкової школи: Підручник. — К., 1998. — С. 13.
2. Докуніна О.М. та інш. Педагогічні умови засвоєння моральних норм дітьми в сім'ї. Проблеми сімейного та статевого виховання дітей і учнівської молоді: Науково-методичний збірник. — К.: ІСДО України, 1995. — С. 20—26.
3. Проблеми сімейного та статевого виховання дітей. — К.:СДО, 1995. — С. 27—28, 32—35.
4. Дмитриев А.В., Кудрявцев В. Н. Введение в общую теорию конфликтов. — М.: Собрание, 1998. — 158 с.
5. Конвенція ООН Про права дитини. — К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1997. — 32 с.
6. Про джерело конфліктів у вихованні. Педагогічний пошук. / Укл. Н.Н. Баженова: Перекл. з рос. — К.: Рад. шк., 1988. — 496 с.
7. Діти, молодь, закон: Збірник документів / Ред. Мірошниченко А.В. — Ч. 2. — К.: Академпрес, 1994. — 240 с.
8. Інформаційний збірник Міністерства освіти України // К.: Освіта, 1993. — № 21. — 45 с.
9. Літопис руський / Гончар О.Г., Дяченко Ю.П., Жулинський М.Г. — К.: Дніпро, 1990. — 591с.
10. На допомогу шкільному психологу / Ред. Судома В.С. — Вінниця: Велес, 1995. — 72 с.
11. Конвенції та рекомендації: У 3-х т. — К.: Освіта, 1997. — 672 с.
12. Юности честное зеркало. — М.: Планета, 1990. — 96 с.
13. Захистіть дитину від жорстокого поводження /Автори-укладачі: І.Ю. Калайкайло, Р.Б. Твердоступ, І.М. Твердоступ. — Тернопіль: ТОЦССМ, 1999. — 32 с.
14. М.М. Фіцула. Правове виховання учнів. — К.: ІЗМН, 1997. — 148с.
15. Деякі правові аспекти практичної реалізації положень Конвенції ООН про права дитини // Освітнянин. — 1999. — № 1—2.

1. Сім'я як соціальний інститут

Сім'я як соціальний інститут завжди була в центрі уваги дослідників. Творча спадщина вітчизняних і зарубіжних учених (педагогів, психологів, соціологів) у галузі сім'ї велика і багатогранна.

Нас цікавить цілісний систематичний виклад сімейних стосунків.

Ця проблема висвітлювалась психологами як психологія «сімейних стосунків, яка недостатньо представлена в даній науці». Це пояснювалось тим, що експериментальні методи у вивченні сім'ї важко використовувати, власний досвід не переконливий, питальні методи не достовірні, оскільки залежать від багатьох чинників (Шнейде Л.Б. Психология семейных отношений. — М., 2000. — 512 с.).

Соціологічні дослідження розглядали проблеми сім'ї в її структурі як мікросередовище, типи сімей, рольові функції її членів тощо. Під структурою сім'ї наука розглядає структуру комунікації, при вивченні якої найважливішим вважається встановлення міжособистісних каналів комунікації і характеру їхнього функціонування. Це є важливою передумовою успішного виконання сім'єю її виховних функцій. (В. Піча. Соціологія.).

Виховання (педагогічна категорія) як процес історично зумовлений у всіх поколіннях зазнавав змін щодо форм, а не суті (виховання всебічно розвиненої особистості громадянина-патріота).

Процес виховання підростаючого покоління можна умовно поділити на три види.

- суспільне;
- сімейне;
- особисте (самовиховання).

Особливо проблематичним є сімейне виховання. На його орієнтації не можуть не впливати соціальні чинники, розвиток країни на шляху науково-технічного прогресу.

У нашій державі проблеми сім'ї захоплюють увагу спеціалістів насамперед у зв'язку із завданнями сімейного виховання, профілактики правопорушень, психічних і нервових захворювань.

Сімейне виховання — вид непрофесійної педагогічної діяльності. Воно здійснюється батьками або особами, що їх замінюють.

Згідно з Конституцією України громадяни зобов'язані турбуватись про виховання дітей, готувати їх до самостійного життя, продовження роду, створити умови для їхньої самореалізації.

Сім'я не може розглядатися поза суспільством, громадою, що в умовах перехідного, пострадянського періоду країни є дуже актуальним.

Тому вищезгаданий поділ вивчення сім'ї як соціального інституту є умовним.

Сім'я — це природній різновіковий колектив, членів якого об'єднують не лише кровні, близькі стосунки, але й традиції (предмет гордості і честі), моральні, правові норми, турбота про виховання дітей, спільне проживання і домашнє господарство.

Хороша сім'я — це такий колектив, де всі члени правильно будують свої взаємостосунки, поважають один одного, мають спільні мету та інтереси, чітко розподілені обов'язки, відповідальність між членами. Тому в такому колективі створюються благополучні передумови для формування особистості.

На підставі цих міркувань, людина (дорослі, діти) є істотою суспільною, як індивід зі своїм складним внутрішнім світом, з

індивідуальними планами, цілями, цінностями, його діалектичною єдністю егоїстичних і альтруїстичних якостей. (Трудные судьбы подростков — кто виноват. — М., 1991. — С. 43).

Якщо соціальні процеси не стабілізовані, діти, молодь стихійно підсилюють принципи самоорганізації і можуть піти на відкриту конфронтацію зі світом дорослих під гаслами руйнації (вибух емоцій, протиправні дії).

Соціальні проблеми слід розв'язувати швидше, повніше враховувати інтереси дітей, молоді, особливо підлітків.

Необхідно допомогти підлітку з його реальними можливостями, але без пригнічення його прав і законних інтересів. Вирости, набути і закріпити навички громадянина він повинен у сім'ї, у громаді (школа, позашкільні інституції).

Організація життя сім'ї повинна бути такою, щоб самостійність дітей, яка базується на притаманній віковим потребам діяльності, поєднувалася з керівництвом дорослих і стала справою нелегкою, проблемною. Причиною багатьох конфліктних (негармонійних) взаємин у сім'ї, власне, стає самостійність або надмірна опіка. В обох випадках — порушення прав дитини. Самостійність дітей не означає безконтрольність і відсутність керівництва з боку старших, не виключає допомоги, консультування, поради з боку дорослих, коли підлітки вичерпали свої можливості. Важливо при цьому, щоб педагогічна позиція батьків у багатьох випадках була прихованою, ненав'язливою, з наданням права вибору дітям.

У реальному, сімейному житті бачимо порушення цих положень.

З цією метою проводимо практичні заняття у формі бесіди, круглого столу, дебатів.

Підготовча робота до їх проведення полягає в тому, щоб попередньо в процесі індивідуального консультування, виконання творчих завдань, розв'язання педагогічних проблем (ситуацій) у групі сформулювати знання про сім'ю як соціальний інститут, сімейне виховання як напрям змісту виховання, проблеми сімейного виховання (конфлікт).

Підтвердженням цього є те, що в Україні нині зростає кількість безпритульних, залишених дітей, дітей правопорушників.

Це стало можливим унаслідок послаблення зв'язків батьків і дітей, низького стану їхньої морально-правової культури, з нівелювання цінностями особистого життя, які визначають риси характеру, поведінку, напрям зусиль, стиль приватного життя учасників сім'ї, їх суперечливий чи злагоджений спосіб життя.

Зауважимо, що конфліктність (суперечливість) чи несуперечливість цінностей багато в чому залежить від суспільства, його цілей, спрямування, ідеалів у вихованні громадян.

А.С. Макаренко з цього приводу висловив думку («Лекції про виховання дітей». — ТЛУ. — С. 347): «Все, що відбувається в країні, через вашу душу і ваші думки має приходити до дитини. Те, що відбувається на вашому заводі, що втішає чи несе прикрість вам, повинно цікавити і ваших дітей. Вони повинні знати, що ви — громадський діяч і радіти за ваші успіхи, вашому

пошануванню, досягненнями в суспільстві».

Фактори мікросередовища (сім'ї) впливають на умови життєдіяльності сім'ї в її просторі. Такими характеристиками є:

- склад і родинна структура;
- характеристика побуту, приміщення;
- предмети побутового та культурного призначення.

Бачимо, що сім'я як мала група розглядається в тих випадках, коли дослідженню підлягають стосунки між індивідами, які об'єднані загальною діяльністю і перебувають у безпосередньому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення емоційних стосунків, погодження групових норм та інтересів.

Діти в сім'ї — це не тільки слухняні виконавці волі батьків, вважав В.О. Сухомлинський («Батьківська педагогіка»), вони рівноправні члени сім'ї, активні учасники всіх сімейних справ, вони можуть чинити взаємний позитивний вплив на сім'ю, поведінку батьків і старших, їхнє становлення до своїх сімейних і громадянських обов'язків. Вони не повинні відчувати нерівності, неповноцінності, відстоювати право дітей втручатись у сімейні справи.

2. Українська сім'я в стані кризи

Однак на всій території України настала кризова ситуація в сім'ї і позначена особливо гостро: є домінуючою, всеохоплюючою і досі важкозрозумілою в країні з традиційним християнським віросповіданням, народною родинною виховною практикою.

Проілюструємо це вибіркоким способом, використовуючи для цього низку статистичних даних, надрукованих у пресі:

— показники соціально-економічного розвитку, порівняно з попереднім місяцем, визначили середню зарплату в січні (2005 рік) в Україні, і вона знизилась на 14,5%;

— найнижчий рівень зарплат зафіксовано в нашій області — 169,34 грн.; того часу по Україні — 253,39 грн.;

— дані показники вилинули на часті зміни цін на товари (продукти харчування), похідні енергоносіїв;

— протягом останніх п'яти років спостерігається погіршення демографічних показників. Порівняно з 1999 р., у 2000 році рівень смертності зріс на 1,5%; народжуваність знизилась на 6,6%. Природний приріст населення впав на 24%;

— відмічено зростання кількості молоді до тридцяти років, що вживають наркотики. Станом на 1 січня 2001 року в облдиспансері їх налічувалося 528 осіб, а реально — значно більше. За рік в області 188 осіб вмирає від туберкульозу;

— у м. Тернополі за 1999 рік подано 1063 заяви на розлучення.

В Україні 82 притулки для бездоглядних дітей; понад 100 тис. дітей — безпритульні. В Україні мешкає майже 10 мільйонів дітей віком до 16 років. З них понад 143 тис. — інваліди дитинства, 90 тисяч — круглі сироти і 60 тисяч — сироти при живих батьках. Лише 25% молодого покоління вважається

абсолютно здоровим. Рівень самогубств зріс за останні 10 років майже вдвічі.

З України за останні роки виїхало на 44,3 тис. осіб більше ніж в'їхали.

Отже, бачимо, що виховний потенціал сім'ї, визначається всім укладом суспільства: ідейною, національною направленістю, моральними цінностями, правовими нормами взаємин, загальним тоном життя всіх членів, розумінням один одного.

3. Роль сім'ї в соціалізації її членів

Людина як особистість, як член певної суспільної спільноти не з'являється сама по собі, а формується сім'єю, школою, колективом, засобами масової інформації тощо.

Значну роль у формуванні духовності й особистості відіграє виховний потенціал сім'ї, який визначається внутрішньо притаманними тільки сім'ї можливостями, які реалізуються як свідомо, так і стихійно.

Контакт між членами в сучасній сім'ї послаблено.

Це обмежує виховний вплив батьків на дітей, почуттєві взаємини між ними, що при несприятливій морально-виховній атмосфері і незадоволених психологічних, біологічних і суспільних потребах призводить до відхилень у поведінці. Є думка, припущення, що особисті погляди батьків щодо виховання і їх виховна система викликають відхилення в поведінці. Досліджено, що причини більшості відхилень кореняться в сімейному середовищі і пов'язані з виховною неспроможністю батьків, відсутністю готовності до батьківства і материнства, відхиленнями в структурі сім'ї і в її виховній атмосфері.

Визнано, що на перший план сімейного життя висувається комплекс чинників:

- емоційна єдність дитини з батьками;
- почуттєві взаємини між членами сім'ї;
- атмосфера захищеності, бажаності, любові.

Вплив сім'ї змінюється зі зміною конкретно-історичного значення сім'ї, її функцій: посилення чи послаблення та виникнення або підсилення інших. Тому тип родинного виховання залежить від культурної атмосфери, від ідеологічного змісту, суспільності, залежних великою мірою від таких чинників, як географічне розташування, історія, соціальна структура, суспільства інших народів.

Історія сім'ї — невід'ємна частина історії нашого народу, його видатних особистостей. Так, М. Грушевський, подаючи характеристику епох, описував її вождів (князів, гетьманів, короля тощо) з позиції утвердження ними української ідеї і в такий спосіб визначив риси українського менталітету: природна обережність, розсудливість, поміркованість, відсутність «легковажності» тощо. Ці та інші риси вироблені впродовж століть перебування під різними завойовниками. З давніх часів серед українців сформувався погляд на сім'ю і рід як святиню, а на виховання молодого покоління — як на святий обов'язок дорослих. Відомості про це подає М. Грушевський у розділі «Сім'я, рід і громада» («Історія України»). Погляди на сім'ю, рід бачимо як кровну єдність низки поколінь, які генетично походять від одного предка.

Учені Григорій Ващенко, М.Г. Стельмахович простежували розвиток, кризу історичного становлення стосунків з державою, її національною системою впливів на сім'ю, на розпад і підвалини єднання, розкривають сутність державної політики щодо сім'ї.

Соціологи вважають, що коли проявляється зростання дитячої злочинності, безпритульності, поява притулків, навчально-виховних закладів інтернатної форми, дитячих комбінатів для дітей-сиріт, позбавлених батьківської опіки, то пропагується, підтримується державою програма громадянського виховання, що здійснюється як «єдине» виховання в лоні порушення прав людини, кризи моралі та права.

Від 1920 року в часи радянської держави громадяни вже пережили аналогічну ситуацію, коли нехтувались традиції (християнські, національні), було переселення (вимушене виселення) членів родин, пошук роботи для забезпечення засобів виживання. Уся радянська система була побудована на «критиці і самокритиці», пошуку в людині ворога (доноси, звинувачення). Усе це роз'єднало генерації батьків і дітей.

Отже внутрішньо сім'я, родина переживає трансформацію.

Тому сьогодні ми повинні обрати свій шлях сімейного виховання, який передбачив педагог Г. Ващенко:

— розумно керувати дітьми, зважаючи на їхні природні здібності та нахили;

— не розбещувати;

— задовольняти їхні здорові потреби;

— формувати свідоме ставлення до старших, почуття турботи та обов'язку перед батьками;

— плекати духовну єдність членів родини, об'єднуючись у молитві та праці. Автори «Виховного ідеалу» та «Народної педагогіки» (Ващенко, Стельмахович) радять звертати велику увагу на підвалини здорового родинного життя в царині моралі;

— у юнацтва треба виховувати моральну чистоту, свідомість дівочої та юнацької честі, підкорення статевих бажань, стриманість;

— дотримуватися всіх напрямків гармонійного виховання молоді — морально-релігійного, національно-патріотичного, інтелектуального, естетичного, фізичного (здоровий спосіб життя), трудового.

Дотримуючись порад О. Ольжича, ми, педагоги, впливатимемо на молодечу душу:

— емоційно, переконливо;

— систематично, доступною мовою (рідною);

— з урахуванням досвіду і перспективи дитини;

— користуватися засобами народної педагогіки (традиції, приклад батьків, героїка тощо).

Кожна людина перебуває в системі залежностей між собі подібними та суспільством.

4. Педагогічні погляди на сімейний конфлікт у аспекті прав дитини

Дана залежність, взаємини втілюються у відповідних моральних, правових нормах як правовий захист, соціально-етичні вимоги, що ставляться до особистості як гарантії її прав і свобод. Морально-правові норми (правила, угоди, закони) містять у собі уявлення щодо того, як має діяти людина, направляють її діяльність, спрямовують особистість, вказують на вчинки, яких треба уникати. Проте не завжди люди дотримуються цих зовнішніх приписів поведінки, що в подальшій взаємодії провокує конфлікт. Так як ми досліджуємо конфліктні взаємини в сім'ї між батьками і дітьми, то розглянемо питання порушення прав дитини батьками і їхні наслідки.

Проблема конфліктних взаємин ускладнюється у зв'язку з багатоаспектністю змін у сучасній сім'ї та взаємин між її членами, зумовлених загальними змінами суспільної системи. Контакти між членами в сучасній сім'ї, родині ослаблені. Це обмежує виховний вплив батьків на дітей, почуттєві взаємини між ними, що при несприятливій морально-виховній атмосфері і незадоволених психологічних, біологічних і суспільних потребах призводить до відхилень у поведінці. Є думка, припущення, що особисті погляди батьків щодо виховання (пострадянська ностальгія) і їхня виховна система викликають відхилення в поведінці (агресія, депресія тощо). Досліджено, що причини більшості відхилень кореняться в сімейному середовищі і пов'язані з виховною неспроможністю батьків, відсутністю готовності до батьківства й материнства, відхиленнями в структурі сім'ї і в її виховній атмосфері (педагогічній культурі батьків) [14, 109—118].

На перший план сімейного життя висувається комплекс чинників, а саме:

- емоційна єдність дитини з батьками;
- почуттєві взаємини між членами в сім'ї;
- атмосфера захищеності, бажаності, любові (особистості батьків, їхнє ставлення до батьків, дітей, володіння методикою виховання тощо).

У педагогічній науці утвердилась думка, що причиною відхилень у поведінці дітей і більшості педагогічних невдач батьків стає недостатня їхня орієнтація в психічних потребах дітей або неадекватне їх задоволення.

Загальновідомо, що головною причиною відхилень дитячої поведінки є незадоволені або надмірно задоволені потреби. Причини відхилень класифікують у три групи:

- конструктивні (фізичні вади, різні дефекти, заподіяна кривда, перенесені хвороби тощо);
- особисті переживання (смерть близької людини, проблеми батьків, відчуженість, черствість членів сім'ї);
- соціальні передумови, зв'язки (середовище сім'ї, школи, довкілля).

Кожній сім'ї притаманний свій тип взаємин і стиль спілкування. У сім'ях із цим негативним типом нерідко відбуваються конфлікти. Діти в таких сім'ях лінуються вчитися, вони обмежені у своєму кругозорі, порівняно з однолітками, вони схильні до ледарства та гультайства або, навпаки, намагаються здобути гроші будь-якими, навіть кримінальними шляхами; агресивні до інших дітей, не поважають дорослих, звертають увагу лише на

тих, хто фізично сильніший за них. Взаємини в сім'ях із ситуативним типом стосунків мають досить великий діапазон від ніжних до гостроконфліктних. Ціннісні орієнтації в них нестійкі, а діти також мають нестійкість стосунків і поведінки. Психологічні бар'єри, які виникають у цих ситуаціях, зумовлюють ігнорування дітьми вимог дорослих. Родини з позитивно стійким типом взаємин характеризуються емоційно-психічною спільністю, створенням глибоких особистісних контактів, любов'ю. Поведінка дітей з таких сімей здебільшого стабільно позитивна. Вони уважні та доброзичливі до навколишніх людей, виявляють наполегливість і самостійність, впевненість у житті.

Указаний розподіл сімей є умовним, тому що існує безліч типів спілкування, але ставленням до прав дитини такий розподіл допоможе зрозуміти її специфічні особливості. [2, 20—26].

Погляди на конфлікт є різними в сучасній теорії і практиці, повне визначення дає наука конфліктологія про те, що конфлікт є способом виявлення й розв'язання суперечності між людьми, що він є найпростішим природним виявом його. Розглянемо поняття конфлікту в нашому випадку — в аспекті дотримання прав дитини в сім'ї.

Такий міжособистісний конфлікт завжди конкретний, як сімейний він носить тимчасовий характер за умови, коли закінчується конфлікт, розв'язується проблема. Тому рівень його наукового розгляду повинен залишатися психологічним [3, 17]. Без допомоги спеціальних служб такий тип взаємостосунків може зруйнувати сім'ю.

Конфлікт — складне явище, включає багато аспектів. Стержнем його є протидіючі сторони. Якщо одна зі сторін відходить від конфлікту, останній зупиняється або змінюється його склад, тип. Протилежними сторонами можна назвати тих учасників конфлікту, які активно діють один проти одного, у яких дії наступальні чи захисні [3]. У нашому випадку — це батьки і діти.

У конкретному сімейному конфлікті протидіючі сторони індивідуалізовані і тому самі батьки — дорослі індивіди, із певним педагогічним, соціальним досвідом, який визначається наслідками сімейного виховання; діти — індивіди, що в міру свого вікового стану таким досвідом не володіють.

Можна погодитися з теорією Д.Н. Узнадзе, який вважав, що «...дитина потребує миттєвого задоволення. Вона полонянка своїх щохвилинних бажань і потреб. Природно, що вони не співпадають з об'єктивно необхідними вимогами вихователя. Дитина не в змозі завжди бути розумною, долати свої імпульсивні потреби, свідомо відмовлятися від «хочу» на користь «потрібно». Слаборозвинена воля, бідний соціальний досвід не дають можливості виробити в неї почуття обов'язку, відповідальності, уміння стримувати себе. Задоволення хвилинних, актуальних, особистісно-значущих потреб має для дитини життєвий сенс. Дитина сприймає діяльність дорослого як чужу для своїх інтересів, як посягання на свої права, втручання у своє життя і переходить до самозахисту, протидії. Це «трагедія» тому, що вихованець, не розуміючи добрих намірів вихователя, діє на шкоду собі» [5, 24—26].

У час розбудови нашої державності з особливою силою ставиться вимога забезпечення прав громадян України, піднесення їхньої моральності,

зміцнення самодисципліни, відповідального ставлення до своїх громадянських прав і свобод.

Право в суспільстві виконує регулятивну й виховну функції. Регулятивна функція права виявляється тоді, коли воно, впливаючи на особистість, соціально орієнтує її вчинки. Норми права показують зразки належної поведінки, утримують від небажаних для суспільства дій, впливають на вибір цілей діяльності і засобів їх досягнення. Ефективність регулятивної функції права визначається засвоєнням правових принципів і норм особистістю, визначенням їх справедливості та необхідності, ставленням до цінностей права як до своїх власних цінностей. Суть виховної функції права полягає в тому, що воно, регулюючи вольову діяльність людини, може сприйматися нею як розумово, так і емоційно, переконуючи її в справедливості закону, погрожуючи карою у випадку його порушення, викликаючи поважне ставлення до нього.

Необхідність широкого і всебічного правового виховання викликається зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі в усіх напрямках життєдіяльності людини, особливо в сім'ї, як першооснові розвитку суспільства [14, 3]. Знання власних прав і свобод як батьками, так і дітьми сприяє обґрунтуванню дій, відповідальності за рівень взаємин учасників сім'ї, є проявом зрілості, морально-правових якостей учасників цього малого колективу, а також позбавить їх від гострих міжособистісних взаємин у конфліктній ситуації та пошуку шляхів їх розв'язання.

Тому в сім'ї як основному осередку суспільства та природному середовищі для зростання й благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані права, необхідний захист і сприяння з тим, щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в межах суспільства [4, 3], визнаючи, що дитині для повного та гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння [4, 4], вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті ООН; дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, включаючи належний правовий захист [4, 4]; враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку і становлення дитини [4, 5], що забезпечує здійснення цих прав з національним законодавством [4, 7].

Звернемось до витоків правового статусу дітей — неповнолітніх — і подивимось, як відбувалося становлення цього поняття.

Цікавим є те, що дослідженням прав неповнолітніх у давні часи займались не лише історики, державотворці, юристи, а й педагоги. Серед таких джерел є: «Поучение Владимира Мономаха», «Юности честное зеркало», Статут Львівської братської школи (1586 р.) та інші.

Деякі дані ми можемо зустріти в писемних пам'ятках древніх слов'янських народів. Насамперед це праця Володимира Мономаха «Поучение» [8, 454—457], а також дуже цікава історична пам'ятка «Юности честное зеркало» [11, 3—50], що була написана на замовлення царя Петра

I. Зупинимось на кожній з цих пам'яток конкретніше.

«Поучение» цікаве для нас тим, що це, по суті, перша писемна пам'ятка наших пращурів, у якій йдеться про моральність та етичні правила поведінки, котрих повинен дотримуватись кожен юнак (про жінок взагалі не йдеться), щоб стати справжнім мужем. Кому адресується дана праця, стає зрозумілим із перших же рядків твору: «Я, недостойний, дідом своїм Ярославом, благословенним, славним, наречений у хрещенні Василієм, [а] руським іменем Володимир, отцем улюбленим і матір'ю своєю з Мономахів, у благочесті наставлений, дітям моїм у доброчесності домоглись успіхів бажаючи, а пишу поучення вам, улюблені, і задля християнських людей, бо скільки оберігається по милості Божій і одною молитвою од усяких бід» [8, 454].

Володимир Мономах, спираючись на Псалтир, говорить про християнські Істини і недопустимість непристойної поведінки: «Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на Господа, заволодіють землею...» [8, 454]. Звичайно зрозуміло, що цими словами він вказував також на смиренність нижчого вищому і на необхідність змиритись долі, яку не змінити. У будь-якому випадку всі отримують те, що заслуговують. «Господом стопи чоловіка направляються. Коли він буде падати, то не розіб'ється, бо Господар піддержує руку його... Ухилися од зла, вчини добро, шукай миру і йди за ним, і живи во віки віків» [8, 455].

Найцікавішою для нас є наступна цитата із «Поученія»: «...Бо так і Василій учив, зібравши при цім юнаків: треба мати душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово господне; при їді і питті без галасу великого бути, при старих — мовчати, премудрих — слухати, старшим — покорятися, з рівними і меншими — приязнь мати, соромитися старших... Якщо ж хто з вас може іншим допомогти — од Бога нагороди нехай той сподівається, і вічними благами він пораює» [8, 456]. У цих словах виражена вся сутність етико-моральних норм християнства, хоча, звичайно, ці ж норми властиві і для багатьох інших світових релігій (кришнаїзму, даосизму, буддизму та ін.). Завдання молоді полягало в тому, щоб навчатись у старших як потрібно себе вести і сприймати минуле як найкращого вчителя, оберігати старших як хранителів мудрості. Доречною є тут древня мудрість: той, хто руйнує історію минулого, не має права на історію майбутнього. Молодь Древньої Русі можна порівняти з учнем, який повинен вчитись поки не стане вчителем, а орієнтація на християнську мораль повинна допомогти йому в цьому: «...У нікчемному цьому житті научися, віруючий чоловіче, діяти благочестиво, научися, за євангельським словом, «очима управляти», язик здержувати, ум смиряти, тіло упокорювати, гнів подавляти, помисл чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Господа ради і тебе позбавляти — не мсти, ненавидять — люби, ганять — терпи, хулять — благай, умертви гріх» [8, 457].

Розпочинаючи аналіз наступного історичного джерела, потрібно зауважити, що воно написане дещо в іншу епоху. «Юности честное зерцало» написане у XVIII столітті в період становлення і ствердження самодержавства на Русі. Бідний люд мав насправді ще менше прав, ніж у часи Володимира

Мономаха, але водночас заможні жінки отримали деякі права, і з ними вже рахувалися. Що ж це таке «Юности честное зеркало»? Найкрасномовнішою характеристикою буде цитата із заголовка оригіналу: «Юности честное зеркало или показання к житейскому обхождению». Собранные от разных авторов. Печатается повелением Царского Величества. В Санкт-Петербурге лета Господня 1717, февраля 4 дня. Нравоучения от Священного писания, по алфавиту избранные» [11, 1]. Метою даної праці було створення певної збірки правил і норм поведінки для підростаючої молоді, для їхнього гармонійного входу в дорослий вищий світ. [Твір складається із декількох розділів. У першому розділі «Нравоучения от священного писания» йдеться про морально-етичні норми поведінки для молоді, що повинні спиратися на християнську віру: «До смерти живи в истине, и Господь поможет тебе» [11, 14]. Молоді люди повинні були поважати батьків, допомагати їм у всьому, і, по суті, не мати власної думки, поки самі не стануть батьками. Вони мали право на життя, на навчання і на цілковиту покору старшим: «Злословящий на отца или мать, смертью умрет... Кротко ступание, кротко седание, кроток взор, кротко слово тебе да будет» [11, 14]. Тільки так і не інакше. Дитина була неповноцінною, безправною особою, яка лише при досягненні повноліття, або при досягненні певних вершин у роботі, або з одруженням ставала повноцінною людиною і членом суспільства: «Премудрости смиренного вознесет главу его и усадит его среди вельмож» [11, 18].

У другому розділі йдеться суто про правила поведінки дітей щодо батьків і старших. Зерно істини або, якщо так можна сказати, «прихована правда» відкриваються вже під першим пунктом «Зеркала»: «Во первых, наипаче всего должны дети отца и матер в великой чести содержать. И когда от родителей, что им приказано будет, всегда шляпу в руках держать, а пред ними не вдевать, и возле их не садиться, и прежде оных не садиться... по все тайным образом с великим почтением, не с ними в ряд, но немного уступя позади оных к стороне стоят, подобно как паж или слуга. В доме ничего своим именем не повелевать, но именем отца или матери» [11, 1]. Дійсно, дитина в сім'ї була на рівні служника чи служниці, яка повинна була в усьому коритись батькам і бути мовчазним помічником упорядника дому. «Младой отрок должен быть бодр, трудолюбив, прилежен и беспокоен, подобно как в часах маятник» [11, 2].

Наступний розділ є найціннішим для нашого дослідження, оскільки це перше писемне звернення до жінки у слов'янських джерелах. І хоча «Житейское обхождение девической чести и добродетелей венец» — це всього лише перелік з невеликими коментарями дівочих чеснот, однак воно свідчить про те, що жінки поступово займають відповідну соціальну нішу в суспільстві. Норми і правила поведінки для жінок також спираються на християнську мораль і перекликаються з правилами поведінки для юнаків: «...чтобы отца твоего всем сердцем, и не забудь коль горько быть матери о тебе... Чтобы матер твою во все дни живота твоего, вспомяни колики напасти имела нося ты в утробе своей» [11, 73]. Правила поведінки для дівчат дещо відрізняються від правил поведінки для юнаків, що, очевидно, викликано дещо іншим

призначенням жінок у суспільстві. Жінка (дівчина) готувалася, насамперед, на роль покірної і вірної опори для чоловіка в подальшому подружньому житті. «Между другими добродетелями, которые честную даму, или девицу украшают и от них требуются, есть смирение, начальнейшая и главнейшая добродетель, которая весьма много в себе содержит. И того не довольно, что токмо в простом одеянии ходит, и главу наклоняет, и наружными поступками смирение себе являют, сладкие слова испущают, сего еще гораздо не довольно, но имеют сердце человеческое, Бога знать, любить и бояться... и ближнего своего больше себя почитать» [11, 73]. Усього жінка (дівчина) повинна була дотримуватися восьми чеснот.

У Статуті Львівської братської школи читаємо: «18. Отцу о детях... члены братства — смотрители должны напоминать, чтобы дети дома вели себя соответственно, показывая свою ученость и человечность». Семеон Полоцький у працях «Обед душевный» й «Вечеря душевная» сформулював вимоги до батьків: забороняти дітям погане товариство і дружбу з лукавим, не бути поганим прикладом для дітей, вчити їх страху божому, бути чесним і правдивим, навчити якомусь ремеслу. Епіфаній Славинецький створив у праці «Гражданство обычаев детских» моральний кодекс, охоплює широке коло питань, пов'язаних з вихованням дитини в сім'ї, а саме: зовнішній вигляд, відвідування церкви, поводження під час їжі, розмови зі старшими, правила поведінки вдома тощо. Праця невідомого автора «О воспитании чад» (1609 р.) адресована батькам: «Да слушайте это, отцы! Если еще образование и основы доброго воспитания будут иметь дети, то и вы получите награду, если же нерадивые — муку». При цьому автор наголошував, що виховання треба починати з «начала возраста», адже звички були сформовані в ранньому дитинстві як «внутренний страх» будуть контролювати поведінку людини протягом усього її життя. Аналогічні поради батькам висловлював Прокопович (1721 р.) у роботі «Духовный регламент», вказуючи на правильне формування взаємин сім'ї і школи [16, 27—28].

Підводячи підсумок вищесказаному, слід відзначити, що на Русі в давні часи не було такого поняття, як правовий статус неповнолітніх. Дитина мала певні обов'язки перед батьками і в певній мірі перед суспільством (дієздатність), однак прав у неповнолітніх майже не було (окрім права на життя). Тобто можна сказати, що при повній дієздатності неповнолітніх, відсутньою була їх правоздатність. Такий стан речей зберігся до другої чверті ХХ століття.

Отже, ми розглянули права неповнолітніх у різних джерелах, які сформували морально-правові норми щодо дитини в сім'ї. Вивчений досвід є позитивним тому, що країна все-таки намагається поліпшити ситуацію з дотримання прав неповнолітніх. У 1992 році була прийнята Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні. Головне завдання даного документа розкривається в першій статті Декларації: «Державна молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним видом діяльності держави і здійснюється:

— в інтересах молодої людини, суспільства, держави;

— з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді» [6, 43].

Дана Декларація стала основою для подальшого розвитку державної молодіжної політики, її правової бази, практичної діяльності органів державної влади й управління, яка спрямовується на сприяння повноцінного розвитку молодих громадян країни. Визначені також головні принципи державної молодіжної політики: це повага до поглядів молоді та її переконань; надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики і програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; правовий і соціальний захист молодих громадян, насамперед осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку...» [6, 44]. Головним здобутком даної Декларації є те, що вона визначила пріоритетні напрями державної молодіжної політики в Україні. На думку автора, є потреба їх перерахувати, це «...розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки, перепідготовки; забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства; ...охорона здоров'я молоді, формування в неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку, вжиття інших заходів, які б забезпечували здоровий генофонд народу України» [6, 44].

Наступним кроком законодавців України було прийняття Типового положення про соціальні служби для молоді, що було прийняте і затверджене постановою Кабінету міністрів України 13 серпня 1993 року. Соціальні служби для молоді — це спеціальні заклади, які надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 18 років. Потреба в такій службі існувала й раніше, і їхня поява — це значний крок нашої держави щодо поліпшення соціального стану молоді. Соціальні служби для молоді об'єднують центри, які здійснюють комплексне соціальне обслуговування молоді, та спеціалізовані соціальні заклади, а саме: притулки для тимчасового перебування неповнолітніх, агентства й бюро сприяння зайнятості молоді, яка навчається, та інші. Основними завданнями соціальних служб для молоді є «...реалізація державної молодіжної політики щодо соціального становлення та розвитку молоді; надання інформаційної, правової, психолого-педагогічної, медичної та інших форм допомоги молоді; проведення необхідних законів з метою попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі; здійснення соціальної опіки окремих категорій молоді, зокрема інвалідів і сиріт...» [6, 64].

Кожна відповідна соціальна служба має свої завдання і свої функції. Вони проводять юридичне консультування з питань молодіжного законодавства, прав і обов'язків молодих людей у різних сферах їхньої життєдіяльності; представляють інтереси молодих людей при розгляді на підприємствах, в установах і організаціях питань, що стосуються реалізації прав молоді; при

потребі у встановленому порядку оскаржують у суді неправомірні рішення державних або громадських органів, дії посадових осіб щодо молодих громадян; створюють «телефон довіри», проводять соціально-психологічне консультування, психокорекцію та психотренінг з підлітками, молоддю та молодими сім'ями; систематично проводять соціологічні дослідження, вивчають статистичні та інформаційні матеріали щодо соціального й економічного становища молоді.

Однією з таких соціальних служб є психологічна служба, єдина, що сприяє реабілітації неповнолітніх після екстремальних і травмуючих випадків у їхньому житті. 1993 року було прийняте положення про психологічну службу в системі освіти України. За положенням, діяльність цієї служби включає такі основні напрямки: «...діагностика — психологічне обстеження дітей і підлітків, їх груп та колективів, умов навчання та розвитку; корекція — здійснення психолого-педагогічних заходів для усунення відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці, схильності до правопорушень; реабілітація — надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій ситуації, постраждали від соціальних, технічних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси тощо; консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань виховання дітей і підлітків, створення психологічних умов для їх розвитку, допомога органам державного управління освітою в оцінці професійної придатності педагогічних та управлінських кадрів...; психологічна експертиза — участь в оцінці нових технологій навчання і виховання дітей і підлітків, молоді, педагогічних інновацій, визначені доцільності їх впровадження, сприяння розробці та використанню нових діагностичних методик; психологічна прогностика — створення моделей поведінки груп та особистості, прогнозування психічного розвитку тощо» [9, 10]. Психологічна служба в Україні ще досить молода і працює недавно, однак, незважаючи на це, її здобутки вже досить вагомі. У даному випадку попит викликав пропозицію.

Так, Тернопільський обласний центр соціальних служб для молоді підготував матеріали на допомогу батькам, працівникам соціальних служб, практичним психологам, фахівцям, які працюють із сім'ями, молоддю, жінками та дітьми — «Захистіть дитину від жорстокого поводження».

Змістом даного матеріалу є рекомендація дорослим і дітям щодо дотримання прав останніх. Жорстока поведінка щодо дітей не є ознакою якихось окремих країн, факти про які ми отримували із засобів масової інформації. На жаль, і в нашій країні це є очевидним і зростаючим явищем, дуже неприємним фактом, незручним для свідомості більшості дорослих людей і суспільства, негативною реальністю.

1991 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, де відображені права дитини на фізичну, сексуальну, психологічну недоторканність. Але, на жаль, багато гарантованих Конвенцією прав залишаються на папері. Суспільство ще не готове відкрито говорити про проблему жорстокого поводження з дітьми, а тим більше її розв'язувати на

рівні законодавчому, судовому.

Особливістю ситуації в Україні є те, що на обговорення проблем насилля над дітьми, як і в цілому насилля проти особи, до недавнього часу було накладено табу. Закритою була і тема внутрісімейних конфліктів, вважалося непристойним «нишпорити у брудній білизні». Окремі випадки, які все ж ставали надбанням засобів масової інформації, трактувалися як дії кримінальних елементів і маніяків. Лише тепер суспільство починає усвідомлювати катастрофічні масштаби проблеми.

Попередження насилля над дітьми в умовах погіршення загальної економічної і соціальної ситуації в Україні стає надзвичайно актуальним. Воно породжує дуже багато практичних питань етичного, гуманістичного, соціально-економічного, правового, освітнього характеру.

Існує багато форм жорстокого поводження з дітьми і багато способів, які використовуються стосовно дитини будь-якого віку: від народження до того часу, поки дитина стане незалежною. Причиною деяких випадків є дії (чи бездіяльність) дорослих. Дитина може бути поранена, покалічена, звалтована. Інші форми пов'язані з тим, що дорослі не піклуються про дитину чи не задовольняють її життєві потреби. Розрізняють чотири типи жорстокого поводження з дитиною:

1. *Нехтування* — це хронічна нездатність батьків чи осіб, що здійснюють догляд, забезпечити основні потреби дитини, що не досягла 18 років, у їжі, житлі, медичному догляді, освіті, захисті й догляданні. Інший приклад нехтування: батьки залишають дітей без догляду. Психологічне нехтування — це послідовна нездатність батьків чи осіб, що здійснюють догляд, забезпечити дитині необхідну підтримку, увагу, прив'язаність, любов.

2. *Психологічне жорстоке поводження* — такі хронічні прояви поведінки, як погрози, приниження, образи, знуцання і висміювання дитини. Усе це може призвести до втрати дитиною впевненості в собі і самоповаги. Дитина стає нервовою і замкнутою. Вона перестає довіряти дорослим.

3. *Фізичне жорстоке поводження* визначається як будь-яке невикладкове спричинення пошкодження дитині у віці до 18 років батьками чи особами, що здійснюють догляд чи опіку. Це може відбуватись у формі побоїв, струсів, стискання, припікання чи укусів. Також сюди належать ситуації, коли дитині дають отрути, неадекватні ліки чи алкоголь, або відбувається зумисне задушення чи втеплення дитини.

4. *Сексуальне насилля над дітьми* — це використання дитини чи підлітка іншою особою для отримання сексуального задоволення. Дорослі будують свої стосунки з дитиною, пробуджуючи і спираючись на її сексуальні потреби.

Окремо розглянемо психологічне та жорстоке поводження. Це пов'язано з тим, що іноді буває важко розрізнити де дружнє підсміювання, а де знуцання, де досить сильне побиття, що не викликає заперечень ні з чиеї сторони, а де просте замахування сприйняте, як важка образа і насилля.

Насильницька поведінка батьків:

— Батьки — господарі залежної від них дитини.

- Тільки вони визначають, що добре, а що погано.
- Дитина несе відповідальність за гнів батьків. Якщо вони сердяться - винна дитина.
- Батьки завжди повинні бути захищені.
- Дитяче самоствердження в житті створює загрозу автократичному батькові.
- Дитина повинна бути зламана і чим раніше, тим краще.
- Усе це повинно відбутися, поки дитина ще зовсім маленька, щоб вона цього «не помітила» і не була б в стані розвінчати батьків.

Методи, якими добиваються слухняності:

- Психологічні пастки.
- Обман.
- Дволикість.
- Ухиляння.
- Відмовки.
- Маніпуляції.
- Залякування.
- Неприйняття любові дитини. Ізоляція.
- Недовіра.
- Приниження. Зганьблення дитини.
- Презирливі насмішки.
- Примус аж до знуцання.
- Негативні установки, якими керуються батьки.
- Любов дитини — обов'язок перед батьками.
- Батьки заслуговують поваги просто тому, що вони батьки.
- Діти не заслуговують поваги просто тому, що вони діти.
- Висока самооцінка дитини — шкідлива.
- Низька самооцінка робить людей альтруїстами.
- Ніжність, сильна любов — шкідливі.
- Задовольняти дитячі бажання неправильно.
- Суворість, грубість і холодність — хороша підготовка до життя.
- Видаватись вдячним краще, ніж чесна невдячність.
- Те, як ви себе поводите, є важливішим від того, яким ви є насправді.
- Батьки не переживуть, якщо їх образити.
- Батьки не можуть говорити дурниці чи бути винними.
- Батьки завжди мають рацію.

Мотиви батьківських вчинків:

- Неусвідомлена потреба перенести на когось іншого приниження, якого зазнали колись самі.
- Потреба знайти вихід для пригнічених почуттів.
- Потреба володіти і мати у своєму власному розпорядженні живий об'єкт для маніпуляції.
- Самозахист, з-поміж них і потреба ідеалізувати власне дитинство і власних батьків через догматичне використання батьківських педагогічних принципів до своєї власної дитини.

— Страх появи того, що було пригнічено, того, на що натикаєшся у своїх власних дітях, того, що повинно бути знищене в самому зародку.

— Реванш за біль, який батько (мати) пережив колись.

Принципи позитивної педагогіки:

— Повага до дитини.

— Повага до її прав.

— Терпимість до її почуттів.

— Бажання дізнаватися з її поведінки про природну індивідуальність дитини; про емоційне життя дитини [12, 15—17].

Заслуговує уваги Наказ Міністерства освіти України «Про заходи щодо запобігання злочинам та правопорушенням неповнолітніх» №137 від 26 червня 1993 року [7, 10—15]. Необхідність у цьому документі викликана реальними об'єктивними реаліями. У ньому чітко визначений план заходів. Наказ визначає, щоб спільно з МВС України та іншими зацікавленими міністерствами і відомствами розробити: «...проект Комплексної програмної боротьби з розповсюдженням наркотичних засобів в Україні; цільову програму профілактики правопорушень у молодіжному середовищі; цільову програму боротьби з пияцтвом та алкоголізмом» [7, 11].

Окрім співпраці з МВС України та іншими правозахисними організаціями, наказ передбачає також навчальну програму: «Розробити Концепцію наскрізного правового навчання і виховання учнівської і студентської молоді, звернувши головну увагу на оновлення змісту освіти, встановлення нового порядку вивчення правових дисциплін у загальноосвітніх школах, профтехучилищах і вищих навчальних закладах України» [7, 13].

Здійснюючи порівняння найважливіших положень Декларації та Конвенції з трактуваннями в Біблії, доходимо висновку, що вони співпадають. У Біблії твердження про те, що людина — це найцінніше з-поміж усього, що створено Богом, підтверджує загальні, об'єктивні закономірності існування суспільства, кожної людини зокрема у морально-правовому полі.

Досвід правозахисної діяльності державних інституцій підтверджує їхню цілеспрямовану роботу. Тільки за 1996—1997 рр. опікунською радою м. Тернополя було розглянуто справи стосовно позбавлення батьківських прав (7), встановлення місця проживання дітей (6), недостатньої участі батьків у вихованні дітей (17).

Опікунська рада регулярно розглядає питання, пов'язані із захистом майнових, правових, особистих інтересів дітей, проводить бесіди з батьками, вживає заходів до батьків, які зловживають своїми батьківськими правами. Аналіз діяльності правозахисних інституцій і служб, що мають причетність до захисту прав дітей, а також узагальнені матеріали проведеного опитування дозволяють зробити однозначний висновок: потрібен соціально-правовий державний інститут, який здійснив би захист дітей від усіх форм насильства, захист їхніх прав, честі і гідності.

Відповідно до Конвенції з метою соціального захисту дітей у рамках Тернопільської міської служби у справах неповнолітніх утворено «Службу захисту прав дітей» [15, 24—27]. Основні принципи державної політики,

спрямованої на захист дітей, знайшли своє відображення в правових нормах Конституції України, яка надає дітям рівні права незалежно від походження і не допускає ніякого насильства над дитиною чи її експлуатацію. На основі Конвенції та відповідно до Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей Президент України своїм Указом від 18 січня 1998 року затвердив Національну програму «Діти України», яка має на меті створення сприятливих умов для всебічного розвитку дітей і формування гармонійної особистості.

У молодіжній політиці України відбулися певні зрушення, хоча швидкого поліпшення ситуації поки що не спостерігається.

Таким чином, нами було розглянуто основні законодавчі акти з різних галузей права, які в тій чи іншій мірі стосуються прав і обов'язків неповнолітніх і визначають їхній правовий статус. Можна зробити висновок, що в нашій країні неповнолітні забезпечуються цілим пакетом різних прав, свобод і обов'язків з різних галузей права.

Більшість галузей права нашого законодавства базується на «спадщині» колишнього СРСР, однак існуючі закони постійно вдосконалюються, усе частіше спираючись на міжнародні закони щодо захисту прав дітей-неповнолітніх, особливо в розв'язанні конфліктної ситуації, зокрема й у сім'ї.

Суб'єкти сімейного конфлікту виконують соціально позитивні завдання, але, керуючись ідеєю зверхності (вікової, досвіду, ролі), батьки намагаються домінувати над дітьми, підкорити їх своїм інтересам, схильні порушувати й руйнувати цінності, ставити проблеми і позбавляти волевиявлення прав [3, 83].

Конфліктна поведінка є також наслідком відсутності самоконтролю. Дорослі схильні до конфлікту, дуже часто є імпульсивними, їх відмінними рисами є низький рівень відчуттів, грубість, жорстокість (фізична й словесна), схильність до ризику й гострота переживань, недалекоглядність. А такі якості суб'єкта конфлікту засвідчують його низьку педагогічну культуру.

Основою для визначення поняття «педагогічна культура» стало філософське розуміння культури як характеристики розвитку творчих сил і здібностей людини. Особистий прояв культури реалізується в повсякденній діяльності, стосунках, поведінці, стилі життя, у побуті, у засвоєнні культурних досягнень, знань, умінь і навичок співжиття. Тому вона сприймається як складне, інтегроване, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності,

Педагогічна культура батьків є складовою частиною загальної культури людини. Вона втілюється у творчій виховній діяльності і служить формуванню багатой і всебічно розвиненої особистості [2, 32—35].

Педагогічна культура сім'ї в різних ситуаціях може проявлятися у комплексі або в її окремих складових ознаках. Основними її параметрами, як встановлено, є моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів, фізична культура, естетична культура, екологічна культура. З огляду на це ми можемо аналізувати педагогічну культуру як зміст взаємостосунків

між батьками і дітьми через включення механізмів різних видів їхньої діяльності і втілення в цій діяльності моральних категорій, змісту і завдань сімейного виховання. Складний за структурою та динамічний характер педагогічної культури батьків зумовлює необхідність дотримання таких вимог:

— цілісного підходу до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури;

— врахувати рівні педагогічної підготовленості батьків і їхніх індивідуальних особливостей;

— дотримання наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з батьків.

Інтенсивні психологічні дослідження в галузі конфлікту в сім'ї велись упродовж багатьох років, проте така теорія, наприклад, як раннє виявлення схильності до конфліктності і її стійкості, залишилась не розробленою в психолого-педагогічній теорії.

Існує достатньо міцний зв'язок між схильністю до злочинності в дитячому і підлітковому віці, яка зберігається і в дорослої людини, і такими чинниками, як бездоглядність у дитинстві, схильність до здійснення злочинів у батьків і низький коефіцієнт інтелекту [3, 83].

Тому конфлікт у сім'ї як міжособистісний переживає період відкритої протидії, тимчасового згасання, що може бути зовнішнім і внутрішнім (видимим, прихованим), і вибуху емоцій.

Конфліктні ситуації, участь у яких беруть діти, відсутність позитивних сімейних традицій, погано організована життєдіяльність дитини, брак єдиної системи вимог до дитини з боку дорослих членів сім'ї та інші негативні явища свідчать про те, що батьки не мають достатнього рівня педагогічної культури, яка є неодмінною частиною загальної культури, не підготовлені до морально-правового виховання дітей. [2, 20—35].

Психологи зазначають, що батьки, навчені роботі зі своїми дітьми, використовуючи ті самі методи, досягають у вихованні кращих результатів, ніж спеціалісти. Ефективність педагогічної підготовки значно підвищується за умови диференційованої роботи з батьками. Дослідження свідчать, що диференціювати батьків можна за характером їхньої готовності до морально-правового виховання дітей у сім'ї. Готовність до морально-правового виховання дітей у сім'ї розглядається як якість, що дозволяє батькам у процесі формування морально-цілісної особистості дитини реалізувати свої виховні можливості. Розрізнення батьків за цією ознакою проводиться з урахуванням таких показників, як усвідомлення ними своєї причетності до морального виховання дітей у сім'ї, оволодіння змістом і методами роботи, наявність певного кола етичних знань тощо.

Розподіл батьків на групи дозволяє організувати контроль за їх підготовкою до морального виховання дітей більш чітко і цілеспрямовано, наповнити в кожному випадку доцільним, конкретним змістом, тобто створити умови для підвищення їхньої готовності до виховної діяльності. Система такої роботи має ґрунтуватися на використанні колективних, групових та індивідуальних

форм роботи, широкого кола засобів. Особливо доцільно застосовувати для закріплення здобутих знань і вмінь такі різноманітні практичні методи, як семінари, практикуми, дебати. Така робота з батьками збагачує сімейні моральні норми загальнолюдськими вічними цінностями, допомагає поліпшити взаємини в сім'ї тощо.

Протікання, розв'язання й завершення конфліктних стосунків між батьками й дітьми розуміємо тільки як позитивні дії самих учасників конфлікту або за допомогою третьої особи (сторони), що завершують суперечності мирними або силовими засобами [3, 116]. Володіння такими засобами — це набутий досвід виховання, культура батьків, членів родини, які не порушують своїми діями прав і свобод дитини. Пам'ятаючи, що виховання дитини починається задовго до її народження, доцільно знати майбутнім батькам Сімейну декларацію прав людини, запропоновану М.П. Кононенком, а саме:

Ст. 1. Моя дитина і я — як люди — маємо рівні права.

Ст. 2. Моя дитина відповідає за турботу про свої проблеми і своє щастя, а я несу відповідальність за турботу про свої проблеми та своє щастя.

Ст. 3. Мій головний принцип — бути вірним моєму внутрішньому Я. Додержуючи його, я принесу користь і тим, хто мене оточує.

Ст. 4. Найкращий батько — не раб і не господар, але людина, яка має ті самі права, що й інші люди.

Ст. 5. Найкраще, що я зможу дати дітям, — це приклад того, що цілком нормально турбуватися про свої власні почуття, потреби й бути щасливим.

Ст. 6. Коли хочу дати щось комусь, то тільки тому, що хоче цього. Тобто це означає, що, даючи, дбаю про себе, бо ця турбота дає мені задоволення бачити іншу людину чи тварину щасливою.

Ст. 7. У сім'ї має бути куточок чи кімната — «Я сам», де кожний може бути чи побути сам із собою, чи з Космосом, чи з Богом — зняти нервові напруження, ввійти в ноосферу, отримувати енергетику космосу, настроїти мозок на добрі справи.

Ст. 8. Сім'я шанує історію свого роду, як по лінії батька так і по лінії матері.

Ст. 9. Діти повинні шанувати старшого, звертаючись на Ви до діда, бабусі, матері, батька, старшого брата чи сестри, адже вони створили навколо молодшої дитини природне родинне середовище, бережуть для молодших традиції, культуру роду, є прикладом у житті [10, 69].

Над кодексом прав дитини свого часу працював К.М. Вентцель. На засадах педоцентризму він розробив одну з перших у світі «Декларацію прав дитини» (1917 р.), у якій обстоював рівні з дорослими права дітей на свободу й розвиток своїх здібностей, вільний обмін думками, створення дитячих організацій і об'єднань, право вибирати собі вихователя, не відвідувати в примусовому порядку школу тощо. Його погляди підлягали критиці радянськими теоретиками, проте бачимо, що деякі права, запропоновані К.М. Вентцелем, мають місце і в Конвенції ООН про права дитини. Так, статті 12, 13, 14, 16, 19 Конвенції передбачають захист прав дитини за умови жорстокого

поводження з нею, з метою захисту від усіх форм фізичного та психологічного насильств, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого й брутального поведіння й експлуатації з боку батьків [4, 12].

У статті 27.2 вищезгаданого документа визначено головну функцію батьківства щодо дитини, їх педагогічної культури, а саме: «Батьки, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини» [4].

Забезпечення державного захисту стану таких умов декларовано у статті 29.1 Конвенції ООН про права дитини: «Держави-сторони погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:

1) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;

2) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті ООН;

3) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови та національних цінностей країни, у якій державі проживає, до країни її походження та цивілізацій, відмінних від її власної;

4) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами...» [4].

Отже, свідоме засвоєння прав дитини й дотримання їх сприятиме ефективності в спілкуванні самої дитини з її оточенням, розуміння цих прав допоможе батькам і дітям набути досвіду гуманістичного розв'язання суперечностей, протидії. Володіючи знаннями й уміннями реалізації прав і свобод, дитина впевнено себе почуватиме в конфліктній ситуації і допоможе батькам зрозуміти свої вчинки.

На основі психолого-педагогічних знань про суб'єктів сімейної конфліктної ситуації, їхніх прав і свобод буде визначено стержень конфлікту — суперечність між батьками й дітьми.

Лекція 5. ОСНОВНІ ФОРМИ І МЕТОДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ «ДІТЯМ ВУЛИЦІ»

1. Соціально-правові основи захисту дітей, що потребують соціально-педагогічної допомоги.
2. Технології соціальної роботи з «дітьми вулиці» та соціально незахищеними дітьми й підлітками.
3. Особливості форм і методів роботи з кризовими сім'ями як попередження появи «дітей вулиці» і соціально незахищених дітей.
4. Характеристика вуличної соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. — К.: ДЦССМ, 2003.
2. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 1999 р.): Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю.Г. Антипкін, Л.В. Балим, Л.С. Волинець та ін. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000.
3. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / Под общ. ред. И.Д. Зверевой. — К.: Наук. світ, 2001. — 63 с: ил., табл. — (Библиотека соц. работника, соц. педагога). — (Благополучие детей и молодежи: возможности социальной работы).
4. Дети улицы. Что нужно знать для успешного управления проектом. — СпіггіНоре. Великобритания. ЮНИСЕФ, 1998.
5. Дети улицы. В помощь тем, кто работает с детьми. Центр социально-педагогической и профилактической работы с детьми, нуждающимися в особой опеке. — К., 2002.
6. Доклад ЮНИСЕФ Независимой комиссии по гуманитарным вопросам ООН. — Женева, 1990.
7. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III.
8. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.
9. Лагідний Д. Діти вулиці і під'їздів: (Де бере початок дитяча бездоглядність? Де корінь цього зла?) // Українська газета. — 2002. — 12 вересня. — С. 2.
10. Лукашов С, Зайцевская Т. Социальная помощь детям на улице. — ЮНИСЕФ; Украина, 200. — 80 с.
11. Мостова Т. По той бік дитинства: Безпритульні діти // Освіта України. — 2002. — 1 жовтня. — С. 6.
12. Надання допомоги «дітям вулиці» та соціально незахищеним дітям та молоді / За ред. С. Толстоухової, К. Акстманні // Інформаційно-методичний збірник. — Випуск 3-4 . — К.: Ліга соціальних працівників України; Інтернаціональний союз Німеччини, 2003.
13. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / За ред. проф.

- А.Й. Капської. — К.: Інтернаціональний союз Німеччини; Ліга соціальних працівників України, 2003. — 260 с.
14. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. — К., 2000. — 260 с.
 15. Табачник Д. Вирішення проблеми безпритульності — завдання пріоритетне // Соціальна політика. — 2003. — 29 січня.
 16. Указ Президента України «Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003- 2005 роки».
 17. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах // Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. — К.: Держ. ІНСМ, 2002. — 144 с.
 18. Конвенція ООН про права дитини. — К.: АТ «Столиця», 1997.
 19. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). — К.: Логос, 2000.
 20. Рябоконт Л. Як забрати дітей з вулиці?: Київський притулок для неповнолітніх // День. — 2002. — 23 жовтня. — С. 12.
 21. Як добре мати рідний дім!: Центр соціальної опіки «Отчий дім» повертає безпритульним дітям радість життя. // Перехрестя. — 2002. — № 3. — С. 33—35.

1. Соціально-правові основи захисту дітей, що потребують соціально-педагогічної допомоги

Система соціального захисту держави трансформується в нових умовах і поки ще не є настільки гнучкою, щоб своєчасно й адекватно реагувати на існуючі негативні соціальні прояви.

Незахищеною категорією у будь-якій країні є діти, члени сімей яких потребують допомоги від суспільства в розв'язанні своїх проблем. Діти з таких сімей, як правило, перебувають у складному матеріальному, психологічному, емоційному стані. Не бажаючи примиритися з реальністю, діти йдуть із рідних домівок. У значної частини таких дітей майже немає рідних сімей, оскільки батьки п'ють, бродяжать, перебувають у місцях позбавлення волі тощо. Діти вимушені проживати в чужих людей, у сім'ях родичів, в оточенні інших дітей, на вокзалах, у залишених будівлях тощо.

За останні 10—15 років значно зросла кількість дітей, які більшу частину свого часу, зокрема й нічного, перебувають на вулиці. З'явилася нова категорія дітей, яких звично називають «дітьми вулиці». У державних закладах про них говорять як про безпритульних, соціальних сиріт, позбавлених батьківської опіки.

У Законі України «Про охорону дитинства» (№ 2402-III від 26 квітня 2001 р.) визначенні поняття безпритульна дитина і «дитина-сирота».

В Україні спостерігається катастрофічне збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. Із 80 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, лише близько 7% — біологічні сироти, тобто реально не мають батьків. Решта — діти, котрі стали сиротами при живих батьках.

Частина таких дітей іде жити на «вулицю», і вулиця стає для них домівкою.

Саме тому настала необхідність надання соціальної допомоги цим дітям, що дозволить їм повернутися (при можливості і доцільності) до рідної сім'ї, знайти інше постійне місце проживання (інтернат, опікунську чи прийомну сім'ю), розпочати повноцінне самостійне життя.

У 90-х роках для розв'язання даної проблеми в Україні була створена система державних і недержавних притулків. Однак більшість із них є закладами закритого типу, куди діти підліткового віку добровільно не звертаються. Крім того, там не передбачена вулична соціальна робота, яка б дозволила знайти контакт з «дітьми вулиці», зацікавити їх у зміні життєвої ситуації.

Хто ці діти? Звідки вони з'явилися? Чому залишаються на вулиці?

За визначенням ЮНІСЕФ, «діти вулиці — це неповнолітні, для яких вулиця (в широкому розумінні слова, що містить і незайняте житло, і незаселені землі і т.п.) стала постійним місцем перебування» [1].

Безперечно, дане визначення не охоплює велику кількість варіантів існування дітей, які з різних причин опинилися на вулиці. Адже серед них є й такі, котрі мають домівку, батьків або близьких людей. У ряді країн паралельно функціонують два поняття: «діти, які працюють на вулиці» і «діти, які живуть на вулиці». Іноді зустрічається таке поняття, як «діти, котрі живуть на вулиці разом зі своєю сім'єю».

За визначенням Дитячого Фонду Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), до «дітей вулиці» належать:

— діти, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях (покинутих будинках тощо) або не мають взагалі постійного житла і кожен раз ночують у новому місці; їхніми першочерговими потребами є фізіологічне виживання і пошук житла (безпритульні діти);

діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселення житла, експлуатацію та різні види насилля (фізичне, сексуальне, психічне) проводять більшу частину дня, а іноді й ночі, на вулиці (бездоглядні діти);

— діти — вихованці інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці (діти, які перебувають під опікою держави)[10].

Збільшення кількості «дітей вулиці», в першу чергу, зумовлено динамікою сімейного життя. Як зазначалось у доповіді ЮНІСЕФ Незалежній комісії з гуманітарних питань ООН у 1990 році, «дитина потрапляє на вулицю через те, що її сім'я переживає кризу, і якщо ще не розпалася, то перебуває на межі розпаду[6]».

Результати досліджень Державного інституту проблем сім'ї і молоді, проведених на замовлення Державного центру соціальних служб для молоді у 2002 році показали, що до «дітей вулиці» в Україні слід віднести наступні групи неповнолітніх: [1]

— безпритульні діти — діти, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї; діти, котрих вигнали з дому батьки;

— бездоглядні діти — діти, які мають визначене місце проживання, але

вимушені перебувати на вулиці більшу частину дня, а іноді й ночі, в результаті неспроможності батьків або опікунів (родичів, бабусь, дідусів) матеріально забезпечувати їх; наявності психічних захворювань у батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

— діти-втікачі з навчально-виховних закладів — діти, яких не влаштовують умови життя й виховання у цих закладах, які зазнали психологічного, фізичного або сексуального насилля у закладах інтернатного типу або притулках;

— діти-втікачі із зовні благополучних сімей — діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному й особистісному розвитку;

— діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці; діти, позбавлені систематичної батьківської турботи, аутсайтери шкільних колективів, діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу.

В Україні до сьогодні не існує вичерпного визначення цієї категорії дітей, тому «діти вулиці» розглядаються як неструктурований об'єкт: до нього належать діти, які залишилися без батьківської опіки й визначеного місця проживання; діти, які мають сім'ю, але тимчасово втратили з нею зв'язки; мають дім і сім'ю, але перебувають протягом дня на вулиці; які заробляють кошти жебракуванням і крадіжками; схильні до бродяжництва та інших видів асоціальної поведінки. Без сумніву, у різних категорій дітей існує різна мотивація виходу на вулицю.

Враховуючи багатоваріантність шляхів виходу дітей на вулицю, можна дати таке визначення суті поняття «діти вулиці»:

1) головною ознакою, за якою дитину можна віднести до «дітей вулиці» є та, що більшу частину часу вони проводять саме там;

2) «діти вулиці» — діти, які офіційно не визнані позбавленими батьківської опіки, але фактично можуть бути визнані соціальними сиротами, оскільки батьки з певних причин належним чином не займаються їхнім вихованням. Поняття «діти вулиці» об'єднує в собі безпритульних і бездоглядних дітей [14].

Починаючи з 1997 року, в Україні проводився ряд досліджень із визначення основних характеристик «дітей вулиці», з'ясування їхнього стилю життя і потреб. Це дозволило виявити:

— більшість «дітей вулиці» — діти підліткового віку;

— хлопчиків на вулиці більше, ніж дівчаток;

— більшість підлітків виховується у багатодітних сім'ях;

— надто часто «діти вулиці» проживають у нетипових для України сім'ях: без батьків або тільки без матері чи без батька;

— серед батьків таких дітей нерідко зустрічаються освічені люди, які мають постійну роботу;

— значна частина дітей вулиці має проблеми з батьками, найближчими родичами;

— значний вплив на прискорення процесу переходу дитини до статусу «вуличної» має низьке матеріальне становище сім'ї;

— значна частина «дітей вулиці» заробляє гроші самостійно, причому

досить часто «робота» дає гарні прибутки, але є асоціальною: крадіжки, жебракування, надання сексуальних послуг та ін.;

—«діти вулиці» часто зазнають експлуатації й насилля з боку ровесників і дорослих на вулиці та вдома;

—діти нерегулярно харчуються, часто голодують;

—«діти вулиці» вживають алкоголь, наркотики, нюхають клей, палять [1].

У процесі проектування соціальної роботи з «дітьми вулиці» в рамках дослідження даної проблеми ми вважали за доцільне використати модель «Вертушки», описаної А.Й.Капською. Суть моделі полягає в тому, що процес входження в кризову ситуацію (вживання наркотиків, ніотинова залежність, вихід па вулицю тощо) умовно розбивається на 5 етапів: від стадії байдужості, коли людина не проявляє ніякого інтересу до певної вади, до діаметрально протилежної стадії байдужості, коли людина має цю ваду і навіть не задумується про те, що з цим необхідно боротися. Повернення до стану відсутності вади не може проходити миттєво, воно припускає ряд проміжних стадій, які були пройдені у процесі набуття вади. Модель називається «вертушка» або «двері, що крутяться», тому що перейти з одного положення дверей до іншого неможливо без проходження проміжної стадії.

Враховуючи особливості «дітей вулиці» як групи ризику, ми трансформували зазначену модель і виокремили п'ять стадій зміни стилю життя дитини у процесі «виходу на вулицю»:

1. Стадія байдужості: дитина навіть не розглядає можливість виходу на вулицю, причому «вихід на вулицю» передбачає широке розуміння цього поняття.

2. Стадія роздумів — дитина по-справжньому задумується над тим, щоб залишити домівку й піти на вулицю.

3. Підготовча стадія — дитина має намір вийти па вулицю.

4. Стадія дії — дитина практично реалізує кроки для виходу на вулицю.

5. Стадія підтримки дії — дитина перебуває на вулиці.

Процес переходу від активної дії до стану байдужості (повернення з вулиці) також охоплює п'ять стадій.

1) Стадія байдужості — дитина навіть не розглядає питання можливості повернення додому чи іншого варіанту повернення з вулиці.

2) Стадія роздумів — дитина по-справжньому роздумує над тим, щоб повернутися з вулиці.

3) Дитина приймає рішення повернутися з вулиці найближчим часом.

4) Стадія дії — дитина робить спроби повернутися з вулиці.

5) Стадія підтримки дії — дитина, яка повернулася з вулиці, назад не повертається.

Очевидно, говорячи про «дітей вулиці», ми, насамперед, маємо на увазі дітей, які знаходяться на стадіях 4, 5, 1) і 2), тобто тих, хто вже перебуває на вулиці. Саме на них мають бути спрямовані дії соціального працівника. При цьому ми розуміли, що у відповідності до термінології, запропонованої вище, абсолютно всі діти мають досвід самотійного існування на вулиці, у них порушено попередні

соціальні зв'язки (з сім'єю, родичами, школою, друзями), їхній стиль життя (перш за все токсикоманія), людські цінності і набуте соціальне оточення міцно тримає їх на вулиці. Спеціалісти притулків відмічають, що з такими дітьми працювати дуже важко і можливість їх звернення по допомогу й повернення в сім'ю (або інтернат) мінімальна.

Тому говорячи про роботу з «дітьми вулиці», необхідно мати на увазі роботу з широкою категорією дітей, які вже вийшли на вулицю чи потенційно можуть там опинитися

Для розробки стратегії надання допомоги «дітям вулиці», можна умовно поділили об'єкт («дітей вулиці») на 9 груп. В основу такого поділу лягли показники: де живуть діти, з яких вони сімей [12]:

1. Діти, які реально не мають сім'ї й постійно мешкають на вулиці.
2. Діти, які постійно мешкають на вулиці й мають асоціальні сім'ї.
3. Діти, які постійно мешкають на вулиці й мають нормальні сім'ї.
4. Діти, які не мають сім'ї, але мешкають і вдома, і на вулиці.
5. Діти, які мешкають і вдома, і на вулиці та мають асоціальну сім'ю.
6. Діти, які мешкають і вдома, і на вулиці та мають нормальну сім'ю.
7. Діти, які мешкають вдома, але батьків не мають.
8. Діти, які мешкають вдома, але їхня сім'я є асоціальною.
9. Діти, які мешкають вдома й мають нормальну сім'ю.

Таке структурування об'єкту створює передумови прогнозування певного виду допомоги, необхідної будь-якій з названих груп.

Професійна діяльність соціального працівника базується на певних законодавчих документах: законах, указах, постановах, актах.

Міжнародна декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, яка прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, що відбулася в Організації Об'єднаних Націй у м. Нью-Йорку 30 вересня 1990 року, проголошує пріоритетність проблем дитини у суспільстві. Таке рішення представників усього світу — керівників 190 держав, у тому числі й України, зобов'язало «...полегшити скрутний стан мільйонів дітей, які проживають в особливо важких умовах, таких як ...сироти та бездоглядні діти, діти робітників-мігрантів і жертви стихійних лих та катастроф, викликаних діяльністю людини, діти-інваліди та діти, які піддалися жорстокому поводженню, що проживають у несприятливих соціальних умовах і підлягають експлуатації...» [15].

Конвенція про права дитини, яка прийнята та відкрита для підписання, ратифікації й приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року, в Україні набрала чинності 27 вересня 1991 року, логічно й адекватно розвиває ці положення.

Базуючись на ідеї першочерговості загальнолюдських цінностей та всебічного розвитку особистості, Конвенція визнає пріоритет інтересів дитини в суспільстві, наголошує на неприпустимості її дискримінації за будь-яких ознак чи мотивів і, насамперед, — на необхідності прояву державою і суспільством особливої турботи про соціально-депривованих дітей: сиріт, інвалідів, біженців,

правопорушників.

У цьому документі акцентується увага на тому, що дитина, яка тимчасово або на постійно позбавляється сімейного оточення не повинна залишатися у такому оточенні, має право на особливий захист та допомогу з боку держави (стаття 20).

Визнання Україною Конвенції ООН про права дитини, її основних вимог у національному законодавстві України зумовило посилення уваги громадськості до дітей, які тимчасово або на постійно позбавлені сімейного оточення.

Сьогодні у нашій державі законодавче вирішення захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, базується на положеннях статті 52 Конституції України: «...утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, покладається на державу» [8].

Базові положення щодо влаштування дітей, котрі з певних причин не можуть виховуватися у власній родині (смерть батьків, позбавлення батьківських прав чи засудження батьків, асоціальні умови виховання в рідній родині і т.і.), викладені в Сімейному кодексі України.

Законодавчим документом, що містить основні положення щодо захисту прав дітей, є Закон України «Про охорону дитинства» [7] від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Законом визначені основні положення щодо створення і забезпечення оптимальних умов для розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки. Зокрема, безпритульні діти влаштовуються тимчасово до притулків для неповнолітніх, у яких створюються умови для соціальної адаптації, ведеться підготовка до повернення у рідні сім'ї або до передачі під опіку (піклування). Контроль за умовами виховання і проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у родинах опікунів (піклувальників), усиновителів, у дитячих будинках сімейного типу, у прийомних сім'ях покладається на органи опіки і піклування чи інші спеціально уповноважені органи.

На подолання негативних явищ, зокрема попередження дитячої бездоглядності і безпритульності, профілактики правопорушень серед дітей спрямовані Укази Президента України «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності і правопорушень серед дітей, їхньої соціальної реабілітації в суспільстві» (від 18 березня 1998 року № 200/98) і «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» (від 28 січня 2000 року № 113/2000).

З метою забезпечення тимчасового влаштування безпритульних дітей, а також визначення їхнього статусу і подальшого місця проживання службами у справах неповнолітніх створюються притулки для неповнолітніх, діяльність яких регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про Типове положення про притулок для неповнолітні служби в справах неповнолітніх» від 9 червня 1997 р. № 565.

На вирішення проблем дитячої бездоглядності, створення належних умов для соціально-психологічної реабілітації дітей, їх фізичного і розумового розвитку спрямована Державна програма запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005 роки, яка затверджена Указом Президента України від 21 лютого 2003 року № 154/2003.

Основними завданнями програми є:

- підвищення ефективності роботи щодо запобігання дитячій бездоглядності шляхом удосконалення нормативно-правової бази;
- поліпшення існуючих та пошук нових форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях;
- виявлення неблагополучних сімей і забезпечення захисту прав дітей, які виховуються в них;
- удосконалення системи і підвищення ефективності діяльності установ соціального захисту дітей (із поліпшенням побутових умов);
- розробка науково-методичних основ запобігання дитячій бездоглядності;
- забезпечення підготовки і перепідготовки фахівців соціального захисту дітей.

Аналіз документів про роботу окремих міністерств і відомств із даною категорією молоді, як «діти вулиці», дозволив вичленити окремі аспекти діяльності державних структур щодо соціальної допомоги дітям та підліткам.

Управління гуманітарної освіти і виховної роботи Міністерства освіти і науки України виконує певні функції щодо профілактики бездоглядності:

- виявлення дітей, які залишилися без опіки батьків, та їх розміщення у навчально-виховних закладах,
- здійснення контролю за відвідуванням такими дітьми навчально-виховних закладів, загальноосвітніх шкіл.

Міністерство освіти розробило систему інформування про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів і піклувальників.

Крім того, міністерство постійно працює над механізмом повернення дітей шкільного віку до навчання, які з різних причин покинули школу.

Головне управління медичної допомоги дітям і матерям (Міністерство охорони здоров'я України в основному надає медичну допомогу дітям, у тому числі «дітям вулиці».

Це стосується саме тих дітей, які вилучені з вуличного середовища правозахисними органами. Перш, ніж потрапити до навчально-виховного закладу, вони направляються у стаціонарні відділення лікарень з метою повного медичного обстеження, де, при потребі, отримують необхідну медичну допомогу.

Міністерство у справах сім'ї молоді та спорту:

- виявляє можливості та створює умови для розвитку альтернативних форм сімейної опіки: фостерних сімей, дитячих будинків сімейного типу;
- здійснює профілактичні заходи щодо попередження безпритульності та правопорушень серед дітей, їхню соціальну реабілітацію;
- розробляє документи, що складають основу державних Концепцій, законів.

Державний центр соціальних служб для молоді взяв на себе функцію координатора роботи обласних, міських та районних центрів соціальних служб для молоді (ЦССМ) щодо надання юридичної, психологічної і соціальної допомоги «дітям вулиці».

Основна увага приділяється створенню центрів по роботі з дітьми вулиці, дітьми-сиротами, «Телефонів Довіри», консультативних пунктів. У цьому

домінуючу роль відіграють обласні і районні центри ССМ.

Кримінальна міліція у справах неповнолітніх Міністерства внутрішніх справ України основним своїм завданням щодо захисту прав неповнолітніх бачить налагодження тісної взаємодії із зацікавленими міністерствами та відомствами з питань проведення заходів щодо профілактики бездоглядності дітей та підлітків.

Районними відділеннями кримінальної міліції у справах неповнолітніх проводиться практична робота з «дітьми вулиці».

Зокрема, це:

— пошук і повернення до постійного місця проживання неповнолітніх, які залишили сім'ю (у випадку можливості повернення туди);

— виявлення дорослих осіб, які «втягують» неповнолітніх у злочинні дії, проституцію, наркоманію, пияцтво, жебрацтво;

— притягнення до відповідальності батьків за невиконання своєї соціально-виховної функції стосовно дітей.

Реальна ситуація в Україні свідчить, що проблема «дітей вулиці» з'явилася не вчора, але за різних умов вона розвивалася по-різному. Іноді важко навіть пояснити, що спонукує дітей залишати родину, школу, близьких людей і йти на вулицю. Проте, уже сьогодні можна стверджувати, що існує ряд факторів, які, в основному, дозволяють усвідомити, чому все частіше діти обирають такий ненадійний і часто небезпечний спосіб життя. Як відзначається у матеріалах ЮНІСЕФ [1], феномен вуличних дітей є симптомом надзвичайного соціального й економічного неблагополуччя у країні, а потім і в сім'ї.

1. Соціально-економічні умови появи «дітей вулиці»:

—погіршення матеріального становища значної частини населення України;

—збільшення незайнятих дітей і підлітків;

—економічна експлуатація дорослими дитячої праці (залучення до жебракування, крадіжок, махінацій тощо);

—послаблення відповідальності батьків за утримання і виховання дітей;

—загострення розбіжностей і конфліктів між батьками і дітьми;

—ослаблення роботи з організації дозвілля дітей за місцем їхнього проживання і навчання;

—негативні тенденції у засобах масової інформації, пропаганда насилля і легкого життя.

2. Причини відмежування дітей від сім'ї:

—безробіття обох чи одного з батьків;

—відсутність постійного місця роботи батьків чи залучення їх до так званого «човникового бізнесу»;

—відсутність постійного житла;

—розлучення батьків;

—асоціальний спосіб життя одного чи обох батьків;

—примус дітей дорослими членами родини до жебракування;

—злочинні дії батьків;

—різноманітні форми насилля, спрямованого і на дітей;

—раннє і або позашлюбне материнство;

- неповна родина;
- новостворені родини.

2. Технології соціальної роботи з «дітьми вулиці» та соціально незахищеними дітьми та підлітками

«Діти вулиці», безумовно, вимагають допомоги, підтримки, захисту. Проте, щоб їх захистити, необхідно, насамперед, їх зрозуміти. Зрозуміти, хто вони, чому вулиця стала для них місцем, що заміняє сім'ю, близьких, затишок домівки?

Зрозуміти таких дітей — спробувати задіяти механізми, які б сприяли вилученню дітей з вулиці, з каналізаційних люків, підвалів тощо.

Для соціального працівника важливим є питання: куди дитина піде вночі, з ким буде завтра, хто простягне їй руку, за ким вона піде. Адже «доброзичливих», котрі прагнуть обдурити дитину, використовують у своїх цілях — чимало. Тому соціальному працівнику потрібно встигнути першому підійти до дитини, зрозуміти її проблеми, відгукнутися на дитяче горе.

Соціальний працівник для таких дітей є своєрідною «швидкою допомогою». Він бере на себе відповідальність за її долю, підтримуючи у складних ситуаціях, намагаючись повернути до рідної сім'ї або ввести у новий світ. Цим світом спочатку може стати притулок, орієнтований на те, щоб повернути дитину до сім'ї (рідної, опікунської, прийомної). Новим світом для дитини можуть стати спеціальні центри, де працюють кваліфіковані фахівці, які здатні надати допомогу. Робота у таких центрах будується на індивідуальних потребах і зорієнтована на надання психологічної, соціальної і матеріальної допомоги, навчання дітей павичкам, що допоможуть уникнути хвороб, насильства, вчасно піти з вулиці.

Що і на якій стадії виходу дитини із сім'ї може і повинен зробити соціальний працівник для того, щоб допомогти дітям вулиці і дітям, які перебувають у складній життєвій ситуації?

У соціальній сфері існує два види організації роботи.

1. Менеджмент, зорієнтований на процес. Сутність його полягає в тому, щоб здійснювати певні дії або заходи, орієнтовані на надання допомоги клієнту. Передбачається, що результат цих заходів обов'язково буде позитивним.

2. Менеджмент, зорієнтований на результат — це організація надання послуг, головною метою яких є заздалегідь визначений результат. Методи досягнення є похідними від очікуваного результату.

Автори даного посібника дотримуються такої позиції соціальної роботи, яка зорієнтована на результат. Це означає, що не важливо, скільки проведено бесід, консультацій чи рейдів. Важливо, скільки дітей не пішло на вулицю, повернулося до сім'ї, одержали навички самостійного життя й реалізували їх. Причому очікувані результати для кожної групи клієнтів будуть різними.

Відповідно реалізуються 5 основних напрямів соціальної роботи.

1. Профілактична соціальна робота. Дитина перебуває на стадіях «роздумів і підготовки», тобто розглядає вихід па вулицю як можливу перспективу. На цій стадії необхідна соціально-профілактична робота з дітьми та підлітками для

вирішення конфліктів із батьками і вчителями; залучення дітей до клубів за інтересами, дитячих та молодіжних громадських організацій, різних спортивних секцій. Завданням етапу є повернення дитини до стану байдужості щодо виходу на вулицю. Тобто потрібно створити умови, щоб дитина перестала розглядати вихід на вулицю як варіант вирішення своїх життєвих проблем.

2. Допомога у поверненні дитини з вулиці відповідає стадіям «дії і післядії». Тобто дитина вже знаходиться на вулиці, а соціальний працівник повинен вживати дії, спрямовані на пробудження у дитини бажання залишити вулицю. Метою соціальної роботи у даній ситуації є повернення дітей з вулиці додому. Результат досягається шляхом виявлення та вирішення проблем дітей, пов'язаних найчастіше з сім'ями, особливо кризовими, школою, ровесниками.

3. Подолання невизначеності. Третій напрямок реалізується у ситуації, коли дитина перебуває на стадії індивідуального стану, тобто живе на вулиці і не розглядає варіантів зміни свого способу життя. У такій ситуації метою роботи є подолання байдужості дитини до власної долі, пробудження бажання мати затишок, можливість спілкуватися з близькими чи рідними людьми, просто змінити обстановку тощо. Ця робота повинна спонукати дитину задуматися про своє майбутнє. Досвід спілкування з дітьми вулиці показує, що вони не думають, а найчастіше бояться думати про своє майбутнє, тому що не бачать виходу із сформованої ситуації. Пробудження у дитини бажання змінити своє життя ґрунтується, насамперед, на реальній можливості зробити це. Такою реальною можливістю може бути наявність місця (центра), де дитині нададуть притулок, зрозуміють і допоможуть; це може бути варіант самостійного життя — працевлаштування, одержання житла тощо. Рідше — це варіант повернення до сім'ї, на жаль, до цього часу, як правило, усередині сімейні відносини остаточно зруйновані.

4. Закріплення за соціальним інститутом. Четвертий напрямок реалізується на стадіях роздумів і підготовки, коли вдалося розбудити інтерес дитини до зміни способу життя. При цьому активізується спілкування таких дітей із соціальними працівниками. Діти звертаються по допомогу до соціально-психологічних реабілітаційних центрів, соціальних служб для молоді тощо. Метою діяльності соціального працівника на цьому етапі є допомога дитині у поверненні до нормального життя.

5. Соціальний супровід. П'ятий напрямок — це вихід на своєрідний фініш: дитина повертається до рідної сім'ї або до сім'ї родичів, до інтернатної установи і починає самостійне життя. Цей період вимагає особливої уваги соціального працівника, який здійснює соціальний супровід дитини або сім'ї, до якої вона повернулася.

Аналіз суті стадій, що проходить дитина, і напрямків діяльності, що реалізує соціальний педагог або соціальний працівник, дозволяють стверджувати, що всю роботу з дітьми вулиці можна розділити на три великих етапи:

1. Профілактика можливого виходу дітей на вулицю.

2. Створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення дитини з вулиці.

3. Сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом (сім'єю,

прийомною сім'єю, загальноосвітніми установи інтернатного типу тощо).

Виходячи із таких основних етапів соціальної роботи, ми розмістили у посібнику методичні рекомендації, що дозволяють бачити логіку професійної соціальної роботи з дітьми вулиці.

3. Особливості форм і методів роботи з кризовими сім'ями як попередження появи «дітей вулиці» і соціально незахищених дітей

Розглянемо підходи у наданні соціальної допомоги, що орієнтована на причину кризової сім'ї.

Нижче приведені концептуальні підходи до роботи з деякими категоріями сімей, розроблені українськими фахівцями.

Робота з важковиховуваними дітьми і підлітками містить у собі діагностику сімейної і шкільної ситуації, виявлення первинного соціального оточення дитини, обов'язковий аналіз її медико-соціального й інтелектуально-психологічного статусу. На основі отриманих даних розробляється план роботи із сім'єю дитини, вирішення її шкільних проблем, залучення до більш сприятливого соціального середовища. Разом з тим проводиться соціально-психологічне і соціально-правове консультування сім'ї, що дозволяє їй усвідомити і захистити свої права у взаєминах із соціальним середовищем, із освітньою системою. Дуже часто необхідною є допомога у працевлаштуванні батьків тощо.

У роботі з родинами алкоголіків необхідна діагностика з метою виявлення причин зловживання спиртними напоями і обставинами, що їх супроводжують. Надалі розробляється план роботи з такими сім'ями, їхнім соціальним оточенням. План містить у собі лікувальні заходи, консультації, психотерапію, психокорекцію, іноді соціально-трудова реабілітацію. Звичайно, при цьому необхідно активізувати в людині її волю, особистісні ресурси, щоб перебороти визначені тенденції.

У цій ситуації важливу роль відіграє мотивація клієнта і його сім'ї. Від цього залежать психокорекційні заходи, спрямовані на особистість людини як творця своєї долі, введення клієнта в різні об'єднання, клуби, спрямовані на надання взаємної допомоги людям із алкогольною залежністю тощо.

Робота з конфліктуючою сім'єю може проводитися тільки після заяви однієї з її членів або виявлення стресового стану у дитини. Причому соціальна робота з такою родиною починається з досить детального вивчення існуючої сімейної проблеми. Варто помітити, що зовнішні труднощі, такі, як матеріальні обмеження, непевність у завтрашньому дні, безробіття тощо, як правило, лише загострюють сімейні конфлікти та прояви істеричності, психоастенічності. У процесі трудової зайнятості, самовиховання вони можуть компенсуватися, а під впливом зовнішніх і інших причин можуть актуалізуватися і зумовити постійні конфлікти, що завжди відбиваються на психічному стані дитини.

З такими родинами робота приводиться шляхом індивідуальних бесід, групової чи психотерапії, ігрової терапії, зокрема, терапії «скульптурна група», «сімейна угода» та ін.

Особливим об'єктом впливу соціального педагога (чи працівника) є дитина

у кризовій сім'ї. Для роботи з нею фахівці використовують три основних функції:

- освітню,
- психологічну,
- посередницьку.

Ці функції передбачають проведення широкої просвітницької роботи з батьками, допомога у вихованні, створення умов для активного змістовного життя.

Психологічна функція передбачає соціально-психологічну підтримку (разом з батьками) і корекцію.

Посередницький компонент містить:

- допомогу в організації дозвілля сім'ї;
- координацію діяльності різних відомств у вирішенні проблем конкретної сім'ї;
- інформування родини з питань соціального захисту.

Принциповим у підході українських соціальних працівників до надання допомоги сім'ї є визначена пасивна роль самої сім'ї. Соціальний працівник «допомагає», «координує», «інформує», тобто керує процесом сім'ї із кризового положення.

У даний час значного поширення у світі набула допомога клієнту, орієнтована на його активну участь у визначенні і реалізації соціальних послуг.

Основною метою такої допомоги є виявлення ресурсів для подолання кризи всередині сім'ї, розвиток у її членів навичок позитивного творчого поведіння.

Відповідальність за успішність реалізації послуг і застосування навичок позитивного поведіння несе сама сім'я, оскільки тільки від неї залежить успішність надання допомоги. Підкреслимо цю принципову позицію: сім'я несе відповідальність за ефективність надання їй послуг.

Головними принципами такої соціальної роботи із сім'єю є:

- індивідуальний підхід;
- зосередження уваги на клієнті й орієнтація на розвиток наявних резервів;
- готовність сім'ї приймати допомогу соціальних працівників, педагогів, лікарів і т. і.;
- системний підхід до розв'язання проблем сім'ї.

Щодо системного підходу, варто запам'ятати головне: людина розглядається як активна особистісна система, залучена до соціальної системи міжособистісних взаємин більш високого порядку. Соціальний працівник у цьому випадку стає частиною системи сім'ї. Робота соціального працівника із сім'єю починається із вивчення всієї системи її соціальних зв'язків, де діють не тільки сім'я, але і школа, сусіди, родичі та інші.

У роботі із сім'єю має значення конструктивістська перспектива кожного з її членів. Це означає, що на поведіння людини у конкретній ситуації впливає не тільки поведіння партнерів у інтеракції, але і власне бачення дійсності (конструкція дійсності).

У ході професійної роботи з родиною застосовуються різні методи.

Важливим є ставлення соціального працівника до сім'ї: повага, емпатія і

послідовність у своїх діях.

Приведена нижче класифікація стосується методичних прийомів на різних рівнях системи. Методи роботи не можна розглядати ізольовано один від одного. У залежності від вимог конкретної ситуації може застосовуватися той або інший метод, або їхня комбінація. Важливою є необхідність співробітництва з іншими установами і використання їхніх пропозицій і можливостей.

Соціальна робота з орієнтацією на родину

Соціально-педагогічна робота із сім'єю припускає співробітництво з усіма членами родини. При цьому використовуються методи сімейно-терапевтичного мислення і поводження, що співвідносяться із ситуацією у конкретній проблемній сім'ї. Робота проводиться за двома напрямками:

- рішення проблем на соціально-економічному рівні;
- рішенням проблем на рівні відносин.

Це є методами соціальної роботи і сімейної психології.

Першочергова увага приділяється проблемам, від яких сім'я страждає найбільшою мірою або які вважає головними найближче оточення сім'ї. Причому важливим є усвідомлення цих проблем членами сім'ї.

Як одна з ефективних форм сімейної терапії часто застосовується метод «сімейних конференцій». Сутність його полягає у спільному обговоренні сімейних ситуацій і проблем. Результатом чого є відновлення контактів між членами сім'ї, виявлення і нівелювання неконструктивних стереотипів поводження, заміна їх конструктивними і функціональними. Відносини членів сім'ї із соціальним працівником повинні бути, з одного боку, досить довірливими, щоб можна було обговорювати проблеми, у тому числі і делікатного характеру. З іншого — повинні бути досить діловими для того, щоб соціальний працівник завжди міг висловити свою думку, навіть якщо її не розділяють члени сім'ї клієнта.

Індивідуальна та групова робота за конкретними випадками

Поряд із усіма соціальними й економічними труднощами, властивими сім'ї, яку опікують, вона характеризується ще й тим, що негативні взаємини переживає досить часто, а в побудові гармонійних відносин має дуже малий досвід. Дії соціального працівника спрямовані на ініціювання практичних дій, бесід, у результаті яких у членів сім'ї здобувається досвід позитивних відносин, конструктивного вирішення кризових ситуацій.

Основні напрямки дій, що формують нові взаємини і навички, це планування витрат, ведення домашнього господарства, організація дозвілля, підтримка вирішення шкільних проблем і т.п. Головне, що повинно стати результатом такої роботи — це досвід позитивних відносин і почуття самоповаги. Саме самоповага є головним інструментом у соціальній роботі із сім'єю.

Ситуація у кризовій сім'ї часто характеризується соціальною ізоляцією і низькою самооцінкою. У ході групової роботи члени сім'ї здобувають досвід налагодження контактів і спілкування з іншими людьми. Таким чином, можна

боротися із соціальною ізоляцією.

Ще один важливий елемент групової роботи полягає в тім, щоб виявити індивідуальні сильні сторони членів групи, підтримати їх і зробити очевидними для окремого члена групи і для групи в цілому.

У межах співробітництва з місцевими державними органами можна проводити різні види групової роботи, наприклад, жіноче свято або дитячий день.

Крім того, до видів робіт, що виходять за межі сім'ї, відносяться також організація канікул, дозвілля і спільні заходи для всієї сім'ї. Спільно пережиті позитивні емоції зменшують почуття соціальної ізоляції, властиве кризовій сім'ї, і позитивно впливають на формування почуття власної гідності.

У цих акціях сім'ї мають можливість побачити соціальних працівників в інших умовах, наприклад, як керівників якої-небудь групи, що може внести свіжий струмінь у спільну роботу.

Важливим аспектом для сім'ї, якою опікуються, залишається її інтеграція у безпосереднє соціальне оточення, так що в рамках роботи з місцевими органами влади починається спроба залучення сімей у заходи, уже проведені місцевою владою, чи ж виявлення якихось нових можливостей у співробітництві з іншими установами й організаціями.

Організація соціально-педагогічної допомоги сім'ї

Розглянемо фази надання допомоги.

Співробітництво із сім'єю у рамках соціально-педагогічної допомоги можна розділити на п'ять фаз, що переходять одна в одну й залежно від особливостей сім'ї вимагають різної кількості часу.

1. Фаза встановлення контакту і знайомства.

На початковому етапі роботи із сім'єю важливим є знайомство сім'ї й соціального працівника. У цей час з'ясовуються взаємні очікування і визначаються цілі роботи. Метою цієї фази є створення довірливих взаємин із сім'єю, що складають основу для успішного співробітництва.

2. Фаза психосоціальної діагностики.

На етапі психосоціальної діагностики вивчаються проблеми сім'ї, ресурси їхнього вирішення усередині сім'ї й у найближчому оточенні.

3. Фаза інтервенції.

Фаза інтервенції є головною робочою фазою надання допомоги. У цей час проводиться робота з досягнення мети щодо всієї сім'ї й окремих її членів. У ході роботи можуть коректуватися і мінятися не тільки погоджені спочатку методи, але і мета.

4. Фаза згорання роботи.

На цій фазі необхідно підготувати сім'ю до завершення надання допомоги. Якщо сімейна система є досить стабільною, то можна поступово скорочувати обсяг допомоги.

5. Фаза додаткового супроводу куратором.

У проблемних ситуаціях сім'я повинна мати можливість звернутися до соціальної служби і після надання соціально-педагогічної допомоги. Крім того, члени сім'ї можуть у межах додаткової допомоги брати участь у проведених

групових заходах, в організації дозвілля і сімейних свят.

Тимчасові і просторові рамки надання допомоги сім'ї

Соціально-педагогічна допомога сім'ї планується як процес і орієнтується на проблеми конкретної сім'ї й індивідуальні можливості її членів. Якщо сім'я досягла запланованих цілей чи якщо подальша робота з нею безперспективна, ставиться питання про завершення співробітництва.

Це принципова позиція для українських соціальних працівників: допомога надається клієнту в тому випадку, якщо він усвідомлює її необхідність і робить усе, що потрібно від нього для досягнення результатів. У іншому випадку робота з клієнтом (чи індивідумом, сім'єю) припиняється.

Як правило, на соціально-педагогічну роботу з сім'єю приділяється два-три роки.

Соціально-педагогічна допомога сім'ям здійснюється переважно вдома. Крім того, з педагогічної точки зору доцільним є необхідність переносити роботу з окремими членами сім'ї, субсистемами чи з усією сім'єю в офісні приміщення служби. Це дає можливість зробити зовнішні рамки роботи досить гнучкими.

Забезпечення послуг, що надаються

Для забезпечення якості соціальної допомоги необхідне обговорення ходу і результатів соціальної допомоги членами сім'ї й оцінка роботи. Під час спільних обговорень із сім'єю перевіряються і встановлюються загальні і приватні цілі, а також необхідні кроки для їхнього досягнення.

Робота окремих фахівців із сім'ями вимагає регулярних обговорень у колективі з метою обміну професійними знаннями і безупинної супервізії. Це дає можливість критично сприймати власну роботу, а також оцінювати процеси, що відбуваються у сім'ї.

Через складність соціально-педагогічної роботи із сім'ями і постійними змінами умов роботи необхідно постійне підвищення кваліфікації співробітників.

Забезпеченню якості роботи служать:

- складання планів роботи із сім'єю (планів допомоги) кожні півроку;
- регулярні поточні і підсумкові звіти;
- щоквартальні координаційні й оцінні бесіди з працівниками відділів у справах сім'ї і молоді.

4. Характеристика вуличної соціальної роботи

Однією з форм профілактики виходу дітей на вулицю є вулична соціальна робота. В Україні вона вже отримала досить широке поширення, але не досить описана теоретично. Тому опис теорії і методики виробляється, в основному, за матеріалами німецьких партнерів, де так само описаний практичний досвід, напрацьований у ході реалізації проекту «Надання допомоги «дітям вулиці» і соціально незахищеним дітям і підліткам».

Теоретичні основи вуличної соціальної роботи

Вулична соціальна робота з'явилася у 20-х роках минулого століття у США. За допомогою цієї форми роботи фахівці хотіли попередити криміналізацію підлітків з бідних кварталів великих міст, таких як Чикаго. Наприкінці шістдесятих-початку сімдесятих років минулого століття соціальні працівники у Німеччині усе більше стали цікавитися вуличною роботою. Причиною послугувало погіршення соціального стану багатьох категорій молоді, особливо підлітків із груп ризику, пов'язане з економічними проблемами країни.

У даний час вулична соціальна робота у ФРН є повноправною формою роботи, заснованою на спілкуванні соціального працівника з молоддю у неформальній обстановці. Спілкування дає можливість виявляти проблеми і надавати допомогу молодим людям.

Вуличні соціальні працівники працюють не тільки і не стільки у своїх кабінетах. Їхніми робочими місцями є вокзали, парки, дискотеки, заклади для проведення вільного часу молоддю чи просто вулиця. Крім того, вони працюють з родичами, учителями, найближчим оточенням своїх клієнтів. Таким чином, створюються умови для молоді, що не має можливості чи бажання офіційно звернутися по допомогу, скористатися послугами компетентного фахівця.

Головною умовою вуличної соціальної роботи є створення для молодих людей, що мають різні проблеми, можливості користатися послугами фахівців, що професійно покликані їм допомагати. Допомога припускає не тільки підтримуючі бесіди і консультації, але і надання приміщення, у якому можна відпочити, пережити важкий час чи провести вільний.

Принципи вуличної роботи фахівці Інтернаціонального Союзу формулюють у такий спосіб:

- цілеспрямований пошук контактів з молодими людьми;
- простота і гнучкість пропонованих заходів;
- орієнтація на нестатки клієнтів;
- добровільність звернення клієнтів за допомогою;
- захист довіри й анонімності клієнтів;
- обов'язковість і сталість надання допомоги.

Розрізняють три види вуличної соціальної роботи:

- 1) за місцем проживання, що припускає роботу з усіма категоріями підлітків і молоді в одному місті, мікрорайоні;
- 2) робота спрямована на конкретну цільову групу — наркоманів, спортивних фанатів, бездомних тощо;
- 3) соціально-педагогічний супровід під час професійного навчання (ПТУ, професійні курси, учнівство тощо).

Форми вуличної соціальної роботи:

- психосоціальна профілактика;
- соціально-правові та соціально-педагогічні консультації;
- надання допомоги у розв'язанні проблеми місця проживання;
- кризова інтервенція — надання допомоги у розв'язанні конкретної кризової ситуації;

- інтенсивна підтримка, орієнтована на досягнення визначеної мети;
- індивідуальні та групові заходи (педагогіка вільного часу);
- соціальне посередництво (між клієнтом й членами його родини, клієнтом й представниками різних державних установ і т.д.);
- співробітництво зі школами, державними установами, службами з метою розв'язання проблем клієнта.

Методи вуличної соціальної роботи

Встановлення контактів

Важливою складовою вуличної соціальної роботи є процес встановлення контакту з молодою людиною. Досвід показує, що через контакт з окремими особами соціальний працівник може встановити мережу контактів, що дозволить йому створити умови для індивідуальної і групової роботи, проведення заходів.

Тактика соціального працівника при встановленні контакту може бути наступаюча або очікувальна. Використання тієї чи іншої тактики визначається особистими якостями соціального працівника, специфікою оточення, поведінням клієнта тощо.

Індивідуальна допомога

Сутність індивідуальної роботи як класичної форми полягає в консультуванні і соціальному супроводі молодих людей відповідно до їхнього соціального стану, потреб, поглядів, інтересів і можливостей.

Дуже часто спостерігаються протиріччя між допомогою, яку треба отримати молодій людині і тим, що реально можна зробити — цілями, що ставить перед собою підліток; потенціалом особистішого розвитку (знання, уміння, компетенція); вимоги до підлітка з боку родини, школи, ровесників; реальними можливостями вирішення ситуації; стану на ринку праці, наявність потрібних навчальних закладів.

Непогодженість перерахованих вище позицій може привести до невдач у роботі з підлітками і молоддю, тому початок соціально-педагогічної підтримки полягає у визначенні й аналізі бажань, об'єктивних можливостей клієнта і навколишнього середовища, можливостей падання допомоги. Потім впливає розробка плану надання допомоги і самопомога.

Очевидно, що індивідуальна робота вуличного соціального працівника з клієнтом є тривалою. Це принципово в тім аспекті, щоб зрозуміти, що вулична соціальна робота — це не «соціальна пожежна команда», а довгостроковий цілеспрямований соціальний супровід клієнта чи групи клієнтів.

Групова робота

Група є відмінним медіумом, за допомогою якого можна побачити не тільки проблеми кожного її члена, але і можливості їхнього вирішення.

Саме тому вуличному соціальному працівнику важливо мати можливість скористатися приміщенням для групової роботи.

Переваги групової роботи різнобічні. Однією з причин об'єднання у неформальні групи є потреба підлітків оточити себе людьми з подібними інтересами та захопленнями, такими, що шанобливо ставляться до позиції кожного члена групи. Приналежність до групи додає молодій людині відчуття

захищеності й комфорту і дуже важлива для підлітків із неблагополучних сімей. У групі молода людина одержує визнання своїх умінь, переконань тощо, чого їй так не дістає у сім'ї. Приналежність до групи може позитивно позначитися на розвитку особистості, диктує новий стиль поведіння, нові навички спілкування, що можуть позитивно позначитися на комунікативних здібностях молодої людини, зокрема, доповнити існуючий досвід спілкування в родині і школі у майбутньому.

Група дає додатковий досвід проведення вільного часу, участі в масових заходах, тобто формує додаткові соціальні навички.

Групову роботу можна організувати завдяки організації спортивних заходів, навчання корисним навичкам, неформальних зустрічей, позашкільної роботи, гуртків за інтересами, подорожей тощо.

Робота з громадськістю за місцем проживання

Вулична робота має більший ефект тоді, коли вона використовує існуючий соціальний потенціал мікрорайону, міста, села. При цьому як партнерів варто розглядати не тільки функціонуючі установи (школу, секції, підприємства, організації та ін.), але і найближче оточення молодих людей: батьків, ровесників, друзів.

Завдання вуличних соціальних працівників щодо партнерів за місцем проживання полягає у тому, щоб не тільки використовувати їхні ресурси, але й розвивати їх.

До роботи з громадськістю належить інформування про проблеми молоді в мікрорайоні, доповіді, виставки, робота із засобами масової інформації.

Нерідко саме вуличному соціальному працівнику доводиться ініціювати роботу для поєднання зусиль у мікрорайоні, щоб поліпшити становище дітей та молоді.

Партнерами вуличного соціального працівника можуть бути батьки і родичі, центри зайнятості, відділи у справах сім'ї та молоді, соцзабези, міліція, установи соціальної, культурної, освітньої сфери.

Можна зробити висновок, що головним напрямком діяльності вуличного соціального працівника є превентивна робота з молоддю. Консультації та підтримка молодих людей, які цього потребують, при вуличній роботі стають більш інтенсивними і якісними, тому що соціальний працівник не тільки слухає про проблеми клієнта, але і сам бачить їхній прояв. Важливо, що вулична робота здійснюється на тій стадії, коли молода людина ще не усвідомила своїх проблем, або усвідомила, але соромиться до кого-небудь звернутися. Тобто, вулична соціальна робота дозволяє розв'язувати проблеми молоді на ранніх стадіях їхнього існування.

Лекція 6. СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ІНВАЛІДІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ

1. Завдання територіального центру.
2. Соціальна робота з людьми, які мають фізичні і сенсорні обмеження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Законодавство України про соціальний захист населення. — К., 2000. — 224 с.
2. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: ДЦССМ, 2000.
3. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко. — Кн. 2 — К.: ДЦССМ, 2002.
4. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. — М.: ИНФРА, 2002.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.
6. Ляшенко А.И. Организация и управление социальной работой в России. — М.: Наука, 1995.
7. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект). — М.: ИПС — Воронеж МОДЭК, 1997.
8. Социальная работа: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2002.
9. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича. — У7 ч. — Ч. 2. — К.: ДЦССМ, 2002.
10. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник. — К., 2002.
11. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади. — К., 2001. — 168 с.
12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверевої, Т.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
13. Соціальні служби — родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. — К., 2002. — 128 с.

Систему соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні визначає низка законодавчих актів. У 1991 році ухвалено Закон України «Про пенсійне забезпечення», яким установлені єдині державні гарантії, умови та порядок призначення пенсій для робітників, службовців, колгоспників. У 90-х роках ухвалено також інші нормативно-правові акти, які так чи інакше стосуються соціального захисту громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, — соціально-консультативна допомога, що спрямована на адаптацію громадян похилого віку, розвиток орієнтації на власні сили.

До системи закладів соціального захисту літніх людей можна віднести:

- Міністерство праці та соціальної політики України;
- Пенсійний фонд;
- Управління, комісії, комітети соціального захисту населення місцевих Рад і держадміністрацій;
- територіальні центри по обслуговуванню самотніх непрацездатних громадян похилого віку та інвалідів, відділення соціальної допомоги вдома;
- будинки-інтернати;
- санаторії та пансіонати;
- різноманітні недержавні фонди, товариства, організації.

Соціально-побутове обслуговування в Україні розпочато 1980 року відповідно до постанови Уряду України «Про заходи з подальшого покращення матеріально-побутового, медичного обслуговування одиноких непрацездатних громадян похилого віку». Проведено перші обстеження матеріально-побутових умов проживання самотніх ветеранів війни і праці, виявлено їхні потреби.

17 листопада 1980 року Міністерство соціального забезпечення вперше затвердило положення «Про порядок організації надомного обслуговування одиноких пенсіонерів будинками-інтернатами». Упродовж 1980—1985 років велося соціальне обслуговування самотніх пенсіонерів, котрі проживали на прилеглий до будинків-інтернатів території. Надавалося лише дві—три послуги.

1985 року Міністерство соціального забезпечення видало наказ про проведення експерименту з соціально-побутового обслуговування самотніх непрацездатних престарілих громадян, які потребують термінового стороннього догляду та допомоги в домашніх умовах будинками-інтернатами п'яти областей (Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Львівської та м. Києва).

Тоді створили 10 спеціалізованих служб, для них виділили штат соціальних працівників, розробили посадові інструкції, необхідні форми для обліку та звітності, провели підготовку кадрів, затвердили тимчасове положення про організацію надомного обслуговування.

Експеримент засвідчив, що спеціалізовані служби повністю себе виправдали і їх утримання обійшлося для держави в 10 разів дешевше, ніж утримання самотніх пенсіонерів у будинку-інтернаті.

1987 року затверджено Типові положення про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та відділення соціальної допомоги вдома.

Того ж року в Україні взято на облік 186 тисяч самотніх непрацездатних громадян, котрі потребували стороннього догляду та допомоги в домашніх умовах.

1988 року видано перший наказ Міністерства соціального забезпечення, яким затверджено Типові положення про територіальний центр соціального обслуговування та відділення соціальної допомоги вдома, розроблено методичні рекомендації для органів соціального захисту населення, закладів охорони здоров'я, відділень Товариства Червоного Хреста з організації

комплексного соціально-побутового, медичного обслуговування пенсіонерів, інвалідів та самотніх непрацездатних громадян.

У 1997 році були затверджені Типове положення про територіальний центр по обслуговуванню самотніх непрацездатних громадян похилого віку та інвалідів і Типове положення про відділення соціальної допомоги. Це дозволило розширити спектр послуг, що надаються самотнім літнім громадянам.

Нині у нашій країні мешкає 2,5 мільйона самотніх громадян, 600 тисяч з них потребують постійного стороннього догляду і допомоги вдома. За останні роки значно розширена мережа установ, які надають їм різноманітну соціально-побутову, медичну і натуральну допомогу.

При територіальних центрах функціонують такі відділення:

- соціальної допомоги вдома;
- соціально-побутової реабілітації;
- медико-соціальної реабілітації громадян похилого віку, інвалідів і дітей-інвалідів з органічним ураженням центральної нервової системи;
- для тимчасового проживання;
- для постійного проживання;
- що надають грошову та натуральну допомогу малозабезпеченим непрацездатним громадянам. При них діють благодійні їдальні, пункти прийому продуктів харчування, одягу від підприємств, установ, населення, відкрито перукарні, працюють бригади виконання різних видів ремонтних робіт, майстерні з ремонту одягу та взуття тощо.

1. Завдання територіального центру:

обстеження матеріально-побутових умов проживання самотніх з участю представників закладів охорони здоров'я, житлово-комунальних контор, громадських організацій, визначення потреб у необхідності надання різних послуг;

установлення зв'язків громадян похилого віку з рідними, з підприємствами, установами, організаціями, в яких вони працювали, для спілкування та надання при необхідності допомоги; надання різних соціально-побутових, комунальних та медико-соціальних послуг самотнім пенсіонерам, інвалідам на підставі зазначених у медичній карті висновків закладів охорони здоров'я про ступінь втрати здатності до самообслуговування (групи рухової активності).

Територіальні центри мають право приймати в підрозділи на обслуговування пенсіонерів, інвалідів першої і другої групи незалежно від віку, самотніх непрацездатних громадян та інших соціально незахищених громадян, які потребують соціально-побутової та медико-соціальної допомоги на підставі картки медичного огляду (висновків лікарів) та особистої заяви.

Основні послуги, що надають у центрах:

- придбання та доставка продовольчих, промислових та господарських товарів;
- приготування їжі, доставка гарячих обідів, годування;

- прибирання житла, прання білизни, придбання та доставка палива;
- оплата платежів, оформлення документів на отримання субсидій з оплати житлово-комунальних послуг;
- виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, здійснення лікувально-оздоровчих, профілактичних заходів та соціально-психологічної реабілітації;
- створення умов для лікувально-трудової терапії вдома;
- допомога в обробітку присадибних ділянок;
- оформлення документів на санаторно-курортне лікування, влаштування до будинку-інтернату для громадян похилого віку та інвалідів;
- організація надання необхідних видів протезно-ортопедичної допомоги, забезпечення милицями, палицями, окулярами;
- організація відпочинку (відвідування лекцій, участь в екскурсіях, самодіяльних художніх колективах, гуртках), проведення консультацій у спеціалістів з різних питань;
- інші послуги, які визначають індивідуально.

Будинки-інтернати всіх типів забезпечують:

- соціально-побутове обслуговування, опалення, освітлення, радіофікацію, тепло-, водопостачання тощо;
- цілодобове медичне обслуговування, а також забезпечення життєво необхідними ліками за переліком, встановленим Міністерством охорони здоров'я і Міністерством праці та соціальної політики;
- житлом у межах санітарної норми, твердим інвентарем (ліжка, стіл, стілець, шафа тощо) та столовим посудом; одягом, взуттям і м'яким інвентарем;
- раціональним чотириразовим харчуванням, зокрема й дієтичним, з урахуванням віку і стану здоров'я осіб, які проживають у будинку-інтернаті;
- слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами та препаратами відповідно до медичного висновку;
- організацію культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи з урахуванням стану здоров'я і віку мешканців будинку-інтернату;
- закупівлю підручників, навчального обладнання, сільськогосподарського та спортивного інвентарю для загальноосвітнього і виробничого навчання молоді, підлітків і дітей з функціональними обмеженнями.

Структурними підрозділами будинків-інтернатів виробничого характеру є підсобні господарства, промислові виробництва та лікувально-виробничі майстерні. Підсобні господарства здійснюють виробництво і переробку рослинницької та тваринницької продукції для забезпечення харчування підопічних, які проживають у стаціонарній установі соціального обслуговування населення. Промислові виробництва займаються виробництвом для потреб стаціонарної установи будівельних матеріалів, гончарних виробів, меблів, тари, товарів культурно-побутового призначення, мистецьких виробів,

сувенірів тощо. Завданням лікувально-виробничих майстерень є застосування різних видів праці підопічних із метою лікувального впливу на них, підвищення їхнього психічного та фізичного тону, створення сприятливих умов для досягнення стійких ремісій і запобігання психічній та соціальній деградації.

Сучасні стаціонарні установи соціально-медичного обслуговування системи соціального захисту населення розподіляють на три типи:

1) будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричні будинки-інтернати, геріатричні пансіонати, пансіонати для ветеранів війни і праці, спеціальні будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів (загальний тип);

2) психоневрологічні інтернати;

3) дитячі будинки-інтернати чотирьох профілів.

Серед стаціонарних установ загального типу виділені геріатричні будинки-інтернати. Геріатрія (наука про старість, лікування літніх людей) — розділ клінічної медицини, що вивчає особливості захворювань у людей старшого віку та розробляє методи їх лікування і профілактики. Геріатричні будинки-інтернати (відділення) призначені для проживання осіб з вираженими віковими порушеннями психіки, що підтверджено висновком лікувально-консультативної комісії органів охорони здоров'я (судинні і синильні захворювання з проявами недоумства без вираженого психомоторного неспокою (стривоженості) та тривалих або рецидивних станів зміненої свідомості). Перетворення (профілізацію) будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів у геріатричні здійснюють за рішенням місцевих органів виконавчої влади, за погодженням з Міністерством праці та соціальної політики України. У цих будинках-інтернатах штати і умови оплати праці такі ж самі, як і в психоневрологічних інтернатах.

До стаціонарних установ загального типу відносять і пансіонати для ветеранів війни і праці. Міністерство праці та соціальної політики України рекомендувало в кожній області створити пансіонати для громадян похилого віку та інвалідів, але на цей час в Україні функціонує лише 13 таких установ. Пансіонати — це установи інтернатного типу з умовами проживання підвищеної комфортності.

Спеціальні будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів. Це медико-соціальні установи системи соціального захисту населення для постійного проживання інвалідів першої та другої груп і громадян похилого віку (чоловіків віком старших 60 років, жінок — старших 55 років) із числа звільнених з місць позбавлення волі особливо небезпечних рецидивістів та інших осіб, за якими відповідно до чинного законодавства встановлено адміністративний нагляд, а також для тих осіб, які направляються з приймальників-розподільників із числа інвалідів першої та другої груп і громадян похилого віку, раніше засуджених або неодноразово притягваних до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку, якщо зазначені особи потребують догляду, побутового і медичного обслуговування, систематичного та цілеспрямованого виховного впливу державних і громадських організацій, а також для громадян, яких за рішенням місцевих

органів виконавчої влади переводять з інших інтернатних установ загального типу за систематичне порушення громадського порядку, вживання алкоголю та інших токсичних препаратів, необґрунтовані сварки, бійки, якщо до них неодноразово застосовувалися заходи адміністративного і громадського впливу.

2. Соціальна робота з людьми, які мають фізичні й сенсорні обмеження

Залежно від дефекту чи хвороби, що зумовили інвалідність, розрізняють осіб:

- з порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема з церебральним паралічем;
- з порушеннями зору та сліпих;
- зі слабким слухом і глухих;
- з обмеженнями мовлення;
- глухонімих.

Незважаючи на різні медичні діагнози, клієнтів цієї групи об'єднує потенційна можливість бути повністю залученими до повноцінного і самостійного життя в суспільстві. Тому особливого значення набуває якомога раніше залучення їх до реабілітаційних заходів. Повністю самостійне життя для деяких осіб є недосяжним, але програми раннього втручання дозволяють суттєво поліпшити його якість.

Специфіку соціальної роботи з ними значною мірою визначає характер захворювання. Так, дитячий церебральний параліч може супроводжуватися ураженням інтелекту. Проблеми розвитку пов'язані з сімейними проблемами. Щонайменше у 50% клієнтів цієї категорії у віці від семи до 16 років відсутній, принаймні, один із батьків, у більшості випадків — це батько.

Значну частину соціальної роботи з особами з фізичними і сенсорними відхиленнями у нас здійснюють різні громадські організації, створені за ініціативи самих інвалідів або їхніх родичів. Йдеться про налагодження роботи центрів, які надають медико-реабілітаційну допомогу, психологічну підтримку, навчають трудових і побутових навичок, здійснюють працевлаштування та гуманітарну допомогу речами і продуктами харчування. З огляду на фінансові можливості організації використовують здебільшого лише декілька з вищезазначених напрямків роботи.

2000 року для фінансової підтримки таких громадських організацій держава виділила 7 млн. гривень. Ці кошти спрямовані на здійснення заходів соціально-трудової та професійної реабілітації.

При територіальних центрах органів соціального захисту триває розбудова мережі відділень медико-соціальної реабілітації дітей з органічними порушеннями центральної нервової системи. Такі відділення денного перебування вже діють у восьми областях. Вони обслуговують близько 1000 дітей, надаючи соціальну, медичну, освітню та психологічну допомогу дітям, хворим на ДЦП. Сьогодні заклади такого типу можна вважати найбільш

гуманістичними і відкритими. Завдяки їхній роботі 70% користувачів повертаються в дошкільні заклади загального профілю.

У системі соціальних служб для молоді визначальними напрямками діяльності є соціальний патронаж молодих інвалідів, сприяння їхньому інтелектуальному розвитку, індивідуальна робота вдома, соціально-психологічне опікування.

Окремим напрямом стає співпраця держави і громадських організацій під час здійснення соціального замовлення. Показовим прикладом є створення мережі денних відділень для дітей з ДЦП при районних територіальних центрах у м. Києві, ініційоване міською громадською організацією «Церебрал» і підтримане Київською міською державною адміністрацією.

Серед головних проблем, які мають бути розв'язані в соціальній роботі з людьми з сенсорними обмеженнями, є нижченаведені.

Надання комплексної медичної реабілітації.

Зараз існує кілька медико-реабілітаційних центрів, у яких здійснюють комплексну медичну реабілітацію дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Тут застосовують медикаментозне лікування, медико-реабілітаційні методики із залученням медико-реабілітаційного обладнання, фізіотерапію, масаж, надають психологічну підтримку.

Досвід окремих закладів реабілітації, як, наприклад, у Одесі, Києві, доводить, що, при застосуванні відповідних методик до третини дітей, які мають ураження опорно-рухового апарату, їм може бути повернута можливість самостійно пересуватися саме завдяки медико-реабілітаційним заходам. Так, Одеський реабілітаційний центр для дітей з ДЦП — єдиний в Україні, що використовує так званий «навантажувальний костюм», який дозволяє значно покращити можливість рухатися і розмовляти.

Медична реабілітація стає частиною діяльності денних відділень при територіальних центрах, державних та громадських центрах соціально-трудової реабілітації для людей з фізичними і сенсорними обмеженнями. Центр соціально-трудової реабілітації інвалідів м. Києва забезпечує комплексну систему лікування інвалідів на основі синтезу традиційних і нетрадиційних методів лікування. Тут пропонують такі види послуг, як комп'ютерна діагностика, інформо-хвильова терапія, консультації лікарів-фахівців різного профілю, психотерапія, масаж, фізіотерапія, тренажерний зал, солярій.

Комплексна система психологічної реабілітації включає індивідуальні співбесіди, сеанси психотерапії, навчальні семінари. Фізіотерапевтичний комплекс включає магнітотерапію, електролікування, лазеротерапію.

Окремим напрямом реабілітації стає забезпечення людей з обмеженнями засобами індивідуальної корекції, а також оснащення медико-реабілітаційних центрів необхідним обладнанням. Українські підприємства роблять зараз перші кроки. Наприклад, на київському підприємстві «Артем» розробили перший вітчизняний візок з електроприводом.

Забезпечення рівних можливостей при одержанні освіти

Саме відсутність рівних можливостей при отриманні освіти значно звужує життєві обрії клієнтів, хоча її й намагаються здійснювати в системі

спеціалізованих шкіл та будинків-інтернатів. Ці заклади забезпечують отримання переважно неповної середньої освіти. Отримання ж повної середньої або вищої освіти є клопотом самих дітей та їхніх батьків.

Поступово становище змінюється на краще і не в останню чергу завдяки співпраці державних і громадських організацій.

Здійснення професійної підготовки та працевлаштування

У розвинутих країнах давно розроблені і діють програми профорієнтації дітей з фізичними і сенсорними обмеженнями, які дозволяють їм зайняти гідне місце в суспільстві.

Сьогодні в Україні професійною підготовкою, фізичною та медичною реабілітацією молодих інвалідів опікуються Кам'янець-Подільський планово-економічний технікум-інтернат, Харківський обліково-економічний технікум-інтернат ім. Ф.Г. Ананченка, Житомирський технічний лицей-інтернат, Луганське і Самбірське СПТУ-інтернати, куди щорічно вступають на навчання 1600 інвалідів I—II груп віком від 16 до 39 років. Тут вони перебувають на державному утриманні; їх забезпечують чотириразовим харчуванням, гуртожитком, необхідними медикаментами та лікарською допомогою.

У Львові в одному з ПТУ почали навчати 45 дітей з ДЦП і 43 — з іншими фізичними обмеженнями за спеціальністю «обліковець бухгалтерських даних». До справи активно долучаються громадські організації, які застосовують таку форму соціальної роботи, як центри навчально-виробничої реабілітації. У Києві діють комп'ютерні курси для дітей з ДЦП, випускники яких вступають до вузів на технічні факультети, зокрема за спеціальністю «програміст ЕОМ».

Переважну частину професійної підготовки здійснюють спеціалізовані школи та будинки-інтернати, вона не потребує високої кваліфікації й пов'язана з роботою, яку можна робити руками: макраме, в'язання, плетіння, палітурна справа тощо.

Працевлаштування є чи не найгострішою проблемою не тільки для клієнтів цієї категорії, але і для людей з обмеженнями в цілому. Так, із 110 тисяч тих, які мешкають у Криму, лише 300 осіб працевлаштовано.

Законодавча і виконавча влада докладає значних зусиль для розв'язання проблеми працевлаштування людей з обмеженнями. Згідно зі змінами, внесеними Верховною Радою України у податкове законодавство, пільгами тепер користуються не лише підприємства Українського товариства глухих (УТОГ), Українського товариства сліпих (УТОС) і Спілки організацій інвалідів України (СОІУ), а й усі інші підприємства і організації, у яких люди з обмеженнями складають більше 50% працюючих. 2000 року Кабінет Міністрів України розпорядився надати УТОГу невідшкодовувану фінансову допомогу в розмірі 2150 тисяч гривень. У цілому, УТОГ і УТОС отримують близько третини коштів, що виділяє держава на підтримку організацій людей з обмеженнями, а саме: для організації роботи навчально-відновлювальних центрів і центрів соціально-трудової реабілітації відповідних осіб (перший з яких — навчально-відновлювальний центр для людей з порушеннями слуху — створено в Києві).

Найчисленніші і найпотужніші організації інвалідів — УТОГ, УТОС,

УСІ, НПС «ЩИТ» докладають чимало зусиль для працевлаштування своїх членів. Сприяння у пошуку роботи є одним з головних напрямів діяльності СОГУ, яка об'єднує близько мільйона осіб.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності УТОГу та УТОСу, які на сьогодні охоплюють відповідно 57 тисяч осіб з вадами слуху і 70 тисяч людей з порушеннями зору, стає професійна підготовка, сприяння отриманню ними середньої професійної і вищої освіти та їхнє працевлаштування.

Зараз в Україні існує потреба у створенні структур, що надавали б можливість накопичувати і розповсюджувати інформацію про роботу підприємств інвалідних організацій і структур, які співпрацюють з цими підприємствами. Іншим завданням таких структур мала б стати підготовка кадрів з числа інвалідів, спроможних у реальних економічних умовах створювати нові підприємства, що дозволило б у свою чергу працевлаштувати інвалідів. Такими структурами можуть бути бізнес-інформаційні центри.

Влаштування особистого життя, участь у житті суспільства

Для розв'язання цієї проблеми спрямовують значні зусилля громадські організації різних рівнів.

Товариства сліпих і глухих створили розгалужену соціальну структуру, яка дозволяє задовольнити особистісні запити відповідних клієнтів. Тут є будинки культури та клуби, бібліотеки з спеціальним книжковим фондом, спеціалізовані санаторії і будинки відпочинку.

При реабілітаційних центрах, громадських організаціях створюють клуби спілкування, проводять вечори знайомств. У Києві діє унікальний клуб, у якому люди на візках займаються бальними танцями.

Показовим є приклад Центру соціально-трудової реабілітації інвалідів м. Києва, створеного Київськими організаціями УТОГ, УТОС, СОІУ, УСІ, НПС «ЩИТ» і за фінансової підтримки Фонду соціального захисту інвалідів на початку 2000 року. Окремими його підрозділами є медичний центр, комп'ютерний клас, дільниця столярного виробництва й швейне виробництво.

Структура діяльності Центру забезпечує отримання психологічної допомоги; за потреби — медичної допомоги; проходження курсу професійної підготовки і перепідготовки; отримання роботи на одній із філій (виробничих дільниць) Центру за допомогою служби працевлаштування, отримання юридичних консультацій.

За рік роботи Центр працевлаштував на постійну роботу понад 130 осіб, навчання та перекваліфікацію пройшли понад 120 осіб з обмеженнями.

Зараз у Центрі організовано і працюють виробничі філії з:

- випуску м'ясо-ковбасних виробів;
- випуску автоматів приготування гарячих напоїв;
- виробництва різних видів стоматологічних матеріалів і інструментів;
- організація цілодобової СТО зі службою невідкладної допомоги для клієнтів;
- випуску виробів з поліпропілену — губки масажні для дітей і дорослих, губки для посуду, килимки для ванних кімнат, сумки господарські, інші вироби

для побутових цілей;

- деревообробки;
- надання повного спектра до- та після друкарських послуг;
- розливу мінеральної води закарпатських джерел;
- вирощування грибів у теплицях.

Започатковано створення районних і регіональних центрів соціально-трудової реабілітації, бізнес-центру. Програма створення міських районних центрів, які запропоновано засновувати на базі вже існуючих районних громадських організацій, рекомендованих Київською міською державною адміністрацією, була включена в програму «Турбота». Згідно з проектом, Центр Мінського району засновано на базі вже існуючої громадської організації «Відродження». Ця організація вже має чималий досвід роботи з ремонтування та збирання інвалідних візків.

Проект створення районних центрів реабілітації інвалідів у м. Києві планують здійснити впродовж 2000—2005 років, і йдеться про організацію трьох районних центрів на рік. Цей проект можна вважати базовим для створення структури центрів соціально-трудової реабілітації інвалідів в інших регіонах України.

Основним завданням районних центрів реабілітації є працевлаштування осіб з обмеженими можливостями неподалік від місця проживання, що одночасно розв'язує проблему пересування інвалідів.

Замкнувши на собі питання взаємин з районними організаціями інвалідів, центри зможуть надати суттєву допомогу місцевим адміністраціям у розв'язанні багатьох соціальних проблем, ставши об'єднуючою ланкою у взаємодії з органами влади.

Забезпечення доступності середовища життєдіяльності

Правило 5 «Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів», прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 року, рекомендує всім державам здійснювати програми дій з тим, щоб зробити матеріальне оточення доступним для інвалідів і вживати заходів для забезпечення їм доступу до інформації і комунікацій. Відповідно до цього Правила державам слід вживати заходів для усунення бар'єрів, що перешкоджають використанню матеріального оточення.

Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» зобов'язує органи державної влади та управління створювати умови для безперешкодного доступу інвалідів до житлових, громадських і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах. Проте, хоча справа і просувається, більшість маломобільні у суспільному житті через недоступність соціальної інфраструктури. Навколишнє середовище в містах України розраховане майже виключно на здорову людину. У переходах і під'їздах будинків немає пандусів, а лише сходинки, візок може потрапити в ліфт чи в двері квартири лише в розібраному вигляді, такі місця загального користування, як магазини, аптеки, ресторани, кінотеатри, концертні зали, навчальні заклади, бібліотеки тощо, непристосовані для пересування інвалідів без сторонньої допомоги.

Лекція 7. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗРОБІТНИХ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ УКРАЇНИ

1. Організація соціального захисту від безробіття.
2. Державна служба зайнятості населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Законодавство України про соціальний захист населення. — К., 2000. — 224 с.
2. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: ДЦССМ, 2000.
3. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко. — Кн. 2 — К.: ДЦССМ, 2002.
4. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. — М.: ИНФРА, 2002.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.
6. Ляшенко А.И. Организация и управление социальной работой в России. — М.: Наука, 1995.
7. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект). — М.: ИПС — Воронеж МОДЭК, 1997.
8. Социальная работа: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2002.
9. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича. — У7 ч. — Ч. 2. — К.: ДЦССМ, 2002.
10. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник. — К., 2002.
11. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади. — К., 2001. — 168 с.
12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверевої, Т.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
13. Соціальні служби — родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. — К., 2002. — 128 с.

1. Організація соціального захисту від безробіття

Зайнятість і безробіття — це найважливіші соціальні показники, які використовують для оцінки стану економічного розвитку країни. При цьому під зайнятістю розуміють таку діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб і яка приносить їм дохід у грошовій або іншій формі. Безробітна людина — це та, що не має доходного заняття (роботи), шукає роботу, готова й здатна приступити до підходящої роботи, а згідно з чинним українським законодавством — ще й зареєстрована в службі зайнятості.

Хочеться розкрити основні тенденції безробіття в Європейському Союзі та Україні, подати інформацію щодо різних видів безробіття, його характеристик. Представити діяльність Державної служби зайнятості, на яку покладено реалізацію державної політики у сфері зайнятості. Презентувати нові підходи до організації соціального захисту безробітних — через впровадження загальнообов'язкового страхування.

Безробіття як соціальне явище

На сучасному етапі спостерігаємо загострення проблем зайнятості в усьому світі. За даними Міжнародної організації праці, маємо близько 1 млрд. осіб, або третину робочої сили безробітних (до 150 мільйонів) і неповністю зайнятих. Незмінно високою залишається кількість безробітних у Європейському Союзі. Їх нараховують майже 16 мільйонів, що становить дев'ять-десять відсотків від загальної кількості працездатного населення. Найвищий у ЄС рівень безробіття в Іспанії — до 16 відсотків. Вищі, ніж середні по ЄС, показники безробіття в Італії, Франції, Фінляндії, нижчі — у Німеччині, Бельгії, Швеції, Ірландії, Великобританії, Португалії, Данії, Австрії, Нідерландах, Люксембурзі.

Найгострішою ця проблема є в країнах з перехідною економікою. В Україні до початку ринкових перетворень, як і в інших країнах з плановою економікою, вважалося, що є повна зайнятість; поняття безробіття не вживали навіть як соціально-економічну категорію.

Політичні, економічні й соціальні реформи повністю змінили стан ринку праці в Україні. З одного боку, для людей відкрилися нові можливості для самореалізації, з іншого — з'явилися нові проблеми, насамперед пов'язані з різким скороченням попиту на робочу силу, виникненням безробіття. Якщо ж воно зростає до «проблемного» рівня, у будь-якій країні збільшуються вимоги до урядових структур стосовно невідкладної розробки та прийняття заходів щодо посилення соціального захисту.

Для кількох поколінь наших громадян безробіття було абстрактним поняттям й асоціювалося з наслідками суперечностей між працею (найманими працівниками) та капіталом (роботодавцями). У наше життя безробіття ввійшло як наслідок економічної кризи, як складова ринкових реформ. Адже розвиток суспільства в напрямі формування нових відносин вимагає переходу від планово-розподільчої економіки до ринкової та розвитку і функціонування притаманних їй структур — зокрема, ринку робочої сили.

Як свідчить досвід інших країн, формування ринкового господарства обумовлює обов'язкове перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї завдяки перманентному процесу підвищення ефективності виробництва. Досі серед фахівців усіх країн немає єдиної думки щодо природного рівня безробіття, оскільки рух робочої сили відбувається постійно. Насамперед, ідеться про безробіття серед осіб, для яких пошук та очікування місця роботи, яке б відповідало їхній кваліфікації й особистим сподіванням, потребує певного часу (фрикційне безробіття), або про безробіття, що пов'язане з технологічними змінами у виробництві, які змінюють потребу підприємств у певних категоріях працівників (структурне безробіття).

Становлення українського ринку праці супроводжується виникненням низки проблем. Деякі з них є характерними для функціонування ринку різних країн, інші — властиві нашій економіці перехідного періоду (значний спад виробництва як результат руйнівних процесів у економіці, наявність значних масштабів прихованого безробіття, неповної (часткової) зайнятості тощо). Унаслідок структурної переорієнтації економіки відбуваються суттєві зміни в кількості, структурі зайнятого населення та сферах прикладання праці. Характерною ознакою сьогодення є вплив робочої сили з провідних галузей матеріального виробництва у сферу фінансових, торговельно-посередницьких послуг. Поширюється нерегламентована зайнятість, особливо серед молоді.

Триває неефективне використання й утримання на підприємствах надлишкової робочої сили у вигляді оплачуваних адміністративних відпусток та використання неповного режиму робочого часу. У відпустках з ініціативи адміністрації у 1999 році перебували 2,8 млн. чол., що становить 19,4% середньооблікової чисельності працівників. Цей типовий для української економіки феномен отримав назву «прихованого безробіття». Він охопив майже всі галузі економіки.

Упродовж 1997—1999 років чисельність зайнятих у всіх сферах економічної діяльності зменшилася майже на 800 тис. осіб. Рівень зайнятості скоротився до 72,8%.

Збільшилася середня тривалість безробіття (від 8,5 місяців у 1997 році до 11,4 місяців у 1999 році).

Зростає рівень реального (економічного) безробіття (від 8,9% у 1997 році до 11,9% у 1999 році). 2000 року внаслідок активізації економічної діяльності чисельність економічних безробітних і рівень економічного безробіття мають тенденцію до зниження. Рівень зареєстрованого безробіття знизився від 4,3% на початок 2000 року до 4,2% за станом на 01.01.2001 р.

Безробітні: соціально-економічний портрет

Виділяють безробіття економічне та зареєстроване.

У визначенні МОП — економічне безробіття розраховують за матеріалами вибірових обстежень домогосподарств (щодо економічної активності населення Держкомстат проводить їх щорічно (1995—1998 рр.) і щоквартально, починаючи з 1999 року). МОП вважає безробітними осіб віком 15—70 років (зареєстрованих і незареєстрованих у державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом ознакам:

- не мали роботи (прибуткового заняття);
- шукали роботу або намагались організувати власну справу на тиждень обстежень;

— готові взятися до роботи впродовж наступних двох тижнів.

До категорії безробітних також відносять осіб, які:

- приступають до роботи впродовж наступних двох тижнів;
- знайшли роботу, чекають відповіді;
- осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування;
- дітей (сиріт), які залишилися без піклування батьків, а також осіб, яким виповнилося 15 років і яких за згодою одного з батьків можуть, як

виняток, приймати на роботу.

Для забезпечення працевлаштування зазначених категорій громадян місцеві органи самоврядування (місцеві державні адміністрації) встановлюють квоту для підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, з чисельністю працюючих понад 20 осіб до п'яти відсотків загальної кількості робочих місць за робітничими професіями, серед них з гнучкими формами зайнятості.

Центри зайнятості готують пропозиції місцевим державним адміністраціям, виконавчим органам відповідних рад щодо величини броні та квоти робочих місць на підприємствах на наступний рік. Після їхнього затвердження місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами відповідних рад підприємства у двотижневий строк погоджують з центрами зайнятості перелік громадян, які потребують соціального захисту, на заброньовані робочі місця. У рахунок квоти підприємства можуть бронювати робочі місця з надомною працею та з гнучкими формами зайнятості.

Ліквідація заброньованих робочих місць може бути здійснена роботодавцем тільки за погодженням з місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами відповідних рад і державною службою зайнятості.

У разі відмови при прийнятті на роботу громадян, які належать до категорій громадян, що потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, у межах встановленої броні за кожен таку відмову відповідно до пункту 3 статті 5 Закону України «Про зайнятість населення» державна служба зайнятості стягує з підприємства штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

2. Державна служба зайнятості населення

Для виконання комплексу робіт, пов'язаних зі створенням умов, що сприяють реалізації прав на працю і забезпеченню соціального захисту безробітних, у грудні 1990 року була створена Державна служба зайнятості населення.

Діяльністю цієї служби керує Міністерство праці та соціальної політики України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

До державної служби зайнятості входять:

Державний центр зайнятості.

Центр зайнятості Автономної Республіки Крим; обласні; Київський та Севастопольський міські, районні, міські та районні у містах (міста, які мають районний поділ) центри зайнятості

Навчальні заклади професійної підготовки незайнятого населення, центри професійної орієнтації населення.

Інспекції з контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення.

Державна служба зайнятості включає також інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри реабілітації

населення.

Державна служба зайнятості:

— аналізує і прогнозує попит і пропозицію на робочу силу, інформує населення й державні органи управління про стан ринку праці;

— консультує громадян, власників підприємств, установ і організацій або уповноважені ними органи, які звертаються до служби зайнятості, про можливість отримання роботи і забезпечення робочою силою, вимоги, що ставляться до професії, та з інших питань, що є корисними для сприяння зайнятості населення;

— веде облік вільних робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування;

— надає допомогу власникам підприємств, установ, організацій або уповноваженим ними органам у підборі необхідних працівників;

— реєструє у встановленому порядку громадян як безробітних, надає їм матеріальне забезпечення на випадок безробіття відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;

— здійснює пошук підходящої роботи та сприяє в працевлаштуванні, зокрема, надає роботодавцям дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних і фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;

— організує при потребі професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації громадян у системі служби зайнятості або направляє їх до інших навчальних закладів, що ведуть підготовку та перепідготовку працівників, сприяє підприємствам у розвиткові й визначенні змісту курсів навчання й перепідготовки;

— надає послуги з працевлаштування та професійної орієнтації працівникам, які бажають змінити професію або місце роботи (у зв'язку з пошуками високооплачуваної роботи, зміною умов і режиму праці тощо), вивільнюваним працівникам і незайнятому населенню.

Послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, державна служба надає безоплатно.

Діяльність Державної служби зайнятості спрямована на розгортання активних програм сприяння зайнятості (працевлаштування, перенавчання) та надання матеріальної підтримки зареєстрованим безробітним. Упродовж 1997—2000 років охоплено активними заходами сприяння зайнятості 2,7 млн. осіб, працевлаштовано 1,8 млн. осіб.

Для накопичення коштів 1991 року створено Державний фонд сприяння зайнятості населення, який є загальнодержавною, позабюджетною, цільовою, самостійною фінансовою системою, що функціонує як на державному, так і на регіональному рівнях. Кошти цього фонду накопичують за рахунок обов'язкових внесків підприємств, установ, організацій усіх форм власності, асигнувань державного та місцевих бюджетів, внесків фізичних осіб, що працюють на умовах трудового договору (контракту) або виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовим договором.

Використання коштів Державного фонду сприяння зайнятості населення
за 2005 рік

Статті видатків	Млн.	%
Виплата допомоги з безробіття	335,5	64,5
Професійна підготовка й перепідготовка незайнятого населення	44,3	8,5
Організація громадських робіт	6,4	1,2
Надання фінансової допомоги на переселення сімей у сільську місцевість	1	0,2
Відшкодування Пенсійному фонду коштів за вихід на дострокову пенсію	27,8	5,3
Надання безпроцентної позики безробітним для зайняття підприємницькою діяльністю	0,1	0,02
Видатки, всього	520,5	100

Від 2001 року фінансування діяльності, державної служби зайнятості здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Лекція 8. ЗАЛУЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СЛУЖБАМИ ДОБРОВІЛЬНИХ ПОМІЧНИКІВ-ВОЛОНТЕРІВ

1. Волонтерський рух — рух із надання безкорисної допомоги тим, хто її потребує.
2. Хто може бути волонтером.

ЛІТЕРАТУРА

1. Законодавство України про соціальний захист населення. — К., 2000. — 224 с.
2. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: ДЦССМ, 2000.
3. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко. — Кн. 2 — К.: ДЦССМ, 2002.
4. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. — М.: ИНФРА, 2002.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.
6. Ляшенко А.И. Организация и управление социальной работой в России. — М.: Наука, 1995.
7. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект). — М.: ИПС — Воронеж МОДЭК, 1997.
8. Социальная работа: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2002.
9. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича. — У7 ч. — Ч. 2. — К.: ДЦССМ, 2002.
10. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник. — К., 2002.
11. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади. — К., 2001. — 168 с.
12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверевої, Т.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
13. Соціальні служби — родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. — К., 2002. — 128 с.

1. Волонтерський рух — рух із надання безкорисної допомоги тим, хто її потребує

Сучасна ситуація в Україні характеризується соціально-психологічною, економічною нестабільністю, зниженням рівня життя більшості населення, девальвацією моральних норм і цінностей у суспільстві, зростанням злочинності і насильства. Соціально-психологічні проблеми в Україні відобразились на психологічному самопочутті різних верств населення. Ще більш відчутно визначились категорії людей, які потребують

соціально-психологічної допомоги. Передусім, це молоді люди без жодного заняття; дорослі безробітні; діти, які не отримують потрібної уваги з боку батьків або не мають батьків; пенсіонери; інваліди та інші.

Сьогодні молодь — найбільш чутлива та вразлива частина населення країни, яка потребує соціально-психологічного захисту, допомоги і підтримки. Таку підтримку забезпечують кваліфіковані соціальні працівники та психологи [2, 3, 4, 5, 6].

Нині спостерігається зростання тенденції до урізноманітнення соціально-психологічної допомоги та форм роботи з молоддю. Звідси впливає потреба суспільства в кваліфікованих соціально-психологічних кадрах, які здатні впливати певною мірою на формування людини, допомагати реалізовувати себе як особистість.

На сучасному етапі розвитку нашої країни висококваліфікованих психологів і соціальних працівників в Україні не вистачає. Щоб розв'язати дану проблему, необхідно, по-перше, вивчити реальні потреби різних верств населення; по-друге, визначити, апробувати та поширити методики соціально-психологічної роботи, які допоможуть у реалізації цих потреб; по-третє, потрібна підготовка висококваліфікованих спеціалістів, здатних професійно впроваджувати розроблені концепції і програми соціально-психологічної роботи.

Незаперечним також є і той факт, що потреби населення в соціальній допомозі, психологічній підтримці і захисті зростають. Тому виникла необхідність у залученні до соціально-психологічної роботи з різними верствами населення добровільних помічників-волонтерів. Спільна робота психологів, соціальних працівників і волонтерів має великий потенціал, підвищує ефективність і якість послуг населенню.

Термін «волонтер» у перекладі з англійської мови означає «доброволець». Волонтер — це людина, яка добровільно, не переслідуючи корисливих цілей, займається діяльністю на користь суспільства, не отримуючи за це грошової винагороди. Волонтерський рух — це рух із надання безкорисної допомоги тим, хто її потребує. Волонтерський рух для молодих людей є невичерпним джерелом набуття освіти, можливістю вчитись, а також можливістю самореалізації. Волонтери не отримують матеріальної допомоги у вигляді заробітної плати, проте вони мають дещо інше — розвиток власних здібностей, моральне задоволення, відчуття власної необхідності тим, хто потребує допомоги, відчуття, що вони приносять користь, отримують нові знання тощо. Скільки у світі волонтерів, стільки і мотивів безкоштовної роботи. Волонтер — не тільки інструмент впливу на об'єкт соціально-психологічної роботи, а й сам є об'єктом такої роботи. Тому соціалізація волонтера — не менш, а може й навіть більш важлива проблема, ніж та соціально-психологічна робота, яку він виконує.

Волонтерська діяльність є соціально-психологічним явищем, оскільки її розглядають як систему взаємин між людьми, добровільне надання соціально-психологічної допомоги людині людиною.

Добровільність — це широке коло можливостей саморозвитку, розширення

знань про інших людей, демонстрація свого піклування про інших, випробування себе в нових умовах і обстановці, добра перспектива на майбутнє. Це конкретний спосіб підвищити якість життя людини, яка відчуває дискомфорт. Волонтери — це група людей, яка відчуває необхідність пошуку нових шляхів для надання своєму життю суспільної цілі і цінності.

Волонтерські групи та загони об'єднують людей, які на добровільних засадах беруть участь у соціально-психологічних програмах щодо попередження негативних явищ у молодіжному середовищі, надання допомоги різним верствам населення, соціальному становленню й інтеграції молоді в суспільство. Волонтери — добровільні помічники фахівців соціально-психологічної галузі, надають їм безпосередню та вагому допомогу. Така діяльність добровольців потребує не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань із психології, педагогіки, соціології, медицини тощо. Волонтери повинні володіти навичками спілкування з різними прошарками молоді, знайомитися з кращим досвідом роботи волонтерів нашої країни і зарубіжжя. Організація різних форм навчання волонтерів стає актуальним питанням сьогодення.

Через те що більшість волонтерських угруповань виникає стихійно та бере участь в одноразових акціях чи заходах, існує нагальна потреба в розробці системного підходу до залучення волонтерів, організації їхньої діяльності та підтримки розвитку волонтерського руху. Головну роль у зміцненні позицій добровольців і формуванні позитивного ставлення громадськості до їхньої діяльності відіграє впровадження системи навчання волонтерів, про що говорить досвід волонтерства інших країн.

Сьогодні послуги волонтерів потрібні для розв'язання проблем у соціально-психологічній, економічній, культурній, гуманітарній сферах. Це стало передумовою ініціативи проведення Міжнародного року волонтерів (МРВ). Генеральна Асамблея ООН, беручи до уваги рекомендації Економічної і Соціальної Ради, передані в резолюції 1997/44 від 22 липня 1997 р. на 52 сесії ухвалила рішення:

- проголосити 2001 рік «Роком волонтерського руху»;
- закликати уряди держав, волонтерські, громадські, урядові та неурядові організації до співробітництва;
- намітити шляхи поліпшення роботи, співробітництва та популяризації діяльності волонтерських організацій;
- Об'єднаній організації волонтерів розробити програму роботи.

Ідея проведення МРВ має надати допомогу у виконанні волонтерами своєї життєво необхідної роботи, а також сприяти визнанню її досягнень.

Ті, хто підтримав ідею проведення МРВ-2001, вірять, що внесок волонтерів може бути ще вагомішим, ніж є зараз.

2. Хто може бути волонтером

Волонтерами можуть бути спеціалісти різних галузей. Спеціаліста можна залучати і на одну годину, і на місяць. Важливо і в цьому випадку

вважати його волонтером, оголошувати і заохочувати як волонтера.

Три важливі правила в роботі зі спеціалістами:

— професійні погляди обох сторін на дану проблему мають збігатися (в кращому випадку «не розбігатися»);

— гнучкий графік для спеціаліста;

— забезпечення можливості професійної або наукової кар'єри.

Спонсори не обов'язково можуть підтримувати організацію матеріально. Але керівники фірм можуть надати реальну методичну допомогу в організації роботи і пошуку фінансів. Такий варіант часто називають патронаж організації. Кращий спосіб організувати патронаж — створити опікунську раду при організації, де опікунами будуть керівники різних фірм, відомі в місті або країні особи: артисти, музиканти. Опікун не завжди допоможе грошима, але спрацює його ім'я, він залучить інших, порадить, що робити. Потрібно пам'ятати, що керівники багатьох фірм мають вищу економічну освіту, величезний досвід роботи з фінансами, досвід управління.

Юрист фірми може надати безкоштовну консультацію або постійну юридичну підтримку. Співробітники фірми можуть у вільний від роботи час виконувати роботу, не пов'язану з їхньою основною діяльністю. Деякі компанії оплачують власним працівникам той час, який вони витрачають на допомогу благодійній організації. У фірмі можна орендувати зал для проведення благодійних заходів без орендної плати.

Принципи роботи з волонтерами з бізнесу такі ж самі, що й з іншими. Дуже важливо поважати і враховувати їхні можливості, не вимагати від них більше, ніж вони можуть зробити, заохочувати, з-поміж усього й подарунками, і листами-подяками. Є тільки два доповнення щодо роботи з волонтерами-бізнесменами. Перше: до них потрібно ставитися, як до рівних — не зверхньо, не принижуючи себе. Друге: не можна вимагати коштів, якщо керівник фірми, хтось із співробітників працюють в організації волонтером.

Люди, які працюють у державному апараті, наприклад у міській адміністрації, також можуть бути волонтерами. Однак, перш ніж залучити їх до цієї діяльності, слід з'ясувати, чи не призведе це до конфлікту волонтера з начальством. Надійніший варіант — керівництво дає згоду на роботу свого працівника волонтером.

Чиновники місцевої адміністрації можуть бути волонтерами як приватні особи.

Волонтерами можуть бути не тільки особи, які досягли 18-річного віку, а й діти та підлітки.

Принципи роботи з волонтерами-клієнтами такі ж, як і з іншими. Не слід забувати про їхні особисті потреби, про те, що вони прийшли не тільки допомагати, але й отримувати допомогу.

Будь-які волонтерські групи при центрах соціальних служб для молоді діють у межах соціальних програм, які реалізуються центрами, передбачені планами робіт, завданнями, що покладені на центри державою. Тому потрібен інструмент для оволодіння волонтерами змістом діяльності центру саме того напрямку, в якому вони бажають працювати і допомагати, визначення власних завдань, їхнього

обсягу, методів і форм роботи. Центри, які залучають до роботи волонтерів, повинні планувати систематичне їхнє навчання, наради, інструктування, дискусії, семінари, круглі столи, тренінги, що дозволяє урізноманітнити форми ознайомлення волонтерів із змістом, напрямками, особливостями, видами соціально-психологічної роботи залежно від рівня професійної підготовки до такої діяльності.

Сьогодні істотною роль у зміцненні статусу добровольців при центрах ССМ та формуванні позитивного ставлення громадськості до їхньої діяльності відіграє впровадження системи навчання волонтерів. Виходячи із специфіки діяльності та завдань соціальних служб для молоді, використовуються досить різноманітні форми навчання добровольців для формування в них знань, умінь і навичок, наприклад:

- протягом року — школа волонтерів;
- протягом півріччя — тематичні волонтерські курси;
- протягом місяця — табір підготовки добровольців-помічників;
- протягом тижня — курси підвищення майстерності тощо.

Становлення волонтерського руху в Україні нині відбувається за кількома основними напрямками, які мають такі особливості:

1. Добровільна безкоштовна робота волонтерів у громадських і некомерційних організаціях — надання допомоги різним категоріям населення у будь-яких видах діяльності, навчання, розвитку. Таке спрямування діяльності волонтерів будь-якого віку сприяє їхній творчій і соціальній самореалізації, саморозвитку та самостереженню.

2. Добровільна систематична або епізодична допомога державним установам реалізовувати соціальну політику — допомога освітянським (шкільним і позашкільним) закладам у навчально-виховній роботі, установам соціального забезпечення в роботі з дітьми та молоддю з особливими потребами й людьми похилого віку.

3. Волонтерська діяльність є наслідком творчого саморозвитку, навчання інших тому, що сам добре знаєш, але ця діяльність не є професійною.

4. Педагогічно спрямована волонтерська діяльність, по суті, виступає і механізмом розвитку особистості, її соціалізації і духовного становлення. Цей напрямок розвивається в дитячих і молодіжних об'єднаннях (метою їх створення є суспільно корисна діяльність), у різних групах при ЦССМ.

Аналізуючи напрями і деякі форми роботи, де задіяні волонтери, слід відзначити, що майже вся робота центрів ССМ допускає можливість залучення волонтерів.

Резюме

Волонтерський рух є по суті частиною кожної цивілізації та будь-якого суспільства. У загальному розумінні — це той внесок, який робиться людьми на засадах добровільницької діяльності, без матеріального заохочення, для добробуту і процвітання суспільства. Ця діяльність може набувати різних форм: від повсякденних форм взаємодопомоги до спільних дій психологів і соціальних працівників під час кризи.

Кожна людина, яка живе в суспільстві, намагається зайняти в ньому певне місце, свідомо керуючись тими вимогами, які суспільство висуває до

кожного з його членів. Волонтерська діяльність дає людині можливість самореалізувати себе, удосконалити індивідуальні якості та властивості особистості, відкрити внутрішні резерви людини. Тому волонтерську діяльність розглядають як соціально-психологічне явище. З одного боку, волонтери надають соціально-психологічну допомогу тим, хто її потребує, а з іншого — вони починають розуміти свої особистісні недоліки й проблеми, поступово їх долаючи і стаючи цілісними особистостями. В основі волонтерства лежить розуміння себе та впевненість у своїх силах.

Нині необхідність у волонтерстві зросла як ніколи. У зв'язку з посиленням впливу на найуразливіші групи населення таких світових проблем, як винищення довкілля, зловживання наркотиками, загроза поширення СНІД/ВІЛ, постала нагальна проблема в тому, щоб волонтери взяли на себе частину відповідальності за розв'язання соціально-психологічних проблем суспільства.

На даний момент в Україні більшість аспектів роботи волонтерів при її неосязності залишаються невизнаними, оскільки в багатьох випадках їхня діяльність здебільшого має неофіційний і неструктурований характер. Це пов'язано ще й з тим, що волонтерство в нашій країні почало розвиватись 10 років тому, тоді, коли за кордоном воно має давню історію.

Ефективність волонтерської діяльності на належному рівні досліджена в Канаді, Англії, Франції, Америці, Німеччині. Але ми не можемо повністю перенести іноземний досвід волонтерської роботи в умови сучасної України.

Реальна соціально-психологічна робота з надання допомоги в нашій країні, в основному, сконцентрована в системі центрів соціальних служб, різноманітних громадських (дитячих, молодіжних, жіночих) і релігійних організаціях. Актуальність вивчення теоретичних аспектів і практичних шляхів залучення волонтерів до соціально-психологічної роботи є важливою з двох причин:

- 1) розширення соціально-психологічної допомоги;
- 2) соціалізація дітей і молоді, які беруть участь у процесі надання соціальної та психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Ми зробили спробу простежити за різними механізмами залучення населення до волонтерської діяльності залежно від первинних мотивів включення в неї. Від знання та розуміння мотивів волонтерської діяльності залежить ефективність роботи добровільних помічників у соціально-психологічній сфері. Знаючи, чому людина прагне допомогти іншим людям, можна передбачити та попередити випадки, коли мотиви можуть викликати певні ускладнення. Успіх волонтерської діяльності полягає у створенні оптимальних можливостей для кожного учасника, втіленні якомога більших мотиваційних потреб.

Людам, які керують волонтерськими програмами, потрібно пам'ятати про велику відповідальність, яку вони несуть. Адже, з одного боку, вони відповідають за самих волонтерів і їхні дії, а з іншого — за клієнтів, яким надається добровільна допомога. Коли рівень соціально-психологічних послуг, які надаються волонтерами, є нижчим, ніж загальноприйняті норми в

суспільстві, то особі, якій надається така допомога, завдається шкода. Тому кожен керівник волонтерської програми повинен знати принципи роботи з волонтерами, уміти правильно організувати їхню діяльність і підвищувати рівень ефективності волонтерської роботи.

Зрозуміло, що за результати надання соціально-психологічних послуг клієнтам відповідають не тільки керівники волонтерських угруповань, але й самі волонтери. Категорій добровільних помічників, залучених до соціально-психологічної роботи, є багато. Тому це створює деякі труднощі у волонтерській діяльності. Адже категорії добровільних помічників відрізняються не тільки мотивами включення у волонтерську роботу, але й професійним рівнем підготовки, тобто сформованістю певних знань, умінь і навичок. Особливої обережності у волонтерській діяльності потребують діти, підлітки і клієнти, які стали добровільними помічниками з тих чи інших причин.

Керівництво волонтерами включає роботу з людьми і тому вимагає регулювання змін у методах роботи людей. Добровільницька діяльність постійно раціоналізується, виникають нові форми, методи та підходи до даної проблеми. Це пов'язано з тим, що розвиток суспільства не стоїть на місці. Кожен день ми стикаємось з новими вимогами нашого суспільства. Тому ті, хто займається проблемою волонтерської діяльності, повинні розробляти нові технології раціонального використання волонтерів у соціально-психологічній сфері. Для добровільних помічників потрібно створювати оптимальні умови праці, детально продумувати дії самих волонтерів, намагатись максимально наближено передбачити ефективність надання волонтерами соціально-психологічних послуг.

Лекція 9. ЗДІЙСНЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКАМИ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ МОЛОДІ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНИХ ПРОГРАМ

1. Структура надання соціальних послуг соціальними службами для молоді.
2. Система надання соціальних послуг соціальними службами для молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Законодавство України про соціальний захист населення. — К., 2000. — 224 с.
2. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: ДЦССМ, 2000.
3. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко. — Кн. 2 — К.: ДЦССМ, 2002.
4. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. — М.: ИНФРА, 2002.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.
6. Ляшенко А.И. Организация и управление социальной работой в России. — М.: Наука, 1995.
7. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект). — М.: ИПС — Воронеж МОДЭК, 1997.
8. Социальная работа: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2002.
9. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича. — У7 ч. — Ч. 2. — К.: ДЦССМ, 2002.
10. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник. — К., 2002.
11. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади. — К., 2001. — 168 с.
12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверєвої, Т.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
13. Соціальні служби — родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. — К., 2002. — 128 с.

1. Структура надання соціальних послуг соціальними службами для молоді

Проблемами молоді займаються також Міністерство сім'ї, молоді та спорту, Український інститут соціальних досліджень та соціальні служби для молоді (ССМ), які діють відповідно на обласному, міському та районному рівнях, структури Міністерства внутрішніх справ України.

Під системою соціальних служб для молоді слід розуміти основні

структури, зокрема, спеціалізовані соціальні служби для молоді та центри соціальних служб для молоді, які уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики й надавати соціальні послуги і соціальну допомогу молодим громадянам.

На державному рівні функціонує Український державний центр соціальних служб для молоді.

Центри соціальних служб для молоді — це спеціалізовані заклади, на які покладено державою завдання практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку молоді.

На регіональному рівні в Україні діють 27 регіональних ЦССМ (відповідно до територіально-адміністративного поділу України) — Республіканський центр соціальних служб для молоді (АР Крим), 24 обласні, Київський і Севастопольський міські ЦССМ. Центри регіонального рівня створюються відповідно за рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій та належать до сфери їх управління.

На місцевому рівні в кожному регіоні України діють: районні, міські та районні у містах центри ССМ.

Особливу увагу приділяють таким завданням, як:

— надання різноманітних соціальних послуг, соціально-медичної, психолого-педагогічної, правової, інформаційної, матеріальної та інших видів соціальної допомоги, консультування дітей і молоді. При цьому всі ці види соціальної допомоги молоді можуть здійснюватися в різних формах: очних, заочних, стаціонарних, комплексних;

— розробка та здійснення системи заходів щодо створення умов, достатніх для комфортної й успішної життєдіяльності різних категорій дітей та молоді;

— здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, застосування комплексу заходів, спрямованих на подолання негативних явищ у молодіжному середовищі;

— розробка та впровадження реабілітаційних програм, змістом яких є відновлення соціальних функцій, морального, психічного і фізичного стану дітей і молоді, пристосування їх до безпечних соціальних і сімейних умов життєдіяльності, а також надання допомоги дітям, молоді, які зазнали від інших жорстокості й насильства чи потрапили в екстремальні ситуації;

— здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення міжнародного досвіду роботи з питань соціальної підтримки, допомоги і захисту дітей і молоді;

— співпраця з центральними і місцевими органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, громадськими організаціями, фізичними особами в розв'язанні питань соціальної підтримки й соціального розвитку дітей і молоді;

— сприяння дитячим, молодіжним організаціям і окремим громадянам у їхньому освітньо-культурному і фізичному розвитку, участі в трудовій та суспільно-значущій діяльності.

Соціальна робота є комплексом різних видів діяльності ЦССМ. З них варто відзначити такі:

— соціальне обслуговування — соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів щодо задоволення різноманітних потреб з метою гармонійного та всебічного розвитку дітей, молоді і сім'ї;

— соціальний супровід — соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів щодо підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених верств населення для подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу;

— соціальна профілактика — соціальна робота, яка спрямована на організацію та впровадження системи заходів щодо попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, виявлення та запобігання будь-якому негативному впливу та його наслідкам для життя і здоров'я дітей, молоді та сім'ї;

— соціальна реабілітація — соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів з метою відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей, молоді, сім'ї, їхніх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загально визнаних суспільних правил і норм [7].

Розглянемо, як вищі органи влади нашої держави: Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів України — приділяють увагу формуванню та реалізації державної молодіжної політики.

Декларація Верховної Ради України від 15 грудня 1992 року № 2859-ХІІ «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (ст. 8), закон України від 5 лютого 1993 року «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (ст. 6), постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.93 № 648 «Про соціальні служби для молоді» та від 17.10.95 № 839 «Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді» започаткували створення системи центрів соціальних служб для молоді як спеціальних державних установ, які надають соціальні послуги та соціальну допомогу молодим людям. Указ Президента України від 4 грудня 1996 року № 1165 «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» забезпечив подальший розвиток і зміцнення системи центрів соціальних служб для молоді.

Для підвищення ефективності діяльності центрів соціальних служб для молоді Кабінет Міністрів України прийняв відповідну постанову від 21 січня 1998 року № 63 «Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності». Відповідно до цієї постанови передбачалося до 01.01.2000 року завершити формування системи центрів соціальної служби для молоді (ССМ).

Відповідно до відомчого статистичного звіту за 1999 рік на 1.01.2000 рік в Україні було створено 545 центрів ССМ, а саме: український державний центр соціальних служб для молоді, республіканський АР Крим, 24 обласних, київський і севастопольський міські, 317 районних, 124 міських, 49 районних у містах центрів соціальних служб для молоді.

На 01.07.2000 рік, окрім українського державного центру ССМ, діяло 528

центрів ССМ, а саме: республіканський (АР Крим), 24 обласних, київський і севастопольський міські, 327 районних, 122 міських і 53 районних у містах, у яких працювало 2424 штатних працівників.

Відповідно до відомчого статистичного звіту за 2000 рік, на 01.01.2001 рік в Україні було створено 559 центрів ССМ, а саме: український державний центр ССМ, республіканський АР Крим, 24 обласних, київський і севастопольський міські, 360 районних, 123 міські, 48 районних у містах центрів ССМ.

Протягом 2000 року було створено 4 міських і 49 районних центрів ССМ, порівняно з 1999 роком, кількість центрів ССМ збільшилась на 8%.

Станом на 01.05.2001 рік в Україні діє 591 центр ССМ, а саме:

- Український державний центр ССМ;
- Республіканський АР Крим;
- 24 обласних;
- Київський і севастопольський міські;
- 398 районних;
- 129 міських;
- 36 районних у містах центрів ССМ.

Кількість районних центрів ССМ зросла на 10% і міських — на 5%. Водночас значно зменшилась (на 25%) кількість районних у містах центрів ССМ.

Слід відзначити, що при підготовці плану розвитку мережі центрів соціальних служб для молоді на 1999—2000 роки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.01.98 № 63 «Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності», деякі обласні державні адміністрації не передбачили створення центрів ССМ у всіх адміністративно-територіальних одиницях, де згідно з типовим положенням про соціальні служби для молоді, затвердженим тією ж постановою Кабінету Міністрів України, повинні функціонувати центри ССМ (у містах обласного підпорядкування, районах і районах у містах).

Так, згідно з планом розвитку мережі центрів ССМ на 1998—1999 роки в запорізькій області було передбачено створення центрів ССМ у 17 адміністративно-територіальних одиницях при наявних 33. У Вінницькій області на той час було 33 адміністративно-територіальних одиниць, а створення центрів ССМ заплановано лише в 28 з них. Така ж ситуація і в АР Крим (29/26), Київській (36/33), Луганській (37/28), Одеській (42/31), Сумській (28/25), Харківській (44/41), Херсонській (25/22), Хмельницькій (26/22) областях. Таким чином, згідно з типовим положенням про соціальні служби для молоді, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21.01.98 №63, на 01.01.2000 рік потрібно було створити не 719 центрів ССМ, а 779.

Станом на 01.05.01 завершено формування мережі центрів ССМ у регіоні в Рівненській, Тернопільській областях і м. Києві.

Якщо не враховувати райони в містах, де створення центрів ССМ є досить проблематичним, а іноді й недоцільним, з точки зору адміністративної реформи та фінансових можливостей міст, то процес створення центрів ССМ у районах і містах району закінчили Миколаївська область і м. Севастополь.

Близькі до завершення формування мережі центрів ССМ у регіонах Волинської (95%), Закарпатської (88%), Сумської (86%) областей, їм залишилось створити відповідно 1, 2, 4 центри ССМ.

Найменший показник охоплення мережею центрів ССМ мають:

— Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.01.98 № 63: Івано-Франківська область — 40%, Херсонська область — 55%, Чернігівська область — 54%, м. Севастополь — 20%.

— Відповідно до реальної кількості адміністративно-територіальних одиниць у регіоні: Запорізька область — 36%, Івано-Франківська область — 40%, Луганська область — 64%, Херсонська область — 48%, Чернігівська область — 50%, м. Севастополь — 20%.

До 2001 року майже не займалися розбудовою мережі центрів ССМ у регіоні Запорізька, Івано-Франківська, Миколаївська, Херсонська та Чернігівська обласні державні адміністрації. За період від 1996 до 2000 року в цих областях було створено не більше 3 центрів соціальних служб для молоді.

І тільки в цьому році з'явилися відповідні зрушення. Особливо слід відмітити роботу Миколаївської (створено 10 центрів ССМ) і Вінницької (створено 5 центрів ССМ) обласних державних адміністрацій.

У цілому слід відзначити, що в поточному році, незважаючи на серйозне скорочення центрів ССМ у Донецькій області, спостерігається суттєвий прогрес у напрямку створення центрів соціальних служб для молоді.

За даними статистичної звітності станом на 01.01.01 рік, у системі ЦССМ при нормативній чисельності 5112 працівників затверджена штатна чисельність становить 2823 працівники, а насправді працювало 2609. Тобто, комплектація кадрами центрів ССМ становить 51% від нормативної та 92% від затвердженої штатної чисельності. Вакантних посад — 214.

Але якщо із загальної кількості затверджених штатних одиниць виключити штатні одиниці регіональних ЦССМ як найчисельніші і де виконується нормативний показник, то комплектація кадрами місцевих центрів ССМ (районних, міських і районних у містах) відповідно становить 49%.

З 2573 в дійсності працюючих спеціалістів центрів ССМ вищу освіту мають 1850 працівників (72%), незакінчену вищу — 273 працівника (11%), середню спеціальну — 367 (14%), середню — 83 (3%).

Порівняно з 1999 роком кількість працівників з вищою освітою збільшилась на 5%, відповідно працівників із середньою спеціальною освітою зменшилась на 18%. Якщо в 1999 році кількість працівників з вищою освітою від загальної кількості в дійсності працюючих у ЦССМ становила 73%, то в 2000 році — 71%. Відповідно із середньою спеціальною освітою в 1999 році - 19% від загальної кількості, а в 2000 році — 14%.

Тобто спостерігається зменшення кількості працівників із вищою та середньою спеціальною освітою порівняно із загальною кількістю працівників.

У системі ЦССМ станом на 01.01.01 рік працює 33 (1%) соціальних працівників, 115 (4%) соціальних педагогів, 379 (15%) психологів, 1012 (39%) педагогів, 407 (16%) бухгалтерів, 103 (4%) юристів, 26 (1%) соціологів, 39 (1%) медичних працівників. 479 (19%) працівників не мають спеціальної освіти, яка

б відповідає функціям і завданням цих установ, тобто це стосується кожного з працівників центру ССМ.

Велику тривогу викликає різке скорочення чисельності працівників центрів соціальних служб для молоді. На жаль, формальний підхід до розрахунків видатків в обласних державних адміністраціях стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей не враховує специфіку центрів соціальних служб для молоді і насправді ставить під сумнів існування і розвиток системи центрів ССМ. Планування видатків з розрахунку на кількість населення не враховує, по-перше, існуючої мережі центрів ССМ і кількості штатних працівників, по-друге, функцій центрів ССМ, а саме здійснення ними соціального обслуговування (надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та інформаційних послуг), соціальної профілактики, соціальної реабілітації та соціального супроводу.

При даній формі розрахунків обсяг фінансування центрів ССМ районів і міст передбачає фонд оплати праці лише 2—3 штатних працівників районних і більшості міських центрів ССМ і не включає кошти на комунальні послуги, відрядження тощо, а також на реалізацію їхніх програм і заходів.

У результаті кількість штатних посад у 62 (11% від загальної кількості центрів ССМ) центрах соціальних служб для молоді станом на 01.05.01, порівняно з 01.01.01 (при збільшенні кількості центрів ССМ), зменшилася від 2786 до 2670, тобто на 116 посад.

У 33 центрах ССМ (5% від загальної кількості центрів ССМ) затверджено 1 штатну одиницю (Вінницька область — 2 центри ССМ, Волинська — 10, Дніпропетровська — 2, Закарпатська — 2, Кіровоградська — 3, Миколаївська — 6, Рівненська — 1, Сумська — 2, Харківська — 1, Херсонська — 1, Чернівецька — 2), у 106 центрах ССМ (18% від загальної кількості центрів ССМ) затверджена штатна чисельність становить 2 працівника (Вінницька область — 2 центри ССМ, Волинська — 3, Дніпропетровська — 15, Донецька — 4, Закарпатська — 5, Івано-Франківська — 2, Київська — 5, Кіровоградська — 7, Луганська — 1, Миколаївська — 9, Одеська — 5, Полтавська — 5, Сумська — 10, Тернопільська — 1, Харківська — 13, Херсонська — 6, Хмельницька — 4, Чернівецька — 9), у 138 центрах ССМ (23% від загальної кількості центрів ССМ) затверджена штатна чисельність становить 3 працівники.

Із 20 центрів Волинської області в 10 працюють по одній особі, у 3 — по 2 (65%). У Дніпропетровській області із 46 центрів ССМ у 2 працює по одній особі, у 15 — по 2 (40%). У Закарпатській області із 14 центрів ССМ у 2 працюють по одній особі, а в 5 — по 2 (50%). У Кіровоградській області із 20 центрів ССМ у 3 працюють по одній особі, а в 7 — по 2 (50%). У Миколаївській області з 25 центрів ССМ у 7 працюють по одному працівнику, а у 8 — по 2 (60%). У Харківській області з 34 центрів ССМ в 1 центрі ССМ працює 1 працівник, а в 13 — по 2 (11%). У Сумській області з 24 центрів ССМ у 3 працює по одній особі, а в 10 — по 2 (54%). У Херсонській області з 12 центрів ССМ в 1 працює одна особа, а в 6 — по 2 (58%). У чернівецькій області з 12 центрів ССМ у 2 працює по одній особі, а в 9 — по 2 (92%).

Тобто, у 265 центрах ССМ (45% від загальної кількості центрів ССМ в Україні, окрім республіканського АР Крим, обласних, київського та севастопольського міських центрів ССМ) затверджена штатна чисельність становить не більше 3 працівників, що не дає їм змоги хоча б у мінімальному обсязі виконувати завдання і функції, визначені державою.

Так, перехід центрів ССМ Донецької області на фінансування згідно з розрахунком видатків і за рахунок місцевих бюджетів, призвів до того, що з 28 міських центрів ССМ у 10 було скорочено від одного до чотирьох спеціалістів, наприклад, у Краснолиманському міському центрі ССМ з 9 працівників скорочено 5, а Вугледарський міський центр ССМ взагалі було ліквідовано. Із 17 районних центрів ССМ у 9 центрах ССМ було скорочено від одного до трьох спеціалістів, а в містах Донецьку та Горлівці було ліквідовано районні центри ССМ (відповідно 9 і 3).

Таким чином, чисельність працівників центрів ССМ Донецької області, порівняно зі станом на 01.01.01, зменшилась на 52 особи і становить 299 осіб.

Суттєво скоротилася чисельність працівників центрів ССМ Одеської області (на 24 особи), Харківської області (на 23 особи), Черкаської області (на 11 осіб), Чернівецької області (на 9 осіб), Чернігівської області (на 6 осіб). На 4 і менше осіб скоротилася чисельність працівників у Волинській, Житомирській, Луганській, Миколаївській, Хмельницькій областях.

Водночас Кіровоградська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Херсонська області не тільки зберегли, але й збільшили чисельність працівників центрів ССМ регіону. Приклад Рівненського обласного центру ССМ показує, що в несприятливих умовах можна, при відповідній роботі з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, розв'язати проблему фінансування центрів ССМ. Сесії обласної, районних і міських рад області в 2001 році майже втричі збільшили асигнування на програми стосовно сім'ї, жінок, дітей і молоді від 366,4 тис. до 963,5 тис. грн., серед них системи центрів ССМ — до 559 тис. грн., що на 66% перевищує суму, виділену на всю галузь. Окремі райони, керівники адміністрацій яких розуміють важливість розв'язання проблем даних категорій населення (не без участі центрів ССМ, які показали своєю роботою необхідність їхнього існування), збільшили обсяги фінансування в 4—5 разів.

У тій же Донецькій області цілу низку міських і районних центрів ССМ зберегли, а то й збільшили чисельність працівників.

Слід відзначити Очаківський районний центр соціальних служб для молоді, де нині працює вже 13 працівників при нормативній чисельності 10 осіб; Кіровоградський міський центр ССМ, де працює 18 працівників, а загальний обсяг фінансування становить 243,4 тис. грн.

Зараз в Україні 800 адміністративно-територіальних одиниць (міста державного, республіканського та обласного підпорядкування, райони та райони в містах, у яких згідно із законом України «Про зміни до закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» можуть створюватися центри соціальних служб для молоді. Усі вони будуть враховані в плані розвитку мережі центрів ССМ, який планується затвердити постановою Кабінету Міністрів України «Про розвиток системи

центрів соціальних служб для молоді», проект якої розглядається сьогодні в міністерствах і відомствах, в обласних державних адміністраціях.

2. Система надання соціальних послуг соціальними службами для молоді

Систему надання соціальних послуг соціальними службами для молоді розглянемо на прикладі міста Києва.

Соціальні служби молоді м. Києва — один із прикладів турботи міської влади про молодь і форма участі молоді в соціально значимих програмах територіальної громади. Два стратегічних напрямки роботи соціальних служб не є ізольованими, тим більше, що соціальна робота з дітьми, молоддю в м. Києві не можлива без взаємодії соціальних працівників з громадськими, благодійними організаціями. Головне в роботі соціальних служб молоді — бути трохи попереду загальновідомих процесів соціально-економічного розвитку міста, забезпечувати через різні форми роботи потенціал самостійності молодих людей, їхнє вміння до спільної праці, їхні навички безпечної поведінки, їхні здібності реалізувати соціально значимі ініціативи.

З чого все починалось?

З перших же місяців проголошення незалежності України головним із першочергових завдань постало питання ставлення держави до молоді. Невипадково, уже 1992 року був прийнятий Закон України «Декларація про основні засади державної молодіжної політики». Питання молоді — завжди питання держави, яка поважає свій статус і дбає про розвиток. «Декларація про основні засади державної молодіжної політики» законодавче визначила основи діяльності соціальних служб для молоді. У часи становлення України соціальні служби для молоді пройшли складний шлях утвердження організаційної та професійної сутності серед інших організацій соціальної сфери. Як носії абсолютно небаченого для минулого України ставлення до людини, соціальні служби молоді набирали сили власне від головного: повага до будь-якої молодої людини, сприйняття її суб'єктивного світу, наявність соціальних послуг для молоді, які вона обирає добровільно та забезпечує тим самим власний простір «незалежного життя». І дотепер, на жаль, залишається поширеною точка зору: соціальні служби молоді ніби зобов'язані ізолювати «поганих юнаків» і примусити «їх бути кращими». Дискусія є закономірною за умов стількох років української незалежності. Дискусія буде безмежною, якщо українська держава, на тлі політичної боротьби, так і не займе стратегічної позиції.

Соціальні служби молоді з перших днів свого існування в м. Києві зайняли місце індикатора настроїв молоді, запитів молодих, формою реалізації участі самої молоді в десятках програм соціальної значимості для нашого міста. Відповідно до розпорядження представника Президента в м. Києві від 28 жовтня 1992 року № 1319 «Про створення міського Центру «Соціальна служба для молоді», соціальним працівникам було визначено за мету: надавати молоді повсякденну та багатопрофільну допомогу соціального, інформаційного,

правового, медико-психологічного характеру. Розпорядженням Київської міської державної адміністрації №1647 від 20.08 2002 року "Про внесення змін до Положення про Київський міський центр соціальних служб для молоді" визначено основну мету діяльності соціальних служб молоді, а саме: створювати соціальні умови для життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей і молоді, захист їхніх конституційних прав, свобод, законних інтересів, задоволення культурних і духовних потреб.

Основний шлях реалізації мети (тобто досягнення головного результату роботи) соціальних служб для молоді — це створення й забезпечення діяльності спеціалізованих соціальних служб. 2004 року їх працювало понад 80. Власне від них і залежить якість надання адресних, доступних, кваліфікованих і безкоштовних соціальних послуг для дітей, молоді, різних категорій сімей. Назви спеціалізованих соціальних служб молоді прояснюють або "головного" адресата діяльності, або актуальну соціальну проблему дітей, молоді, різних категорій сімей, у яку втручаються сучасні соціальні працівники, а саме:

спеціалізовані соціальні служби молоді (в районах міста) «Дружні для молоді послуги»;

спеціалізовані соціальні служби молоді (в районах міста) «Центр соціальної реабілітації дітей, молоді з функціональними обмеженнями», їх у місті вісімнадцять;

спеціалізовані соціальні служби молоді (в районах міста) «Центр соціального супроводу сім'ї», їх у місті десять; спеціалізовані соціальні служби молоді (в районах міста) «Центр профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі», їх у місті також десять;

спеціалізовані соціальні служби молоді (у навчальних закладах міста) «Студентська соціальна служба», їх у місті вісім; спеціалізовані соціальні служби молоді (загальноміської сфери обслуговування, їх, як правило, по одній-дві), до прикладу: «Центр соціального супроводу прийомної сім'ї», «Телефон Довіри», «Координаційно-освітній центр з питань попередження насильства в сім'ї», «Центр підготовки молоді до сімейного життя та усвідомленого батьківства», «Освітньо-методичний центр соціальної роботи», «Центр вуличної соціальної роботи», «Пошта довіри для дітей, молоді, різних категорій сімей», «Центр психологічної допомоги», «Центр допомоги сім'ям з проблемами наркоманії та ВІЛ/СШД», «Центр соціалізації молоді з функціональними обмеженнями», «Центр соціальної допомоги людям з обмеженими можливостями»; «Консультативний центр для ін'єкційних наркоманів «Довіра», «Центр соціальної роботи з військовослужбовцями», «Міжвідомчі цілодобові служби «Інформаційно-консультативна соціально-медична приймальня», «Центри соціального супроводу молоді, яка перебуває або повернулася з місць позбавлення волі», «Центр інформаційної та соціально-рекламної роботи в молодіжному середовищі», «Центр правової освіти» тощо.

Закономірно постає питання: наскільки доцільним є така структура надання соціальних послуг? Доцільність визначає сьогодні кілька чинників. По-перше, це звернення киян: кожного дня до спеціалізованих соціальних служб молоді звертається понад 700 киян. По-друге, це вміння соціальних

працівників: на обліку соціальних служб молоді перебуває кілька тисяч сімей з різними соціальними проблемами; важливо розуміти, що це не бюрократичний облік, а добровільна основа соціального супроводу на підставі конкретної соціальної ситуації людини, сім'ї. По-третє, це політичні рішення Київського міського голови щодо зменшення ризику, небезпеки в громаді: власне через залучення молоді, їхніх батьків, лідерів дитячих і молодіжних організацій до участі в реалізації однієї із соціальних програм.

Інше питання про — якість соціальної роботи, інтенсивність діяльності. Соціальні працівники з дітьми, молодцю м. Києва перші в Україні розробили та прийняли Обітницю (етичні правила) спеціалістів соціальної роботи в громаді міста. У соціальних службах для молоді прийняті для виконання особливі права клієнтів. У кожному приміщенні розміщені інформаційні куточки для дітей, молоді, їхніх батьків. Щотижня до міського центру соціальних служб для молоді надходить кілька десятків відгуків киян за фактом взаємодії із соціальними працівниками. Цей зворотний зв'язок, Обітниця та особливі права клієнта і є головними регуляторами якості роботи.

Сьогодні в мережі соціальних служб молоді працює близько п'ятисот соціальних працівників, які реалізують особистісну потребу більше однієї тисячі волонтерів, майже п'ятдесят громадських і благодійних організацій визначили додатковий свій статус — партнер соціальної служби молоді м. Києва. Це мало чи багато? Головне, це адекватність, оперативність допомоги дітям, молоді у важкій ситуації. Власне цим і визначаються джерела розвитку соціальних служб молоді. Сьогодні майже шістдесят волонтерів соціальних служб молоді оволодівають спеціальністю соціальної роботи у вищих навчальних закладах міста, близько трьохсот підлітків засвоюють допрофесійні ази соціальної роботи в навчально-виробничих комбінатах.

Соціальні працівники своєю діяльністю стверджують цінності гуманізму, справедливості та розвитку кожної особистості, будь-якої сім'ї. Саме тому, бачиться за основне привітати колег із соціальної роботи з особливим статусом у цьому житті та побажати кожному бути гідним звання «довіреної особи», від якої залежить доля людини.

Лекція 10. ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД РОЗВ'ЯЗАННЯ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ГРОМАДЯН КИЇВСЬКИМ МІСЬКИМ ЦЕНТРОМ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ І МОЛОДІ

1. Загальна характеристика центру.
2. Методологія розв'язання актуальних проблем різних категорій громадян роботи центром за напрямками та основними пріоритетами.
3. Аналіз результатів практичної діяльності Київського освітньо-методичного центру соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Законодавство України про соціальний захист населення. — К., 2000. — 224 с.
2. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: ДЦССМ, 2000.
3. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко. — Кн. 2 — К.: ДЦССМ, 2002.
4. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Сорвина. — М.: ИНФРА, 2002.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.
6. Ляшенко А.И. Организация и управление социальной работой в России. — М.: Наука, 1995.
7. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект). — М.: ИПС — Воронеж МОДЭК, 1997.
8. Социальная работа: теория и практика. — М.: ИНФРА-М, 2002.
9. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича. — У7 ч. — Ч. 2. — К.: ДЦССМ, 2002.
10. Мигович І.І., Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник. — К., 2002.
11. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади. — К., 2001. — 168 с.
12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверевої, Т.М. Лактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
13. Соціальні служби — родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. — К., 2002. — 128 с.

1. Загальна характеристика центру

Методом якісного підходу як відкритого, пошукового, неструктурованого за характером аналізу системи (проблемної ситуації), за В.А. Ядовим [29, 30], ми провели дослідження методології соціальної роботи Київського міського

центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді.

При цьому було проаналізовано 24 різні документи, які регламентують діяльність центра (8 — міського і 16 — районних центрів, які входять до складу міського). Документи відбирались так, щоб можна було надати загальну характеристику діяльності 61 спеціалізованій соціальній службі, які входять до складу Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді.

Проведена робота дає нам підґрунтя стверджувати таке.

Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) (далі — Центр) — це спеціальний заклад, що надає соціальні послуги сім'ям, дітям і молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Відомості про керівництво:

Директор — Шендеровський Костянтин Сергійович, заслужений працівник освіти України, магістр Манчестерського університету із соціального адміністрування та соціальної роботи.

Контактний телефон: 458-27-67

Заступники директора:

Колобова Ярослава Валеріївна.

Контактний телефон: 458-20-94;

Сук Людмила Борисівна.

Контактний телефон: 456-49-83.

Адреса Центру:

03057, м. Київ, вул. Довженка, 2, офіс 11-58,

тел/факс: 458—27—67 тел: 456—49—83

e-mail: kmcssm@ukr.net

При Київському міському центрі соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді діє 61 спеціалізована служба. Усі вони працюють за різноманітними програмами: допомагають дітям і молоді з особливими потребами, проблемним родинам, дітям вулиці, підліткам, які потрапили в кризову ситуацію, надають профілактично-освітні послуги. Психологи, педагоги, юристи допоможуть підліткам і їхнім батькам вирішити сімейні, психологічні, правові питання. Соціальні служби для сім'ї, дітей і молоді є в кожному районі (дод. А).

Київський міський центр соціальних служб для молоді підписав угоди про співпрацю з десятками громадських і благодійних організацій. Змістом співпраці є: обмін досвідом у сфері соціальної роботи, проведення спільних заходів щодо просування стандартів соціальної роботи; спільна діяльність щодо надання соціальних послуг дітям, молоді, сім'ям, які перебувають у кризових ситуаціях, інформаційно-методична діяльність і застосування нових технологій, видів роботи.

Партнерів Київського міського центру соціальних служб для молоді можна перегляди в дод. В.

Основною метою діяльності Центру є управління районними в місті Києві центрами соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-

економічних, інформаційних, юридичних та інших послуг сім'ям, дітям і молоді.

Основними принципами діяльності Центру є законність, дотримання і захист прав людини, системність, доступність, конфіденційність, відповідальність за дотримання етичних і правових норм під час надання допомоги.

Основними завданнями Центру є:

- забезпечення участі районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у виконанні загальнодержавних і міських програм з питань соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;
- формування мережі доступних, безкоштовних соціальних послуг для дітей, молоді, сімей;
- створення та забезпечення функціонування спеціалізованих соціальних служб та інших спеціалізованих формувань Центру;
- створення умов щодо функціонування районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, їх спеціалізованих формувань і здійснення контролю і координації їхньої діяльності;
- організаційно-методичне забезпечення діяльності спеціалізованих служб, формувань, центрів соціально-психологічної допомоги і клубів за місцем проживання;
- інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проведення семінарів і тренінгів, інших заходів з підвищення кваліфікації та поширення досвіду роботи для працівників районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, залучених спеціалістів, волонтерів, представників громадських, благодійних організацій і структурних підрозділів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації);
- залучення громадян, громадських і благодійних організацій до соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, підтримка й розвиток волонтерського руху;
- надання методичної та практичної допомоги районним у місті Києві центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадським, благодійним організаціям, групам взаємодопомоги у здійсненні соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю.

2. Методологія розв'язання актуальних проблем різних категорій громадян роботи центром за напрямками та основними пріоритетами

Сьогодні кияни можуть скористатися соціальними послугами, звернувшись у центри соціальних служб.

Їх у місті 11 — 1 міський і 10 районних, при яких діє 61 спеціалізована соціальна служба. Вони працюють за чотирма напрямками:

— робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями — спеціалізовані служби: «Центр соціалізації молоді з функціональними обмеженнями», «Соціально-реабілітаційні центри для дітей та молоді з функціональними обмеженнями», «Пункти прокату реабілітаційного обладнання для дітей, молоді з функціональними обмеженнями» та ін.;

— робота із сім'ями та безпритульними дітьми — спеціалізовані служби: «Центр соціальної допомоги сім'ям», «Центр вуличної соціальної роботи», «Приймальна сім'я», «Центр соціально-педагогічної та профілактичної роботи для дітей, підлітків та молоді, що не мають достатньої батьківської опіки», «Денний кризовий центр соціальної роботи з дітьми, які не мають достатньої батьківської опіки»;

— освітньо-профілактична робота — спеціалізовані служби: «Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі», «Підготовка молоді до сімейного життя та усвідомленого батьківства», «Центр студентських соціальних служб», «Правова освіта молоді»;

— соціальний супровід і консультування молоді з кризових груп — спеціалізовані служби: «Телефон Довіри», «Дружня клініка для молоді», «Соціальна робота з допризовниками та військовослужбовцями строкової служби», «Центр підтримки молоді, що живе з ВІЛ/СНІД», «Центр допомоги наркозалежній молоді», «Соціальний супровід молоді, яка перебуває та повернулася з місць позбавлення волі».

Це тільки умовний поділ. За ним стоять сотні послуг. Кількісно — це 99 тисяч 263 послуги за минулий рік. Якісно — це професійна, сучасна, безкоштовна соціальна допомога дітям, молоді та сім'ям; спеціальні пропозиції для молоді, безпечні місця спілкування соціального працівника з клієнтом; доступні можливості розв'язання проблем і підтримки соціальної ініціативи молодої особи. Ці принципи реалізуються як через надання разової інформаційно-консультативної, соціально-психологічної, медичної та правової допомоги, так і через тривалий соціальний супровід молодої людини чи її сім'ї. Вид соціальної допомоги та її міру кожен може вільно вибрати сам.

Центр:

- організує, координує та здійснює контроль за діяльністю районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з виконання загальнодержавних, міських та інших соціальних програм, заходів стосовно сім'ї, дітей і молоді;
- розвиває мережу доступних, безкоштовних соціальних послуг для дітей, молоді, сімей;
- розробляє, затверджує положення про соціальні програми, заходи та забезпечує розвиток соціальної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями через міські спеціалізовані соціальні служби, спеціалізовані формування в районах міста Києва, а саме:
 1. соціальної підтримки сімей, дітей та молоді через надання їм соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг;

2. соціального супроводу прийомних сімей, сімей, які опинились у складних життєвих обставинах;
3. соціального патронажу молоді визначених груп ризику;
4. соціального інспектування сімей, дітей, молоді за місцем їхнього проживання, навчання, роботи або тимчасового перебування;
5. соціально-профілактичної роботи із запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам у дитячому й молодіжному середовищі, подолання їхніх наслідків, пропаганди здорового способу життя;
6. соціально-реабілітаційної, соціально-адаптаційної роботи, спрямованої на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, психологічного, соціального рівня для досягнення соціальної адаптації, відповідного рівня соціалізації, самостійності;
 - бере участь у розробці та реалізації міських програм роботи з дітьми, молоддю та сім'ями;
 - впроваджує нові форми і методи, інноваційні технології соціальної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями;
 - проводить науково-практичні конференції, семінари, заходи підвищення кваліфікації спеціалістів соціальної роботи, волонтерів соціальних служб та інші заходи з питань, що належать до його компетенції;
 - здійснює в установленому порядку заходи для залучення міжнародних і всеукраїнських, міських громадських, благодійних організацій, а також державних установ і організацій в Україні до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, реалізації соціально значущих ініціатив і проектів;
 - вживає заходів щодо підготовки фахівців із соціальної роботи;
 - здійснює заходи щодо поширення в територіальній громаді міста Києва соціальної рекламної інформації про здоровий спосіб життя, профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, види соціальних послуг, що надаються Центром і районними в місті Києві центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо;
 - встановлює порядок обліку соціальної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями та забезпечує підготовку статистичних, інформаційних, аналітичних матеріалів з питань діяльності Центру, районних у місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
 - здійснює інші функції відповідно до покладених на нього завдань.

Пріоритети соціальних служб мережі соціальних послуг для дітей, молоді, різних категорій сімей Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виконавчого органу Київради (Київської міської державної адміністрації) на 2006 рік.

Соціальна освіта та виховання дітей, молоді, батьків:

- розвиток волонтерського руху через діяльність 11 спеціалізованих служб (територіальні) та 23 школи волонтерів при вищих, середньо-спеціальних навчальних закладах;

- організація групових профілактичних занять за місцем навчання, роботи, проживання молоді, через мережу МССС та КП;
- організація інформаційно-просвітницьких заходів з поширенням соціальної інформації та соціальної реклами;
- організація спеціального навчання спеціалістів соціальної роботи, волонтерів і батьків дітей, молоді кризових груп;
- надання інформаційно-методичних послуг соціальним працівникам-практикам, соціальним працівникам на громадських засадах, громадським організаціям, благодійним фондам, партнерським організаціям, студентам ВНЗ м. Києва факультетів соціальної роботи та управління;
- розвиток партнерської взаємодії з державними, недержавними, навчальними та науково-дослідницькими закладами, виконавцями освітньо-методичних програм;
- підготовка та перепідготовка соціальних працівників на громадських засадах, підвищення кваліфікації, професійного рівня соціальних працівників центрів соціальних служб для молоді м. Києва;
- розвиток і вдосконалення інформаційно-методичного забезпечення діяльності мережі ЦСССДМ м. Києва.

Соціальна реабілітація дітей, молоді з функціональними обмеженнями та адресна соціальна підтримка їхніх сімей:

- фізична, соціально-психологічна, соціально-культурологічна реабілітація на основі планомірної роботи центрів соціальної реабілітації та системи заходів, що дозволить виконати також основні завдання міських програм «Здоров'я киян» і Стратегії подолання бідності;
- Удосконалення співпраці з державними структурами та організаціями, що здійснюють соціальний захист людей з інвалідністю;
- організація груп взаємодопомоги батьків дітей, молоді з функціональними обмеженнями;
- організація соціальної роботи із сім'єю, у якій виховуються діти-інваліди, та молоддю з функціональними обмеженнями;
- розробка та впровадження системи соціального супроводу випускників спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з вадами розвитку;
- подолання соціальних та архітектурних бар'єрів дітей і молоді з функціональними обмеженнями, особливо мало мобільних груп зазначеної категорії;
- заходи соціального супроводу та патронажу сімей з дітьми, молоддю з функціональними обмеженнями;
- спеціальне оздоровлення та літній відпочинок для дітей, молоді з функціональними обмеженнями.

Профілактика бездоглядності, безпритульності, правопорушень серед дітей, молоді та допомога дитині, сім'ї, які перебувають у кризовій ситуації:

- соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах;
- соціальне інспектування сімей, у яких батьки зловживають алкоголем, наркотично залежні тощо;
- допомога дитині в сім'ї, на вулиці, у кризовій ситуації;

- соціальна робота із запобігання насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми;
- удосконалення соціального супроводу прийомних сімей і розвиток соціального інституту патронажних сімей;
- запобігання відмови від народжених дітей;
- соціальна підтримка вихованців інтернатів у підготовці до сімейного життя;
- організація результативної, відповідальної та якісної роботи спеціалістів соціальної роботи мережі центрів соціальних служб для молоді м. Києва відповідно до наказів Міністерства сім'ї, дітей і молоді, КМЦСССДМ з питань попередження насильства в сім'ї. Розвиток партнерської взаємодії з державними та громадськими секторами, надання широкого спектру навчально-просвітницьких послуг, направлених на протидію та профілактику насильства в сім'ї, розвитку гендерної політики;
- надання психологічної та психокорекційної допомоги за попереднім записом і потребою клієнтів; кваліфіковане психологічне діагностування за науково обґрунтованими методиками;
- надання профілактичної допомоги за запитом, за місцем навчання молоді: загальноосвітні заклади, ліцеї, гімназії, коледжі, заклади професійно-технічної освіти;
- надання соціально-реабілітаційної психологічної допомоги жінкам, що перебувають у кризовому стані (на базі консультативних пунктів для жінок);
- надання психологічної підтримки дітям і молоді, що перенесли психотравмуючу ситуацію та перебувають у кризовому стані (на базі консультативних пунктів для дітей і молоді);
- розробка та реалізація програм щодо підвищення кваліфікації спеціалістів, що працюють з дітьми «групи ризику», проблемними сім'ями в спеціалізованих і реабілітаційних центрах, підліткових клубах і районних ЦСССДМ;
- забезпечення бази для розвитку наукових досліджень у галузі жіночих, сімейних і молодіжних проблем, організація впровадження результатів досліджень у практику.

Соціальна профілактика негативних явищ в дитячому, молодіжному середовищі та підтримка, допомога сім'ям в контексті проблем наркотичної залежності, ВІЛ/СНІД тощо:

- заходи реалізації в 2005 році Стратегії подолання бідності;
- соціальна підтримка сімей (дітей, молоді), які постраждали від ВІЛ/СНІД;
- удосконалення практики реалізації стратегії «Зменшення шкоди» серед людей, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом;
- розширення мережі реабілітаційних, ресоціалізаційних, «дружніх для молоді» послуг;
- розвиток груп взаємодопомоги;
- адаптація й ресоціалізація неповнолітніх, молоді, які повернулися з місць позбавлення волі;

- формування умов для захисту конституційних прав представників територіальної громади міста Києва, їхніх прав як клієнтів соціальних служб для молоді міста;
- використання механізмів взаємодії з державними установами, громадськими організаціями міста щодо комплексного підходу в здійсненні соціально-медичного супроводу дітей, молоді, сімей кризових категорій;
- ініціювання спільної роботи за напрямком активізації допомоги дітям, молоді кризових груп.

3. Аналіз результатів практичної діяльності Київського освітньо-методичного центру соціальної роботи

Освітньо-методичний центр соціальної роботи (ОМЦСР) було створено в 2003 році як спеціалізоване формування Київського міського центру соціальних служб для молоді.

Необхідність його створення була спричинена потребою в розвитку інформаційно-методичного забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді, цілеспрямованим удосконаленням соціальної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді м. Києва, підготовкою та підвищенням кваліфікації соціальних працівників, забезпеченням науково-методичного супроводу реалізації соціальних програм.

Мета Центру — розвиток інформаційно-методичного забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді, цілеспрямоване вдосконалення соціальної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді м. Києва, підготовка та перепідготовка, підвищення кваліфікації соціальних працівників.

Пріоритети діяльності на 2006 рік:

1. Надання інформаційно-методичних послуг соціальним працівникам-практикам, соціальним працівникам на громадських засадах, громадським організаціям, благодійним фондам, партнерським організаціям, студентам ВНЗів м. Києва факультетів соціальної роботи та управління.

2. Розвиток партнерської взаємодії з державними, недержавними, навчальними та науково-дослідницькими закладами, виконавцями освітньо-методичних програм з питань навчання, досвіду, аналізу та оцінки результативності діяльності мережі центрів соціальних служб для молоді м. Києва.

3. Підготовка соціальних працівників на громадських засадах, підвищення кваліфікації, професійного рівня та перепідготовки соціальних працівників центрів соціальних служб для молоді м. Києва.

4. Розвиток і вдосконалення інформаційно-методичного забезпечення діяльності мережі ЦССМ м. Києва.

5. Вивчення діяльності соціальних служб, соціальних працівників, популяризація їхнього досвіду роботи та розробка відповідної оцінки, методичних рекомендацій.

Структура ОМЦСР:

1. Ресурсно-методичний центр соціальної роботи.
2. Відділ міжнародної діяльності.
3. Відділ освітньо-методичного супроводу соціальних програм і перепідготовки кадрів.
4. Відділ наукових розробок і досліджень з питань соціальної роботи.
5. Тренінговий центр для підготовки соціальних працівників з надання цільової соціальної підтримки сімей.

Клієнти, партнери ОМЦСР:

- Соціальні працівники різних організацій, з-поміж них працівники мережі соціальних служб м. Києва та України.
- Студенти спеціальностей «соціальна робота», «соціальне управління», «соціальна педагогіка», «психологія».
- Викладачі соціальної роботи.
- Волонтери соціальних служб для молоді.
- Клієнти соціальних служб для молоді.
- Представники громадських організацій соціального спрямування.
- Представники партнерських організацій.
- Усі, хто небайдужий до розвитку культурних, моральних, національних і духовних цінностей молодих людей.

Напрямки діяльності:

- Накопичення та організація умов використання друкованих ресурсів, ресурсів на електронних носіях, аудіо- та відеоресурсів з теорії та практики соціальної роботи, психології, педагогіки, суміжних галузей.
- Поновлення та щотижневе обслуговування веб-сайту КМЦССМ.
- Підготовка, публікація та поширення Інформаційно-методичного бюлетеня ОМЦСР Київського міського центру соціальних служб для молоді «Досвід соціальної роботи».
- Підготовка інформаційно-методичних матеріалів, навчально-методичних рекомендацій, збірників, посібників.
- Підготовка методичних рекомендацій щодо впровадження міжнародного досвіду практичної соціальної роботи спеціалістами мережі ЦССМ м. Києва
- Забезпечення організації проведення нетривалих, пошукових, презентаційних, навчальних семінарів, тренінгів, майстер-класів, конференцій, інших заходів з питань соціальної роботи з дітьми та молоддю в межах спільних проектів.
- Здійснення відбору представників спеціалістів мережі ЦССМ м. Києва (делегацій) для участі у спільних проектах.
- Здійснення перекладу іноземних інформаційно-методичних матеріалів для використання їх на практиці спеціалістами соціальної роботи.
- Підготовка та перепідготовка кадрів спеціалістів соціальної роботи відповідно до навчальних курсів і програм.

- Навчання волонтерів у вищих навчальних закладах за спеціальностями практичної соціальної роботи та управління.
- Організація практики та стажування з питань соціальної роботи.
- Допрофесійна підготовка соціальних працівників на громадських засадах в УПК Дніпровського та Подільського районах.
- Стажування, підвищення кваліфікації спеціалістів в Україні та за кордоном.
- Розвиток волонтерської діяльності районних у м. Києві центрів соціальних служб для молоді.
- Проведення методичної атестації та організація проведення супервізії
- Вивчення діяльності соціальних служб, соціальних працівників, популяризація їхнього досвіду роботи та розробка відповідної оцінки, методичних рекомендацій.
- Залучення науковців науково-дослідних інституцій щодо надання консультативної допомоги, супервізії соціальним працівникам, проведення моніторингу, оцінки ефективності реалізації соціальних програм центрами соціальних служб для молоді м. Києва, підготовка інформаційно-методичних матеріалів, звітів, методичних рекомендацій.
- Співпраця й організація взаємозв'язку із соціальними працівниками України та галузевими організаціями у вивченні досвіду соціальної роботи.

Аналіз результатів практичної діяльності з розв'язання актуальних соціальних проблем Київським освітньо-методичним центром соціальної роботи

На виконання розпоряджень Київської державної адміністрації щодо активізації спільної роботи центрів соціальних служб для молоді, служб у справах неповнолітніх, управління (відділів) у справах сім'ї та молоді, відділів кримінальної міліції у справах неповнолітніх ГУМВС України в м. Києві, закладів освіти з метою профілактики бездоглядності, бродяжництва та виявлення дітей, які не мають достатньої батьківської уваги протягом звітного періоду (січня-травня) 2005 р. кримінальною міліцією у справах неповнолітніх спільно зі службою у справах неповнолітніх, центром соціальних служб для молоді проведено 57 рейдів, під час яких виявлено 472 неповнолітніх. Із них направлено: у притулки для неповнолітніх — 280 підлітків, на лікування в медичні установи — 61, у соціальні служби — 131 (п.1).

За успішними результатами діяльності 2005 року (проведеної паспортизації багатодітних сімей) у кожному районі міста розроблені заходи щодо підтримки та соціального захисту таких сімей. Станом на 01.06.2005 рік на обліку в районних центрах соціального обслуговування пенсіонерів перебуває 1719 багатодітних сімей, у яких виховується 5837 дітей, зокрема: 1356 сімей, у яких 3 дітей (4068 дітей); 206 сімей, у яких 4 дітей (824 дитини); 81 сім'я, у яких 5 дітей (405 дітей); 76 сімей, у яких більше 5 дітей (540 дітей). Багатодітним сім'ям надається допомога у вигляді гарячого харчування,

продовольчих і промислових товарів, канцтоварів, медикаментів, оздоровчих путівок, запрошень і подарунків на Новорічні ялинки. Також забезпечується надання соціальних послуг, а саме: ремонт побутової техніки; перукаря; хімчистки, ремонт взуття, матеріальна й гуманітарна допомога. Усього від початку 2005 р. багатодітним сім'ям закладами соціального захисту населення надано допомогу на суму 104 349 гривень.

Метою соціальної програми щодо діяльності спеціалізованої соціальної служби є підвищення рівня правової освіти та культури в дитячому, молодіжному середовищі столиці. За звітний період у межах роботи міської спеціалізованої соціальної служби проведено 233 групові заходи, загальна кількість учасників — 1426 осіб (учні старших класів СШ № 43, 94, ліцею № 100 «Поділ», Ліцею міжнародних відносин № 51, гімназії № 154, гімназії № 178, члени рад старшокласників Оболонського та Шевченківського районів) (п. 19). У цьому контексті працівниками Кримінальної міліції у справах неповнолітніх здійснено 98 виступів, бесід і прочитано лекцій на правову тематику в школах, ПТУ та за місцем проживання підлітків.

Протягом I півріччя 2005 р. через діяльність міської ССМ «Пошта Довіри» надавалася соціально-психологічна, соціально-педагогічна, юридична та консультативна допомога дітям, підліткам, молоді та членам їхніх сімей. Усього було надано 418 індивідуальних послуг.

У межах діяльності цілодобової міської спеціалізованої соціальної служби «Телефон Довіри» за I півріччя 2005 року надано телефонними консультантами 5646 послуг. Проблеми, які нині є актуальними для молоді, такі:

- проблеми здоров'я — 1442;
- міжособистісні проблеми — 876;
- проблеми залежностей — 538;
- проблеми сім'ї — 1134, з-поміж них насильство в сім'ї — 2;
- внутрішньо особистісні проблеми (психічні травми) — 486;
- проблеми зайнятості — 297;
- проблеми ВІЛ/СНІД — 134;
- соціально-економічні проблеми - 229 (п. 21).

2005 року активізувалася робота соціальних служб, управлінь виконання покарань і виховних колоній. Три спеціалізовані соціальні служби міста за I півріччя провели роботу з 644 киянами, які перебувають у місцях позбавлення волі; 332 підлітками, молодими людьми, яким призначені альтернативні міри покарання; 166 неповнолітніми, які перебували в Київському СІЗО — 13. З 1080 осіб, які повернулися з місць позбавлення волі протягом I півріччя 2005 року, жоден не скоїв повторного злочину. Уперше в Україні почав роботу «Центр соціальної адаптації молоді, яка повернулася з місць позбавлення волі», влаштовано на роботу й тимчасового проживання 18 киян, які повернулися з виправних колоній — з числа сиріт.

Протягом звітного періоду спеціалістами соціальної роботи надано за **394** індивідуальними зверненнями **1153** індивідуальні послуги, з них:

- соціально-педагогічних — 356 (31%);

- інформаційних — 254 (22%);
- психологічних — 192 (17%);
- медичних — 181 (16%);
- соціально-економічних — 129 (11%);
- юридичних — 41 (4%).

За I півріччя 2005 року спеціалістами спеціалізованих соціальних служб для молоді «Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі» з питань профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі проведено 4130 групових занять, якими охоплено 165 916 осіб і 79 колективних заходів, де охоплено 85 723 особи; 1402 особи отримали 1605 індивідуальних послуг.

Крім цього, у межах міської спеціалізованої соціальної служби «Центр студентських соціальних служб» від початку 2005 р. діє підпрограма «Організація діяльності мобільних тренерських груп». Для забезпечення ефективної роботи 19 волонтерів і соціальних працівників отримали сертифікати, які пройшли навчання за даною підпрограмою щодо проведення просвітницької та лекційно-тренінгової роботи за методикою «рівний-рівному» з питань здорового способу життя серед студентської молоді у ВНЗ міста: Національний технічний університет «КПІ», КНУ ім. Т. Шевченка, НПУ ім. Драгоманова, НАУ, НТУ, АПСВ, «ВМУРЛ «Україна», Київський Міжнародний університет, Національний військовий ліцей ім. Богуна, Київський славістичний університет, Педагогічний коледж ім. Макаренка, школа-ліцей НПУ ім. Драгоманова, Державний інститут дизайну, 2 бібліотеки м. Києва та в школах-інтернатах № 3, 10, 21, 9 ПТЗО. Усього проведено 472 лекційно-тренінгових заняття, якими охоплено понад 5000 осіб із числа учнівської та студентської молоді.

Протягом звітнього періоду до міської СССМ «Цілодобовий центр реагування на першочергові потреби дітей», який здійснює діяльність з метою реагування на першочергові потреби «дітей вулиці» та сприяння поверненню їх до повноцінного життя, звернулось очно та за телефоном 405 осіб, яким надано 1 548 індивідуальних послуг:

- інформаційні — 705 (49%);
- соціально-педагогічні — 383 (26%);
- соціально-економічні — 316 (22%);
- юридичні — 26 (2%);
- соціально-медичні — 18 (1%).

Крім цього, проводилась профілактична робота щодо запобігання негативних явищ у молодіжному середовищі, здійснено 361 груповий захід, під час яких охоплено 1 048 осіб. Станом на 01.06.2005 рік відкрито 75 карток клієнтів, на даний час у роботі перебуває 35 карток.

За період від початку 2005 року за допомогою до міської СССМ «Кризовий центр соціально-психологічної допомоги «Асперн-Київ» (міська спеціалізована соціальна служба, яка реалізується спільно з благодійною організацією «Асперн») звернулися 54 неповнолітні. Працівниками Центру надано 8780 послуг, із них:

- соціально - медичні — 4332 (49%);

- соціально-педагогічні — 1847 (21%);
- соціальне обслуговування — 1834 (21%);
- соціально-психологічні — 348 (4%);
- інформаційні — 346 (4%);
- юридичні — 73 (1%).

Серед груп дітей, молоді, які найбільш схильні до ризикованої поведінки на рівні I півріччя 2005 року визначились об'єкти прямої адресної роботи:

- 1588 дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування;
- 172 випускники закладів професійно-технічної освіти з числа дітей-сиріт;
- близько 5000 дітей з багатодітних сімей, які виховуються в недостатніх умовах розвитку;
- близько 1780 киян, які перебувають у місцях позбавлення волі;
- близько 3500 сімей з дітьми, батьки в яких зловживають алкоголем;
- 476 неповнолітніх, молоді, які більшість часу проводять на вулиці;
- 1829 сімей з відкритою проблемою наркотичної залежності їхніх дітей (молодь);
- близько 1800 сімей, які перебувають в кризовому стані;
- близько 3500 сімей з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями, які потребують систематичної професійної допомоги;
- близько 2400 молодих осіб віком від 14 до 19 років, які не отримали неповної середньої освіти та не мають професійної підготовки;
- близько 3900 неповнолітніх, батьки яких тимчасово працюють у м. Києві, не мають умов для проживання тощо;
- 331 сім'я з ВІЛ-інфікованою дитиною;
- біля 1570 молодих людей з ВІЛ-інфекцією.

Отже, зміни суспільного життя, що сталися в Україні останнім часом, суттєво позначились на статусі та соціальному самопочутті дітей, молоді. Київ як столиця нашої держави має певні специфічні передумови для здійснення політики стосовно дітей, молоді, які визначає насамперед столичний статус міста, різні категорії численної молоді, життєві умови, розгалужена система державних та громадських, благодійних організацій.

ЗМІСТ

Лекція 1. Соціальна робота як вид професійної діяльності.....	3
Лекція 2. Функції, структура та рівні соціальної роботи.....	11
Лекція 3. Сфери діяльності та функції соціального працівника.....	16
Лекція 4. Сім'я як об'єкт соціальної роботи.....	31
Лекція 5. Основні форми і методи надання соціальної допомоги «дітям вулиці».....	52
Лекція 6. Соціальне обслуговування громадян похилого віку та інвалідів у територіальних центрах.....	71
Лекція 7. Соціальний захист безробітних у системі соціальних служб України	81
Лекція 8. Залучення соціальними службами добровільних помічників — волонтерів.....	87
Лекція 9. Здійснення практичної соціальної роботи працівниками центрів соціальних служб для молоді в межах реалізації комплексних програм.....	94
Лекція 10. Практичний досвід розв'язання актуальних проблем різних категорій громадян Київським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді.....	104
Зміст.....	117